

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MUHASEBEDE YAPILAN YOLSUZLUKLAR VE
HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA:
VAK'A ANALİZLERİ**

146515

Tezi Hazırlayan
Ahmet TANÇ

Tezi Yöneten
Yrd. Doç. Dr. Şaban UZAY

İşletme Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2004
KAYSERİ

Bu çalışma jürimiz tarafından, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

..5..18..1..2004

JÜRİ:

Üye : Yrd. Doç. Dr. Saban UZAY (Danışman)

8. Uray

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet DOĞAN

[Signature]

Üye : Yrd. Doç. Dr. Gülsevil YILDIR

[Signature]

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 18./08./04 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

18...08...12204

ÖNSÖZ

İşletmelerde muhasebe bölümünün sağlamış olduğu bilgiler, sadece işletme yetkilileri tarafından kullanılmamaktadır. Bu bilgiler, işletme dışındaki diğer kişi ve kuruluşlar tarafından da kullanılmaktadır. Bu kişi ve kuruluşlar; işletmeye borç verenler, çalışanlar, sendikalar, devlet, yatırımcılar, diğer işletmeler ve kamu olarak adlandırılabilir. Muhasebe bilgilerini kullananların işletme ile ilgili doğru kararlar verilebilmesi için, bu bilgilerin doğru ve güvenilir olması gerekmektedir.

İşletme yönetici ve çalışanları çeşitli amaçlarla muhasebe hilelerine başvurulursa, mali tablolar da gerçeği yansıtmaktan uzaklaşacaktır. Bununla birlikte, hiçbir muhasebe sisteminin muhasebede olması muhtemel hata ve hileleri tamamen önleyemeyeceği, muhasebeyi uygulayanın insan unsuru olduğu ve insanların hata yapabileceği gibi hile yapmak için de yeni yol ve yöntemler geliştirebilecekleri unutulmamalıdır.

“Muhasebede Yapılan Yolsuzluklar ve Hileli Finansal Raporlama: Vaka Analizleri” konusunda hazırlanan bu tez çalışmasının, okuyucularına ve muhasebe bilim dünyasına küçük de olsa bir katkıda bulunmasını ümit ediyorum. Bu çalışmada az ya da çok ayrımı gözetmeksizin emeği geçen herkese yürekten teşekkürlerimi sunuyorum. Özellikle, tez konumun belirlenmesinde büyük katkıları olan ve öğrencisi olmaktan büyük gurur duyduğum, bilimsel açıdan örnek bir şahsiyet olan kıymetli hocam Prof. Dr. Muzaffer CİVELEK’e sonsuz teşekkürler ediyorum. Ayrıca, tezimin hazırlanması noktasında çok değerli katkıları bulunan, fikirleri ile bu çalışmama yön veren ve beni sürekli motive eden tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Şaban UZAY’a teşekkür ederim.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında eleştirileriyle bana yol gösteren Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Azzem ÖZKAN’a ve Nevşehir İ.İ.B.F. İşletme Bölüm Başkanı Yrd. Doç. Dr. Şevki ÖZGENER’e şükran borçluyum. Tezimin hazırlaması aşamasındaki gösterdikleri anlayış ve verdikleri destekten dolayı, sevgili eşim Arş. Gör. Şükran GÜNGÖR TANÇ’a, beni yetiştiren Anneme ve Babama, değerli meslektaşlarım Arş. Gör. N. Özgür DOĞAN’a ve Arş. Gör. Serap ÇOBAN’a ayrıca teşekkür ediyorum.

Ahmet TANÇ

KAYSERİ-Mayıs 2004

MUHASEBEDE YAPILAN YOLSUZLUKLAR VE HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA: VAK'A ANALİZLERİ

(ÖZET)

İş dünyasının her gün yeni bir hile haberiyle sarsılması, işletmelerin şirket kültürü, etik, şeffaflık, iç kontrol ve iç denetim gibi kavramlara daha fazla önem vermesini sağlamıştır. Diğer yandan, muhasebe hilelerine birçok ülkenin önde gelen şirketlerinde dahi rastlanması, gerek kamunun gerekse akademisyenlerin bu konuya daha çok ilgi duymasına neden olmuştur. Çalışmada, muhasebe hileleri iki ana başlık altında incelenmektedir. Bunlar; işletme yönetimlerince yapılan hileler (hileli finansal raporlama) ve işletme çalışanlarınca yapılan hileler (varlıkların zimmete geçirilmesi) dir. Muhasebe hilelerinin oldukça olumsuz etkileri bulunmaktadır. İşletme yönetimlerince yapılan hileler her şeyden önce, işletmelerin muhasebe hesap ve işlemleriyle, bunlara bağlı finansal tablolarının gerçeğe aykırı bir şekilde düzenlenmesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte, işletme çalışanları tarafından yapılan hileler, bir başka ifadeyle yolsuzluklar da göz ardı edilemeyecek bir düzeydedir. Muhasebe hileleri alanında yapılan bu tez çalışmasının amacı, muhasebe hilesi kavramının ne olduğunu, hangi eylemleri kapsadığını açıklamak ve muhasebe hilesi alanında önem kazanan bilgisayar hileleri ve yaratıcı muhasebe kavramları hakkında bilgi sunmaktır. Çalışmada ayrıca, muhasebe hileleri, dünyanın birçok üniversitesinde kullanılan ve gerçekten iyi bir öğrenme laboratuvarı olarak kabul edilen, vak'a analizi yöntemi ile incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Hilesi, Bilgisayar Hilesi, Yaratıcı Muhasebe, Vak'a Analizleri

CORRUPTIONS IN ACCOUNTING AND FRAUDULENT FINANCIAL REPORTING: CASE STUDIES

(ABSTRACT)

The companies has begun to give more importance to some concepts such as corporate governance, ethics, transparency, internal control, internal audit due to the fact that the business world comes face to face fraud news everyday. Moreover, both public and academicians has dealt with this matter much more than before as they come accross accounting frauds even in leading companies of many countries. In this study, accounting frauds have been examined under two main headings. These are; management frauds (fraudulent financial reporting) and employee frauds (misappropriation of assets). Accounting frauds have many negative effects. Principally, the frauds made by business management cause the unreal arrangement of companies' accounting calculations and the financial statements that depend on them. Also, the frauds; that is to say corruptions made by employee are at a level that can't be ignored. The purpose of this thesis concerned with accounting frauds is to explain what the accounting fraud concept is, which activities it covers and it also aims to give information about computer frauds and creative accounting concept that gain importance in field of accounting frauds. Additionaly, accounting frauds will be analyzed by using case study method which is used by several universities in the world and accepted as a rather useful learning laboratory.

Key Words: Accounting Fraud, Computer Fraud, Creative Accounting, Case Studies

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
TABLolar LİSTESİ.....	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM:

MUHASEBEDE HATA VE HİLE KAVRAMLARI: HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA VE ÇALIŞANLARCA YAPILAN HİLELER (YOLSUZLUKLAR)	4
--	---

1. Muhasebede Hata Kavramı	4
1.1. Muhasebe Hatalarının Yapılış Şekilleri	5
1.2. Muhasebede Yapılan Hata Türleri	7
1.2.1. Matematik Hataları.....	8
1.2.2. Kayıt Hataları.....	8
1.2.3. Nakil (Virman) Hataları.....	9
1.2.4. Unutma ve Tekrarlama Hataları	10
1.2.5. Bilanço Hataları	10
2. Muhasebede Hile Kavramı	12
2.1. Hata ve Hile Arasındaki Fark	13
2.2. Hilenin Unsurları-Hile Üçgeni.....	15
2.3. Hileli Finansal Raporlama ve İşletme Çalışanlarınca Yapılan Hileler (Yolsuzluklar)	16
2.3.1. Hileli Finansal Raporlama	17
2.3.1.1. Hileli Finansal Raporlamanın Nedenleri	20
2.3.1.2. Hileli Finansal Raporlama Türleri.....	21
2.3.1.2.1. Bilinçli Hatalar	21
2.3.1.2.2. Vergi Kaçırma Amacı Güden Hileler	22
2.3.1.2.3. Zamanından Önce veya Sonra Kayıt.....	24
2.3.1.2.4. Hayali Adlara Hesap Açma	25
2.3.1.2.5. Sahte ve Muhteviyatı İtibarı ile Yanıltıcı Belge Kullanılması	25
2.3.1.2.6. Bilanço Maskeleymesi (Makyajlama).....	27
2.3.2. İşletme Çalışanlarınca Yapılan Hileler (Yolsuzluklar).....	30
2.3.2.1. İşletme Çalışanlarını Hile Yapmaya İten Nedenler.....	31
2.3.2.1.1. İşletme Çalışanlarını Hile Yapmaya İten Dürtü/Baskı Unsurları.....	32
2.3.2.1.2. İşletme Çalışanlarının Hile Yapmasını Kolaylaştıran Fırsat Unsurları	33
2.3.2.1.3. Yapılan Hileye Makul Kılma/Haklı Gösterme Çabaları	34
2.3.2.2. Çalışanların Yaptıkları Hilelerle İlgili Uyarı İşaretleri.....	35
2.3.2.3. Hile Değerlendirme Sorgulaması	38
2.4. Hilelerin Nitelikleri İtibarıyla Sınıflandırılması.....	42
2.4.1. Aynı Alacaklıya Birden Fazla Ödeme Yapma Hilesi.....	43
2.4.2. Aynı Mal/Hizmet İçin Farklı Alacaklılara Birden Fazla Ödeme Hilesi	45

2.4.3. Hayali/Gerçek Olmayan Ödemeler Hilesi	46
2.4.4. Defektli/Kusurlu Teslimat Hilesi	48
2.4.5. İlan Edilen Sözleşmelere Hile Karıştırılması	51
2.4.6. Tekrarlanan ve Tekrarlanmayan Hileler	53
2.4.7. Defter Kayıtları ve Defter Kayıtları Dışında Yapılan Hileler	54
2.4.7.1. Defter Kayıtlarında Yer Alan Hileler	55
2.4.7.2. İşletme Kayıtlarında Yer Alan ve Yasal Bir İşlemlle Gizlenen Hileler.....	55
2.4.7.3. İşletme Kayıtlarında Yer Almayan Hileler	56

İKİNCİ BÖLÜM:

MUHASEBE HİLELERİ ALANINDAKİ YENİ KAVRAMLAR..... 59

1. Bilgisayar Hilesi Kavramı	60
1.1. Bilgisayar Hilelerinin Önemi	61
1.2. Bilgisayar Hilesine Sebep Olan Faktörler	64
1.2.1. Bilgi Sistemleri ve Muhasebeci İlişkisi	65
1.2.2. Otomasyona Dayalı Veri İşleme Sistemlerinin Zayıflıkları	68
1.3. Bilgisayarlarla Yapılan Hile Türleri	70
1.4. Bilgisayar Hilesi Teknikleri	76
1.5. İnternet Ortamında Yapılan Bilgisayar Hileleri	79
1.6. Bilgisayar Hilesi Risk Alanları	81
1.7. İşletmelerde Bilgisayar Hilelerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler	83
1.7.1. Hile İşlenmesi Olasılığının Azaltılması	83
1.7.2. Hile İşlemeyi Zorlaştırmanın Yolları	85
1.8. Bilgisayar Hilelerinin Ahlaki Boyutları ve Yasal Düzenlemeler	90
1.8.1. Bilgi Çağında Dört Etik Kavram	90
1.8.2. Bilgi Sistemlerinde Yasal Düzenlemeler	92
2. Yaratıcı Muhasebe Kavramı	94
2.1. Yaratıcı Muhasebenin Ortaya Çıkışı	94
2.1.1. Firma Düzeyinde Ortaya Çıkan Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları	94
2.1.2. Makro Düzeyde Ortaya Çıkan Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları	95
2.2. Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarının Sınıflandırılması	97
2.2.1. Prematüre veya Fiktif Gelir	97
2.2.2. Aşırı Aktifleştirme ve Genişletilmiş Amortisman Politikaları	99
2.2.3. Varlıkların ve Borçların Yanlış Raporlanması	99
2.2.4. Gelir Tablosu İle İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları	100
2.2.5. Nakit Akım Raporları İle İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları	100
2.3. İşletmelerin Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarına Başvurma Sebepleri	101
2.4. Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarını Önleme Yolları	103
2.5. Yaratıcı Muhasebenin Etiksel (Ahlaki) Boyutu	105
2.6. Yaratıcı Muhasebe ve Enron Skandalı	107
2.7. Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları İle İlgili Vak'a İncelemesi: Barcelona Futbol Kulübü Örneği	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

MUHASEBE HİLELERİ ÜZERİNE VAK'A ANALİZLERİ/ÖRNEK OLAYLAR... 114

1. Vak'a Analizi Yönteminin Tanımı	114
1.1. Vak'a Analizi Yönteminin Tarihsel Gelişimi	115
1.2. Vak'a Analizi Yönteminin Uygulanması	116

2. Hileli İşlemler ile İlgili Vak'a Çalışmaları.....	118
2.1. Vak'a Çalışması Seçim Kriterleri	118
2.2. Seçilen Vak'a Çalışmaları İle İlgili Problemler	119
3. H2O Doğal Kaynak Suları Şirketi Vak'a Analizi.....	120
3.1. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Bir: Depo.....	123
3.2. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. İki: Başka Bir Depo	124
3.3. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Üç: Park Alanı	125
3.4. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Dört: Depo İnşaatları.....	126
3.5. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Beş: Değişken Kira Maliyetleri	128
3.6. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Altı: Jaluzy	130
3.7. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Yedi: Boyama İş Sözleşmesi	132
3.8. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Sekiz: Arşiv	137
4. Vak'a Analizlerinin Çözümleri.....	140
4.1. Bir No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Su Deposu.....	140
4.2. İki No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Başka Bir Su Deposu	142
4.3. Üç No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Park Alanı	143
4.4. Dört No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Depo İnşaatları.....	144
4.5. Beş No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Değişken Kira Maliyetleri	145
4.6. Altı No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Jaluzy	146
4.7. Yedi No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Boyama İş Sözleşmesi	148
4.8. Sekiz No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Arşiv	150
5. Vak'a Analizleri İle İlgili Genel Değerlendirme.....	153
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	156
KAYNAKÇA.....	163

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Uzun Vadeli Bilgisayar Hileleri Üzerine Bir Araştırmanın Sonuçları	72
Tablo 2.1: Bazı Avrupa Ülkelerindeki Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları ve Sonuçları (1997 Yılı)	96
Tablo 2.2: Gelir Kazanımlarındaki Zamanlama Farklılığının Sonuçları	98
Tablo 2. 3: BFK ve EB Kulüpleri Araştırma Sonuçları	113

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Hile Üçgeni	15
Şekil 1.2: Temel Hile Türleri	17
Şekil 2.1: Temel Bilgisayar Hilesi Türlerine İlişkin Araştırma Sonuçları	70
Şekil 2.2: Temel Bilgisayar Hilesi Türlerine İlişkin Diğer Bir Araştırma Sonuçları	70
Şekil 2.3: Bilgisayar Hilesi Türleri	73
Şekil 2.4: İç Kontrol Sistemi Dizaynında Risk Değerlendirme Stratejisi (<i>Risk Assessment Strategy</i>)	87

GİRİŞ

İş dünyasının her gün yeni bir hile haberiyle sarsılması, işletmelerin kurumsal şirket yönetimi, etik, şeffaflık, iç kontrol ve iç denetim gibi kavramlara daha fazla önem vermesini sağlamıştır. Diğer yandan, muhasebe hilelerine birçok ülkenin önde gelen şirketlerinde dahi rastlanması, gerek kamudaki düzenleyici kurumların (SPK, SEC v.b.) gerekse akademisyenlerin bu konuya daha çok ilgi duymasına neden olmuştur. Sözlük anlamı, haksız ve kanunsuz bir şekilde kazanç elde etme amacıyla, kasıtlı olarak gerçekleştirilen, aldatmaya yönelik fiiller olan hile kavramının, muhasebe literatüründe tam olarak hangi eylemleri kapsadığı konusunda bir birliktelik yoktur. Örneğin, birçok kesim tarafından muhasebe hilesi kavramı, işletmelerin vergi kaçırmak amacıyla başvurduğu yasa dışı eylemler olarak bilinmektedir. Halbuki, şirketler sahip olmadıkları halde yüksek kârlar raporlamak ve vergi ödeyebilmek amacıyla da muhasebe hilelerine başvurabilirler.

Muhasebe hileleri alanında yapılan bu tez çalışmasının amacı, muhasebe hilesi kavramının ne olduğunu, hangi eylemleri kapsadığını açıklamak ve muhasebe hilesi alanında önem kazanan bilgisayar hileleri ve yaratıcı muhasebe kavramları hakkında bilgi sunarak literatüre katkı sağlamaktır. Muhasebe hilelerinin işletmeler ve işletmelerin finansal tablolarını kullananlar açısından oldukça olumsuz etkileri bulunmaktadır. İşletme yönetimlerince yapılan hileler her şeyden önce, işletmelerin muhasebe hesap ve işlemleriyle, bunlara bağlı finansal tablolarının gerçeğe aykırı düzenlenmesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte, işletme çalışanları tarafından yapılan hileler, bir başka ifadeyle yolsuzluklar da göz ardı edilemeyecek bir düzeydedir.

Çalışma, konu ile ilgili kitap, makale, denetim standardı ve online veri tabanlarının taranması şeklinde yürütülmüştür. Çalışma konusunun niteliği gereği konu ile ilgili olarak işletmeler üzerinde anket yapılmamış, bunun yerine vak'a analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada yer alan örnekler ve vak'a analizleri, bu konuda Türkçe literatürde yapılan çalışmaların yetersiz olması nedeniyle yabancı literatürden yararlanılarak düzenlenmiştir.

“Muhasebede Yapılan Yolsuzluklar ve Hileli Finansal Raporlama: Vak'a Analizleri” başlıklı bu tez çalışmasında; muhasebede yapılan yolsuzluklar kavramıyla işletme çalışanlarınca yapılan hileler, hileli finansal raporlama kavramıyla da işletme yönetimlerince yapılan hileler ifade edilmektedir. Buradan hareketle çalışmada, muhasebede yapılan yolsuzluklar kavramının yeni bir boyutu olan bilgisayar hilelerine; hileli finansal raporlamanın yeni bir boyutu olarak da yaratıcı muhasebe kavramına yer verilmiştir. Bununla birlikte muhasebe hileleri konusunda genellikle ihmal edilen ancak iç kontrol ve iç denetim açısından önemli bir yere sahip olan muhasebede yapılan yolsuzluklar kavramı daha kapsamlı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Muhasebe hileleri konusunda hazırlanan bu tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle çalışma konusuyla ilgili temel kavramlar açıklanmıştır. Böylece çalışmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulması amaçlanmıştır. Hile kavramı ile yakından ilişkili olması nedeniyle, hata kavramı hakkında da açıklamalarda bulunularak, hata ile hile arasındaki farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra çalışmanın temel konusu olan muhasebede hile kavramının tanımı, unsurları ve türleri hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmada yapılan hile sınıflamaları ile, muhasebede hile kavramının sadece vergi kaçırmak anlamına gelmediği ya da muhasebe hilelerine sadece vergi kaçırmak amacıyla başvurulmadığı ortaya konulmuştur. Esasında muhasebe hilelerinin muhasebe denetimi açısından oldukça önemli bir kavram olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, günümüzün gelişim gösteren teknolojik ve ekonomik ortamında muhasebe hilelerinin farklı boyutları ele alınmaya çalışılmıştır. Günümüzde bilgisayar teknolojisi her alanda olduğu gibi muhasebe alanında da yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Artık işletmelerin hemen hemen hiçbiri muhasebe kayıt ve bilgilerini ciltli defterlere yazmamaktadırlar. Çağdaş işletmeler, üretimlerini bilgisayarlarla

yapmakta, personel, pazarlama ve bütün muhasebe faaliyetlerini bilgisayarlarla yürütmektedirler. Bilgisayarların muhasebede yoğun bir şekilde kullanılmasının sağlayacağı yararların yanısıra, işletmeler için bazı riskleri de beraberinde getirdiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle, bilgisayarların muhasebe alanında yoğun bir şekilde kullanılması muhasebe hilelerine farklı bir açıdan bakılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, bu bölümde bilgisayar hilesi kavramı açıklanarak, bilgisayar hilesi risk alanları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bilgisayar hilelerin yapılış şekilleri ve bu hilelerin önlenmesi için alınacak tedbirler de açıklanmaya çalışılmıştır.

Muhasebe hileleri alanındaki bir diğer yeni kavram da yaratıcı muhasebe (creative accounting-aggressive accounting) uygulamalarıdır. Bu kavram, yakın bir geçmişte ABD’de beklenmedik şirket iflaslarının meydana gelmesiyle önem kazanmıştır. Bu bölümde yaratıcı muhasebe kavramının ne olduğu, temel yaratıcı muhasebe uygulamaları, yaratıcı muhasebenin ahlaki boyutu konuları ele alınmıştır. Ayrıca, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için yaratıcı muhasebe ile ilgili bir örnek olaya da yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde muhasebe hileleri, dünyanın birçok üniversitesinde kullanılan ve gerçekten iyi bir öğrenme laboratuvarı olarak kabul edilen, *vak’a analizi yöntemi* ile incelenmeye çalışılmıştır. Bölümde, öncelikle vak’a analizi yöntemi hakkında genel açıklamalarda bulunulmuş, daha sonra muhasebe hileleri ile ilgili sekiz vak’a analizi sunulmuştur. Ayrıca, vak’a analizlerinin kesin bir çözümü olmayacağı varsayımından hareketle, sunulan vak’alarla ilgili çözüm önerileri verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHASEBEDE HATA VE HİLE KAVRAMLARI: HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA VE ÇALIŞANLARCA YAPILAN HİLELER (YOLSUZLUKLAR)

Bu bölümde muhasebede yapılan yolsuzluklar ve hileli finansal raporlama ile ilgili temel kavramlar açıklanarak, çalışmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulması amaçlanmıştır. Hile kavramı ile yakından ilişkili olması nedeniyle, konuya hata kavramının tanımlanması ile başlanmış, hata ile hile arasındaki farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Hata ve hilenin finansal tablolar üzerindeki etkileri özetle açıklanmıştır. Ayrıca, çalışmanın temel konusu olan muhasebede hile kavramının tanımı, unsurları ve çeşitli açılardan türleri hakkında bilgiler verilmiştir.

1. MUHASEBEDE HATA KAVRAMI

Hata kavramı, istemeyerek ve bilmeyerek yapılan yanlış, yanılma, yanılığ olarak tanımlanmaktadır (TDK Sözlük, 1998, 995). Muhasebe bilimi açısından hata kavramı ise, muhasebe kayıtlarında ve finansal tablolardaki matematiksel ve kaydi nitelikli ya da muhasebe ilkelerinin uygulanmasında gözden kaçma ve gerçek verilerin yanlış yorumlanmasından kaynaklanan, kasıtsız yanlış beyanlardır (Glaser 1990, 255).

Muhasebe hatalarının (Accounting Errors) en önemli özelliği, bunların kanunlara, yasal mevzuata ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırı olmakla birlikte, meydana gelmelerinde kasıt unsurunun bulunmamasıdır. Hataları prensip hataları ve teknik hatalar şeklinde iki temel kısma ayırabiliriz (Aktuğlu 1996, 281).

• **Prensip Hataları:** Prensip hatalar; muhasebe kurallarını ve muhasebenin ana ilkelerini bilmemekten ileri gelirler. Bu hatalar genellikle etkilerini bilanço ve gelir tablosu hesapları üzerinde gösterirler.

• **Teknik Hatalar:** Teknik hatalar genellikle; unutma veya ihmal etme, geçirme hataları, devir hataları, hatalı hesaba geçirme, hesaplama hataları, çift kullanma hataları, birbirini götüreren hatalar, aktarma/virman hataları olarak sınıflandırılabilir.

Muhasebe hataları, genellikle gereken dikkat ve özenin gösterilmemesi, ihmal, bilgi ve deneyim yetersizliği, yasal hükümlerin yeterince anlaşılabilmesi, plansız ve programsız çalışma gibi kasıt unsuru taşımayan nedenlerle ortaya çıkar (İrmak; Arslan; Çağlayan ve Diğerleri; 2002, 32-38). Günümüzde muhasebe uygulamalarında bilgisayarların yoğun bir şekilde kullanılması, teknik muhasebe hatalarının büyük ölçüde azalmasını, hatta bazı hataların tamamen ortadan kalkmasını sağlamıştır.

1.1. Muhasebe Hatalarının Yapılış Şekilleri

Hata şirket personelinin bilmeyerek ve/veya istemeyerek yapmış olduğu yanlışlıklardır. Bu hatalar genellikle *aşağıdaki şekillerde yapılmaktadır* (Önder 1999, 324):

- a) Şirket personelinin finansal tabloların hazırlanmasına baz teşkil eden muhasebe dokümanlarını yanlış veya eksik olarak işleme koyması ki, bu tip olaylara örnek olarak, sene sonuna doğru bazı satıcılardan gelen faturaların gözden kaçarak hiç kayıtlara girmemesi veya satış fiyatlarının yanlış girilerek satış ve alacak rakamlarının eksik/fazla olması verilebilir.
- b) Şirket personeli, olayları veya bazı gerçekleri yanlış yorumlayarak, birtakım tahminlerin yanlış yapılmasına neden olabilir. Mesela, teknolojik olarak eskiyen ve satılamayacak durumda olan bazı stokların hala satılabilecek olduğunu düşünerek gerekli karşılıkların ayrılmaması veya şüpheli alacaklar karşılığı hesaplarında çok fazla iyimser olunması gibi.
- c) Şirket personeli hesapların tasnif edilmesinde yanlışlıklar yapabilir. Örneğin, bazı gider kalemi sayılabilecek harcamalar duran varlık hesabına (tersi de olabilir) veya uzun vadeli borcun cari döneme denk gelen kısmı kısa vadeli borç olarak gösterilmeyebilir, böylece kısa vadeli borçlar olduğundan az gösterilmiş olur.

Yukarıda saymış olduğumuz ve bunlara benzer nitelikli hatalar finansal tabloları bozmakla beraber, kasıtsız yapılan hatalar olup, bulundukları takdirde düzeltilirler.

Finansal tablo hesap ve rakamları, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırı olarak, önceden planlanmış bir kasıt olmaksızın yanlış bir şekilde raporlanabilir. Kasıt olmaksızın finansal tablo rakamlarının yanlış sunulması hata olarak değerlendirilir. Hatalar tespit edildiği zaman, finansal tabloları düzeltmek için ilgili dönemdeki hatalı kayıtların yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Muhasebe hatalarına ilişkin gerçek dünyadan çeşitli örnekler verilebilir. 1998 yılında Neoware Systems Şirketi, bir ve ikinci üç aylık döneme ait finansal tablo sonuçlarını yeniden belirlediğini duyurdu. İşletme muhasebe hataları nedeniyle, hesaplarını düzelterek kârdan zarara geçti. Yapılan hatalara ilişkin az da olsa kasıt olduğu tespit edildi. Fakat bu çok önemli değildi çünkü, yıl sonu finansal tablo sonuçları duyurulmadan (düzeltmeler sadece üç aylık bir dönemi kapsıyordu) hatalar belirlenip düzeltildi (Mulford; Comiskey 2002, 36).

Daha büyük çaplı hatalara örnek verilecek olursa, Micro Warehouse Şirketi'nde meydana gelen ve daha geniş bir zaman dilimine yayılmış olan hatalardan bahsedebiliriz. 1996 yılında şirket 1994 ve 1995 yıllarına ait finansal tablo sonuçlarını muhasebe hataları nedeniyle yeniden belirleyeceğini ilan etti. Görüldüğü gibi bu örnekte tespit edilen hatalar daha önceki örnekte yer alan hataya göre daha geniş bir zaman dilimini ilgilendirmektedir. Şirket 1996 yılına ait yıllık raporunda şöyle bir açıklamada bulundu (Mulford; Comiskey 2002, 37) :

“1996 Eylül’ünde yapılan bir iç denetim neticesinde, Micro Warehouse’ın muhasebe kayıtlarında hatalar tespit edilmiştir. Bu hataların boyutu, nedenleri, etkileri ve hataların düzeltme işlemlerini belirlemek için şirket temsilcilerinden ve muhasebe firması üyelerinden oluşan bir ekip görevlendirilmiştir. Aynı zamanda şirket denetim komitesi ve yönetim kurulu bu meseleyi incelemesi için dışarıdan bir danışman ve bağımsız denetim firması ile anlaşmaya varmıştır.”

Görevlendirilen ekip ve denetim komitesi aylarca bu meseleyi ayrıntılı bir şekilde inceledi. Sonunda, hataların aslında 1992’den beri işletmenin toplam stok borçlarını ve ticari borçlarını etkilediği belirlendi. Bu hesaplardaki hataların yaklaşık vergi öncesi

toplam tutarı \$47,3 milyondur. 1992-1995 yılları arasındaki finansal tabloların yeniden düzenlenmesi sonucunda toplam \$41,9 milyonluk vergi öncesi ayarlama yapıldı. Ayrıca düzenlemeler neticesinde, 1995 yılına ait \$2,2 milyonluk yanlışlıkla yapılan teşvik primi ödemesinin bazı üst düzey yöneticilerden tahsil edilmesine karar verildi. Diğer yandan, şirketin 1996 yılının ilk üç aylık dönemine ilişkin faaliyet sonuçlarında vergi öncesi ayarlamalarda \$3,2 milyonluk bir dengeleme yapıldı. Micro Warehouse Şirketi'ndeki ortaya çıkarılan hatalar stok alımları ve satıcılar hesabı tutarlarının olduğundan daha az raporlanmasına neden olmuştur. Netice itibarıyla, satılan malların maliyeti olduğundan düşük, brüt kâr ve faaliyet kârı ise olduğundan fazla raporlanmıştır.

Neoware Systems ve Micro Warehouse'deki ortaya çıkarılan yanlış raporlamalar, hatalar nedeniyle meydana geldi ve kasıtlı değildi, bununla birlikte finansal tabloların düzeltilmesi için yapılan ayarlamaların oldukça önemli etkilerinin olabileceği de unutulmamalıdır. Hatta finansal tablolarda hatalı bir şekilde sunulan rakamlar, işletme yönetici ve ortaklarının kârlılık konusundaki beklentilerinde aşırı iyimserliğe yol açacaktır.

Son bir muhasebe hatası örneği olarak, 1999 yılında Union Carbide Şirketi'nin finansal tablolarındaki hata verilebilir. Şirket yeni bir bilgisayarlı muhasebe sistemine geçiş yaptığı esnada, çalışanlar tarafından yapılan bir muhasebe hatası nedeniyle geçmişteki kârını yanlış hesaplamış olduğunu fark etti. Yapılan hata neticesinde, 1999 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemine ilişkin kârın \$13 milyon eksik gösterildiği ortaya çıkarıldı. Ayrıca 1998 yılının dördüncü üç aylık dönemine ait kârın \$2 milyon eksik gösterildiği de tespit edildi (Mulford; Comiskey 2002, 37).

1.2. Muhasebede Yapılan Hata Türleri

Genel olarak muhasebede yapılan hata türleri aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir (Irmak; Arslan; Çağlayan ve Diğerleri; 2002, 33):

- Matematik hataları
- Kayıt hataları
- Nakil (Virman) hataları
- Unutma ve tekrarlama hataları

- Bilanço hataları

Yukarıdaki sayılan bu hata türleri aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Matematik Hataları

Bunlar, muhasebe uygulamalarındaki matematiksel işlemlerde yapılan hatalardır. Amortisman, yeniden değerlendirme, katma değer vergisi, maliyet artış fonu gibi aritmetiksel hesaplamaların yapılması gereken işlemlerde matematiksel hatalara daha çok rastlanmaktadır.

Çift taraflı kayıt yönteminin kullanılması nedeniyle, matematik hatalarının muhasebe kayıtları üzerinden tespit edilmesi mümkün değildir. Bu tür hatalar muhasebe kayıtlarının objektifliğini sağlayan belgelerin üzerinde; doğrudan yapılacak aritmetiksel incelemelerle ortaya çıkarılabilir.

1.2.2. Kayıt Hataları

İşletmelerin karşılaştıkları mali nitelikli olaylara ait belgelerin muhasebe kayıtlarına geçirilirken, belgelerdeki tutarların kayıtlara yanlış geçirilmesi, mali nitelikli işlemin yanlış yorumlanması neticesinde başka hesaba kaydedilmesi veya muhasebe kayıtlarında borç ve alacak hesaplarının karıştırılması şeklinde ortaya çıkabilecek hatalardır.

Bu açıklamalar neticesinde, kayıt hatalarını, rakam hatası, hesap hatası ve hesabın borç-alacak tarafının karıştırılması şeklinde üç başlık altında inceleyebiliriz:

a) Rakam hatası

Belgelerdeki tutarların muhasebe kayıtlarına eksik ya da fazla yazılması, rakamların yer değiştirmesi suretiyle yanlış kaydedilmesi sonucunda meydana gelen hatalardır. Kayıtlarda bir sıfır'ın eksik yazılması veya 740.000 TL'nin 470.000 TL şeklinde kaydedilmesi rakam hatasıdır. Bu tip hatalar yanlış kaydedilen belge ile ilgili muhasebe kaydının karşılaştırılmasıyla tespit edilebilir.

b) Hesap Hatası

Mali nitelikli işlemlerin vergi kanunları ile muhasebe usul ve esaslarına uygun yorumlanmaması neticesinde, yanlış hesaplara kaydedilmesi şeklinde ortaya çıkan

muhasabe hatalarıdır. Örneğin, işletmenin kendi kullanımı için yapmakta olduğu bir binayı “258–Yapılmakta Olan Yatırımlar Hesabı”nda izlemesi gerekirken, bu işi yıllara yaygın inşaat gibi değerlendirerek “170–Yıllara Sari İnşaat ve Onarım Maliyetleri Hesabı”nda izlemesi bir hesap hatasıdır.

c) Hesabın Borç ve Alacak Tarafının Karıştırılması

Mali nitelikli işlemlerin, muhasabe kayıtlarına aktarılması sırasında ilgili hesapların borç ve alacak taraflarının karşılıklı olarak karıştırılması şeklinde meydana gelen hatalardır.

Örneğin; işletme müşterisinin daha önceki 100.000.000 TL’lik senetsiz borcuna karşılık işletmeye senet vermesi halinde;

121 ALACAK SNT. HESABI	100.000.000	
120 ALICILAR HESABI		100.000.000

Şeklinde kayıt yapılması gerekirken aşağıdaki gibi hatalı bir kayıt yapılması;

120 ALICILAR HESABI	100.000.000	
121 ALACAK SNT. HS.		100.000.000

1.2.3. Nakil (Virman) Hataları

Muhasebe işlemlerine ilişkin tutarların sayfadan sayfaya, defterden deftere aktarılırken yanlış aktarılması veya yevmiye defterine kaydedilen bir işlemin büyük deftere aktarılması sırasında başka bir hesaba kaydedilmesi şeklinde oluşan hatalardır. Yevmiye defterindeki 1.200.000 TL’nin büyük deftere 12.000.000 TL olarak aktarılması veya yevmiye defterinde “710 Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri Hesabı”na kaydedilen bir tutarın büyük defterde “720 Direkt İşçilik Giderleri Hesabı”na kaydedilmesi bu tür hatalardandır.

1.2.4. Unutma ve Tekrarlama Hataları

Muhasebe işlemlerinin ilgili döneme kaydedilmemesi, tamamen unutulmuş kayıtlar dışı bırakılması veya aynı işlemin bir defadan fazla kaydedilmesi şeklinde ortaya çıkan muhasebe hatalarıdır.

Muhasebenin temel kavramlarından *dönemsellik ilkesi* gereği, mali nitelikli işlemlerin ilgili bulunduğu dönemde defterlere kaydedilmesi gerekmektedir. Unutma, bu işlemlerin ilgili bulunduğu hesap döneminde defterlere kaydedilmeyerek sonraki dönemlerde kaydedilmesi şeklinde ortaya çıkan muhasebe hatasıdır.

Muhasebe işlemlerinin kasıtlı olarak kayıtlar dışı bırakılması durumunda düzensizliğin meydana çıkarılması güç olmakla birlikte imkansız değildir. Unutma yolu ile yapılan muhasebe hataları belge ve kayıtların karşılaştırılması ile tespit edilebilir. Muhasebe işlemlerinin unutma sonucu defterlere kaydedilmesinin süreklilik arz etmesi, işletmenin büyüklüğüne göre önemli tutarlara ulaşması veya bu işlemlerin işletme sahipleri, yöneticileri ile çalışanlarına yarar sağlaması durumunda muhasebe hilesinin varlığından söz edilebilir. Yıllık cirosu 100 milyar TL olan bir işletmenin 100 milyon TL'lik bir satış faturasını kayıtlarına yansıtmaması hata olarak değerlendirilebilecek iken, 10 milyar TL'lik bir satış faturasını kayıtlarına yansıtmaması hile olarak değerlendirilebilir.

Tekrarlama hataları, bir muhasebe işleminin birkaç kez defterlere kaydedilmesi sonucu ortaya çıkan hatalardır. Mükerrer kayıt olarak da adlandırılan bu hata çoğunlukla ödemesi sonra yapılan işlemlerin hem belge aslı ile hem de ödeme sırasında iki defa muhasebeleştirilmesi şeklinde görülür. Örneğin; işletmenin satın aldığı bir mal veya hizmete ilişkin olarak karşı firmanın faturayı faksılması üzerine ilgili işlemin muhasebe kaydı yapılmakta, faturanın aslı geldikten sonra aynı işlemin muhasebe kaydının tekrar yapılması çift kayıt hatasıdır.

1.2.5. Bilanço Hataları

Bilanço; işletmenin belli bir tarihteki sahip olduğu varlıklarını ve bu varlıkları finanse etmek için kullandığı öz kaynaklarını ve borçlarını gösteren temel mali tablodur. Bilançonun aktifinde varlıklar ve alacaklar, pasifinde ise borçlar ve öz sermaye bulunur. Tekdüzen hesap planında aktifler likidite derecelerine göre, pasifler ise vadelerine göre bilançoda yer almaktadır.

Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nde, bilanço ilkelerinin amacı; "Sermaye koyan veya sonradan kendilerine ait kârı işletmede bırakan sahip ve hissedarlar ile alacaklıların işletmeye sağladıkları kaynaklar ve bunlarla elde edilen varlıkların muhasebe kayıt, hesap ve tablolarında anlamlı bir şekilde tespit edilmesi ve gösterilmesi yolu ile belli bir tarihte işletmenin mali durumunun açıklıkla ve ilgililer için gerçeğe uygun olarak yansıtılmasıdır" şeklinde açıklanmıştır. Tebliğde açıklandığı üzere; bilançonun, işletme sahipleri, işletme ortakları, devlet, işletmenin ilişkide bulunduğu kişi ve kuruluşlar, kredi verenler, yatırım yapanlar ve diğer ilgililer tarafından ihtiyaç duyulan bilgileri gerçeği yansıtacak şekilde göstermesi gerekmektedir.

Ayrıca anılan tebliğde bilanço düzenleme ilkeleri belirtilmiştir. Buna göre; bilanço ilkelerine aykırı olarak yapılan her türlü işlem muhasebe hata veya hilesine yol açar. Bu bağlamda bilanço hatalarını değerlendirme hataları ve hesapların birleştirilmesi şeklinde iki sınıfa ayırmak mümkündür.

a) Değerleme Hataları

İşletmelerin bilançosunda yer alan varlıkların, alacakların ve borçların muhasebe kayıtlarındaki değerlerinde çeşitli nedenlerle (tabii, ekonomik, teknik) değişimler (azalış/artış) meydana gelebilir. Örneğin; işletmelerin sahip olduğu stokları bozulma, çürüme, yangın, sel gibi sebeplerle değer kaybedebilir ya da bazı alacaklarının tahsili imkansız hale gelerek değerini yitirebilir, ayrıca aşınma, yıpranma gibi nedenlerle sabit kıymetlerinin değerinde azalma meydana gelebilir.

Bu değişimlerin muhasebe kayıtlarına yansıtılmaması halinde, bilanço işletmenin gerçek durumunu göstermeyecektir. Vergi Usul Kanunu'nun 258-330 uncu maddeleri hükmü uyarınca, fiili durum ile gerçek durum arasındaki uyumsuzluğu gidermek amacıyla değerlendirme yapılır. Vergi Usul Kanunu'nun ilgili maddelerinde yer alan hükümlere aykırı olarak yapılan değerlendirme işlemleri, değerlendirme hatalarını doğurmaktadır. Örneğin; iktisadi işletmelere dahil olan gayri menkullerin maliyet bedeli ile değerlendirilmesi gerekirken rayiç bedelle değerlendirilerek bilançoya yansıtılması veya işletmeye ait boş araziye dönem sonunda amortisman ayrılması değerlendirme hatasıdır.

b) Hesapların Birleştirilmesi

İşletmelerin mali nitelikli işlemlerle ilgili kayıtları Tek Düzen Hesap Planı çerçevesinde ayrı hesaplarda izlemesi gerekirken, tek bir hesap altında izlemesi veya hesapları birbirine mahsup etmesi sonucu ortaya çıkan hatalardır.

İşletmenin A şahsına olan borcu ile A şahsından olan alacağını “120 ALICILAR HESABI” ve “320 SATICILAR HESABI”nda ayrı ayrı izlemesi gerekirken tek bir hesapta, “120 ALICILAR HESABI”nın borç ve alacak tarafını çalıştırarak izlemesi, hesapların birleştirilmesi hatasına örnek olarak gösterilebilir. Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği gereğince bilanço hesapları arasında mahsup yapılamaz. Yine işletmenin, aktifinde kayıtlı bir taşıt için ayırdığı amortismanları taşıt tutarından indirmek suretiyle amortismanları bilançoda göstermemesi bir mahsup hatasıdır.

Denetçiler işletmelerdeki olası hata ve hileleri tespit edip, önlemeye yönelik kontrol politikalarını ve yordamlarını belirlemeli ve bunların denetlediği işletmede bulunup bulunmadığını araştırmalıdır. Genellikle bir işletmede tepe yönetim tarafından istisnai olarak yapılan, ancak çok geniş etkileri olan yolsuzluklar dışındaki hata ve yolsuzluklar etkin bir iç kontrol sistemi tarafından tespit edilebilir. Tepe yönetimlerden kaynaklanan yolsuzlukları engellemek için ek önlemlere gerek vardır (Uzay 1999, 78).

2. MUHASEBEDE HİLE KAVRAMI

Hile kavramının birçok tanımı bulunmaktadır, ancak en fazla kabul gören tanıma göre, hile; haksız ve kanunsuz bir şekilde kazanç elde etmek amacıyla, kasıtlı olarak gerçekleştirilen, aldatmaya yönelik fiillerdir (Amerikan Heritage Sözlüğü). Bir hile olayını tam olarak ortaya koymak için hangi unsurların önem taşıdığını dikkate alan yönetim muhasebecileri, denetimciler ya da yatırımcılar açısından aşağıdaki hususlar önem taşır ve bunların mutlaka saptanması gerekir. Bunlar (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 40);

- a) Bir mağdur,
- b) Hileli olabileceği düşünülen aldatıcı eylemin ayrıntıları,
- c) Mağdurun kaybı/zararı,
- d) Hile eylemini gerçekleştiren kişi ya da şüpheli,

- e) Hileyi yapanın, hile eylemini kasıtlı bir şekilde gerçekleştirdiğini ortaya koyan kanıt,
- f) Hile yapanın, bu eylem/eylemlerden kazanç elde ettiğini ortaya koyan kanıt.

2.1. Hata ve Hile Arasındaki Fark

Denetçilerin denetlemiş oldukları finansal tablolarda birtakım hata ve düzensizlikler bulunabilir. Bu hata ve düzensizlikler çeşitli nedenlerden kaynaklanabilir. Mesela gelecek seneye ait gelirler bu seneye kaydedilmiş, şüpheli alacaklar karşılığı yanlış hesaplanmış veya envanterin bir kısmı çalınmış veya kaybolmuş olduğu halde eksiksiz olarak hesaplarda gösterilmiş olabilir. Bu ve buna benzer olayların, hata veya hile olup olmadığı nasıl anlaşılacaktır? Hata ve hilenin teorik açıdan tanımını yapmak kolay olmakla beraber, gerçek hayatta bazen her ikisini birbirinden ayırmak oldukça zordur.

İşletmelerin faaliyet sonuçlarını yanlış raporlamasının nedeni hata da olsa hile de olsa, her ikisinin de sonuçları önemli veya önemsiz olabilir. Hile önemsiz bile olsa kesinlikle üzerinde durulması gereken bir unsurdur. Muhasebe hilesi (Accounting Fraud) finansal tabloların maksatlı bir şekilde yanlış sunulması iken muhasebe hatası finansal tabloların maksatsız bir şekilde yanlış sunulmasıdır. Örneğin, faturalar üzerindeki birim fiyat ile miktarın çarpımının yanlış yapılması veya stok değerlerinin tespitinde eldeki eski stokların gözden kaçırılarak hesaplama dışı bırakılması hatadır. Hile ise çalışanlar tarafından yapılan hile olarak adlandırılan *varlıkların haksız olarak alınması* ve yönetim hilesi olarak da adlandırılan *hileli finansal raporlama* şeklinde iki gruba ayrılır. Örneğin, kasiyerin, yapılan bir satış kaydını kasa fişine kaydetmeyerek satış tutarını çalması varlıkların haksız olarak alınması hilesidir. Diğer yandan, bilanço tarihinin yaklaşması nedeniyle işletme kârının yüksek gösterilmesi amacıyla, satışların kasıtlı olarak şişirilmesi hileli finansal raporlamadır (Arens; Loebbecke 1997, 144).

Hata ve hile arasındaki fark, bazen çok kolay anlaşılırken bazen de anlaşılabilir. Mesela bir satış faturasında yapılan matematiksel hata ile olmayan bir satış için satış faturası düzenlemesi arasındaki fark oldukça belirgindir. Buna karşın, mesela şüpheli alacaklar karşılığının az gösterilmesi acaba hata mıdır yoksa bilerek yapılan bir hile midir, bunun anlaşılması daha zordur.

Hilenin yapılma şekilleri oldukça farklıdır. Bununla birlikte, hile genellikle aşağıda belirtilen şekillerde yapılır (Taylor; Glezen 1997, 130):

1. Muhasebe kayıtlarının veya finansal tabloların hazırlanmasına kaynak teşkil eden dokümanların değiştirilmesi, sahte evrak düzenlenmesi veya taklit edilmesi. Bu tip hilelere örnek olarak, satışlar için sahte satış faturalarının düzenlenerek satış rakamının ve alacaklar hesabının olduğundan fazla gösterilmesini verebiliriz. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan araştırmalara göre, sahte muhasebe dokümanları düzenleyerek sahtekarlık yapan şirketleri denetleyen denetim firmalarının daha fazla dava edildiğini ve savcılarının da bu tip sahtekarlıkların tespit edilmesinde denetçinin sorumluluğu olduğunu ileri sürdükleri tespit edilmiştir.
2. Kasıtlı olarak önemli bazı olayların, açıklamaların veya muamelelerin saklanması veya atlanması. Örneğin, şirket aleyhine sonuçlanabilecek ve halen devam etmekte olan bir davanın finansal tablolarda açıklanmaması gibi.
3. Finansal tablolardaki miktarların, sınıflamaların veya açıklayıcı notlarla ilgili muhasebe kayıtlarının kasıtlı olarak yanlış uygulanması. Örneğin, kiralama yoluyla alınan ve esas itibarıyla aktifleştirilmesi gereken bir makinanın, sanki finansal kiralama gibi muhasebe kayıtlarının kasıtlı olarak yanlış yapılması gibi.

Sahtekarlık ve hile genellikle bir baskıdan veya sahtekarlık yapılmasına elverişli bir ortam bulunmasından kaynaklanabilir. Örneğin hileli finansal raporlama, yöneticilerin rasyonel olmayan gelir rakamları elde etme baskısı altında olmalarından kaynaklanabilir. Bireyin imkanlarının üzerinde yaşama isteği, aktiflerin çalınması için bir sebep olabilir. Her iki durumda da iç kontrol sisteminin önleyemediği elverişli bir ortam var demektir.

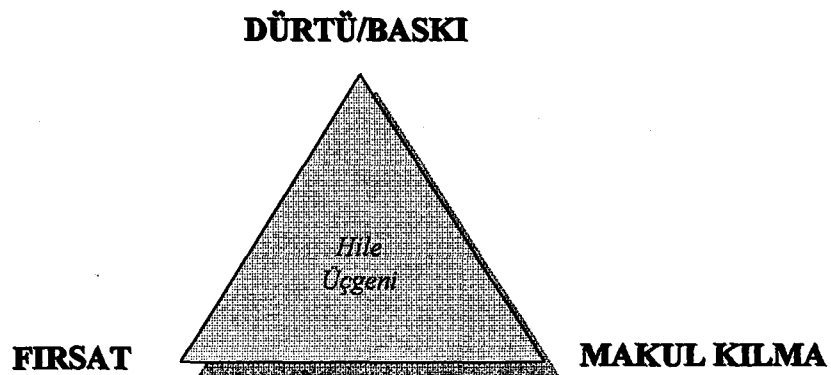
Hile çeşitli şekillerde gizlenmeye çalışılır. Finansal tabloları manipüle eden yöneticiler, bu yanıltıcı bilgileri destekleyici dokümanlar yaratabilir. Hile, yöneticilerin, çalışanlar ve üçüncü kişiler ile işbirliği yapması ile de gizlenebilir. Mesela alacakların denetiminde eğer üçüncü kişiler ile anlaşma yapılmışsa denetçiye yanlış mutabakat mektupları gelebilir. Hile çok iyi gizlense bile, bazı risk faktörlerinin varlığı denetçiye alarma geçirmelidir. Literatürde bunlara "kırmızı alarm/red flags" denilmektedir.

KPMG Peat Marwick firmasının 1993'te yapmış olduğu bir araştırmaya göre bu alarm noktaları şöyle tanımlanmıştır (Taylor; Glezen 1997, 132):

- a) Yönetim tarafından ihmal edilen veya zayıf olan iç kontrol sistemi
- b) Büyük miktarda envanter kayıpları
- c) İç ve dış denetim sonuçlarına önem verilmemesi ve gözardı edilmesi
- d) Olağan olmayan banka işlemleri
- e) Çok fazla miktarlarda masraf ve alımların bulunması.

2.2. Hilenin Unsurları-Hile Üçgeni

Günümüzde işletmelerde çalışanların kendi yararları doğrultusunda yaptıkları çok çeşitli hile biçimleri bulunmaktadır. Bu hilelerin yapılma nedenleri üzerinde çok geniş kapsamlı açıklamalar yapılabilir. Hilenin meydana gelebilmesi için bilinen veya bilinmeyen çok çeşitli unsurlar olabilir. Ancak bir genelleme yapılacak olursa aşağıda açıklanacak unsurların bir araya gelmesi durumunda hile kaçınılmaz olmaktadır. Bu bir araya gelme biçimini bir örnekle açıklayabiliriz. Herhangi bir ortamda yangın çıkabilmesi için üç unsur yeterli olmaktadır. Bunlardan birinin olmaması durumunda yangın tehlikesi yok denecek kadar azalmaktadır. Fakat, benzin, ateş ve oksijen unsurlarının birleşmesi sonucunda yangın kaçınılmaz olmaktadır (Bozkurt 2000a, 64).

Şekil 1.1: Hile Üçgeni (Ramos 2003, 28)

İşletme yönetimi ya da diğer çalışanlar, hile işlemleri yönünde motivasyon sağlayan, bir dürtüye sahip olabilirler veya bir baskı altında olabilirler. Örneğin işletmenin finansal istikrarı veya kârlılığı üzerinde oldukça etkili olan ülke ekonomisinin ya da

içinde bulunulan sektörün şartları işletmeleri hile yapmaya zorlayabilir. Olumsuz ekonomik koşulların müşteri taleplerinde azalmalara yol açması veya işletmelerin içinde bulundukları ekonomi ya da sektör içinde yanlış kararlar vermesi hilenin habercisidir. Hilenin meydana gelebilmesindeki önemli unsurlardan birisi de fırsatların varolmasıdır. İşletmede bir iç kontrol sisteminin bulunmaması veya bulunması halinde etkin olmaması, yönetimin mevcut kontrol mekanizmalarını işlemez hale getirebilmeleri gibi unsurlar hile işlenmesi için bir fırsat oluşturur (Ramos 2003, 28). Hilenin oluşması için üçüncü ve son faktör ise makul kılma/haklı gösterme faaliyetleridir. Bazı kişisel tutum ve etik değerler, bireylerin bilerek ve kasten dürüst olmayan bir eylemi gerçekleştirmesini haklı kılabilir. Ayrıca bazı özel durumlarda kişinin hile işlemesi haklı gösterilebilir (Ramos 2003, 28). Hile üçgeni ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler işletme çalışanlarınca yapılan hileler konusunda ele alınacaktır.

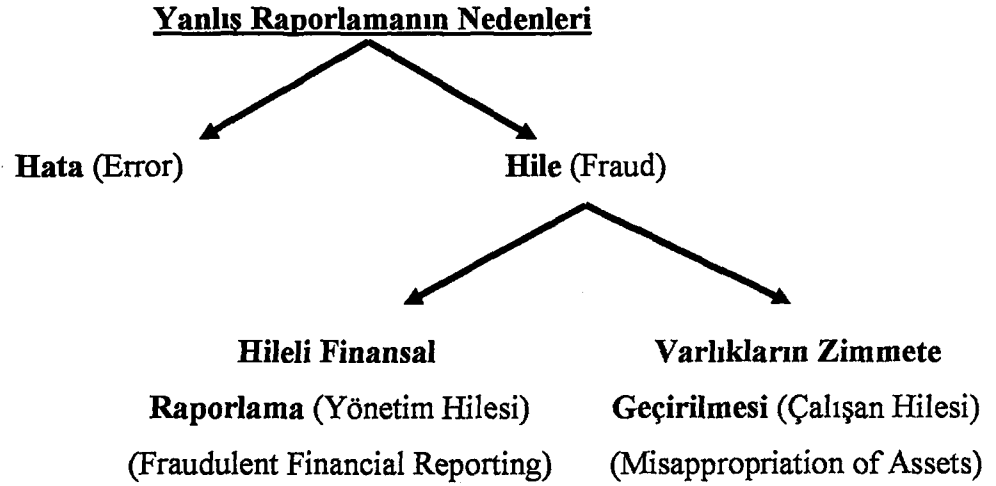
2.3. Hileli Finansal Raporlama ve

İşletme Çalışanlarınca Yapılan Hileler (Yolsuzluklar)

SAS No. 82* finansal tablo denetiminde potansiyel hilelerin nasıl meydana geleceğine ilişkin bilgiler sunar. Bunun için hile türlerini açıklar. Standarda göre finansal tablo denetimi sırasında denetçinin göz önünde bulundurması gereken iki tür hile vardır. Bunlar; hileli finansal raporlama ve varlıkların zimmete geçirilmesi/çalınması (işletme çalışanlarınca yapılan hileler) dir (Erdoğan 2002, 21).

Hileli finansal raporlama, kasıtlı yanlış beyanlar veya finansal tablo kullanıcılarını aldatmak için finansal tablolarda tutarların veya açıklamaların atlanmasıdır. Varlıkların zimmete geçirilmesi, işletme varlıklarının çalınmasıdır. Burada hırsızlığın etkisi finansal tabloların Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine uygun bir şekilde sunulmamasına neden olur. Varlıkların zimmete geçirilmesi; tahsilatları zimmete geçirme, varlıkları çalma veya satın alınmamış bir varlık için ödeme yapılmasına neden olma gibi çeşitli yollarla gerçekleştirilmektedir. Varlıkların zimmete geçirilmesi, yanlış veya yanıltıcı kayıtlar ve belgelerle birlikte yapılabilir ve bu hile yönetim, çalışanlar veya üçüncü kişiler arasında bir veya birkaç kişiyi kapsayabilir (Erdoğan 2002, 21; Pany; Whittington 2002, 5-6).

* Amerika'da Şubat 1997'de Denetim Standartları Kurulu (Auditing Standards Board-ASB) tarafından yayımlanan "Finansal Tabloların Denetiminde Hilelerin Göz Önüne Alınması " (Statement on Auditing Standards-SAS 82: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit) başlıklı standart.

Şekil 1.2: Temel Hile Türleri (Pany; Whittington 2002, 5)

Yukarıda açıklanmaya çalışılan, varlıkların zimmete geçirilmesi hilesi işletme çalışanlarınca yapılan hileler olarak, hileli finansal raporlama ise yönetim tarafından yapılan hileler olarak da ifade edilir. Bu iki grup hile aşağıda detaylı bir şekilde incelenecektir.

2.3.1. Hileli Finansal Raporlama

Hileli finansal raporlama (Yönetim hilesi), finansal tabloların yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecek şekilde sunulması yoluyla, genelde kolektif bir şekilde işletme yönetimince düzenlenen hileli işlemleri kapsar. Bu tür hilelerin mağdurları işletmenin finansal tablolarının güvenilir olduğuna inananlardır. Örneğin, işletmenin, hesaplarında görünenden daha az likit olduğundan haberdar olmayan kreditorler, genellikle bu tür hilelerin mağdurları arasında yer almaktadır. Eğer hile, işletme kaynaklarını kendi özel çıkarları için kullanan bir yönetici veya yönetim grubu tarafınca işlenmişse, işletme çalışanlarınca yapılan hile niteliği de taşır ki bu hile türü daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

İşletmelerde meydana gelen hile veya yolsuzluklara bakıldığında tepe yöneticilerin veya işletme sahiplerinin yaptıkları hilelerin, işletme çalışanlarının yaptıkları hilelerden çok daha fazla olduğu bilinmektedir. Yönetici ve müdür olan kişilerin işletmede yapmış oldukları hileler dolayısıyla neden oldukları zararlar, normal çalışan kişilerin işletmelere vermiş oldukları zararlardan 16 kat daha fazla olduğu saptanmıştır (Söyler 2003, 1).

Hileli raporlamanın yaygın bir nedeni, işletmenin alacaklıları karşısında iyi bir görünüm çizmeye çalışmasıdır. Bir zararın raporlanmasını engelleme isteği, işletme hakkındaki kâr tahminlerinin olumlu yönde etkilenmesi ya da işletmenin vergi yükünün azaltılması gibi nedenlerle de hileye başvurulabilmektedir. Bu tür hilelerin tespit edilmesinde, temelde denetçinin sorumlu olduğundan hiç şüphe yoktur. Denetçi öncelikle işletme yönetimi tarafından hazırlanan finansal tabloların tarafsız ve adaletli bir şekilde düzenlendiği konusunda bir garanti/güvence vermelidir (Cosserat 1989, 23).

Bu tür hileler şu şekillerde işlenebilir (Bayou; Reinstein 2001, 392):

- a) Finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan yardımcı belgelerin ve/veya muhasebe kayıtlarının tahrif edilmesi ya da değiştirilme.
- b) Olayların, işlemlerin ya da diğer önemli bilgilerin yanlış sunulması veya kasıtlı olarak ihmal edilmesi.
- c) Muhasebe ilkelerinin/kurallarının kasıtlı bir şekilde yanlış uygulanması.

Bu tür hileler karşısında işletmelerin iç kontrol sistemleri etkin bir koruma sağlamayacaktır, çünkü bu tür hileler iç kontrolden sorumlu işletme yönetimi tarafından yapılmaktadır. Genellikle hile, denetimin yoğun olmadığı alanlarda meydana gelmektedir. Örneğin, sözleşme şartlarının belirlenmesinde, beklenmedik bir olay ya da ihtimalin ortaya çıkarılmasında, tepe yönetim tarafından gerçekleştirilen yatırım işlemlerinde olduğu gibi. Bu hilelerin yönetim tarafından diğer çalışanlardan gizlenmesinin kolay olması nedeniyle zayıf bir denetim ortamı hilenin işlenmesini kolaylaştıracaktır.

Yanlış finansal raporlamanın, bilerek hileli yapıldığını iddia etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Yanlış finansal raporlama, yönetimin kasıt olmayan eğilimlerinden veya bazı konularda aşırı iyimser olmasından kaynaklanabilmektedir. Yönetim hilesi veya yanlış raporlamanın soruşturulması konusundaki önemli hususlardan birisi, denetçinin yönetimin sunduğu verilerin güvenilirliğini değerlendirecek yeteneğe sahip olup olmamasıdır. Bununla birlikte birkaç yorumcu, bu tür hilelerin tespit edilip raporlanması görevinin denetçiye ait olduğunu reddetmektedir. Bu noktadaki temel problemler şunlardır (Cosserat 1989, 24):

- a) Mevcut denetim tekniklerinin yeterli olup olmadığı,
- b) Denetçinin bu tür hileleri tespit etmesindeki sorumluluğunun boyutu,
- c) İşletmeye özgü alternatif düzenlemelerin uygun olup olmayacağı.

Denetçinin bu tür hileleri tespit etmesindeki sorumluluğunun boyutu, denetçinin denetim çalışmalarının gidişatına uygun denetim tekniklerini kullanabilme yetkisiyle ilgilidir. Denetçinin dürüst olmayan bir yönetimle karşı karşıya kaldığı zaman tecrübe edeceği zorluklar, yönetimin dürüst olduğu varsayımını zedeleyecektir. Ancak yönetimin dürüst davranacağı varsayımına göre hareket edilecek olursa, dürüst olmayan yönetim tarafından kasten yanlış yönlendirilen ve yönetim tarafından yapılan açıklamalarda hiçbir şüphe unsurunun bulunmadığı kanısına varan (yönetim tarafından gizlenmesi nedeniyle) denetçinin sorumluluğunu yerine getirdiği kabul edilir. İşletme yönetiminin dürüst olmadığı kanısına varma konusunda aşağıdaki hususlar önemlidir (Cosserrat 1989, 24):

- a) Yönetimin dürüst olmayan davranışlar sergilemesiyle denetçinin mesleki tecrübesi arasında ters bir orantı vardır (Denetçinin mesleki tecrübesi arttıkça, işletme yönetiminin dürüst olmayan davranışlarda bulunması olasılığı azalır).
- b) Denetçinin, işletme yönetiminde ve hatta üçüncü şahıslardan elde ettiği bütün muhasebe kayıt ve dokümanlarının gerçek olup olmadığını araştırması gerekir.
- c) Yönetimin yaptığı sunumların doğruluğunu teyit etmek için kesin, ikna edici kanıtlar gerekmektedir.

Bu açıklamalar neticesinde, denetim alanında yönetim hilelerini tespit etmeye yönelik etkin denetim teknikleri geliştirilmesi gerekmektedir. Geliştirilecek olan denetim teknikleri yönetim tarafından işlenen hileleri ve dürüst olmayan davranışları erken uyarı sinyalleri ile ortaya çıkaracak nitelikte olmalıdır.

Yönetim tarafından yapılan ve kendilerini veya dar anlamda işletme sahiplerini avantajlı kılabilecek, bunun dışında diğer üçüncü kişilere zarar verebilecek düzenlemeleri iki ana gruba ayırmak mümkündür.

- a) İşletmeyi olduğundan iyi gösteren düzenlemeler,
- b) İşletmeyi olduğundan kötü gösteren düzenlemeler.

2.3.1.1. Hileli Finansal Raporlamanın Nedenleri

İşletmelerin gerçek durumunu olumlu veya olumsuz yönde etkileyen hileler; mali nitelikli işlemlerin kaydedilmesinde ve finansal tabloların hazırlanmasında, işletme yönetiminin taraflı davranışı sonucu üçüncü kişilerin aleyhine menfaat temin etmek için yapılır. Bu hilelerden zarar görenler, işletmenin kendisi, alıcıları ve ortakları olabilir. Buradan da anlaşılacağı üzere, hileli finansal raporlamadan işletme içinde ve dışında bulunan birçok taraf olumsuz yönde etkilenmektedir. Ancak toplumsal maliyeti açısından en fazla zarar görenler; işletme hileleri ortaya çıktıktan sonra, menkul kıymetlerin değerinde meydana gelen aşırı düşüşler nedeniyle hayat standartlarında düşüşler meydana gelen yatırımcılar olmaktadır (Birgili; Tunahan 2003, 233).

İşletmeler, cironun saklanması, stoklar üzerinde oynamalar, giderlerin gerçeğe uygun olmayan şekilde arttırılması, fazla amortisman ve karşılık ayrılması gibi çeşitli şekillerde kârın azaltılması yoluna başvurmaktadırlar. Bir işletmede, gerçek durumun yukarıdaki sayılanların aksine değiştirilmesi de mümkündür. Bunun için de, hileli şekilde kârın arttırılması veya zarar yerine kâr gösterilmesine yönelik işlemler kullanılabilir. Diğer yandan, özellikle işletmenin kârını az göstererek, örneğin; daha az vergi ödemeye veya daha az kâr payı dağıtmaya yönelik düzenlemeler, işletmeler büyüdükçe etkilerini kaybetmektedirler. Bu türden düzenlemeler günümüzde küçük ya da orta ölçekli işletmelerde etkin olmaktadır. Buna karşın, işletmeler büyüdükçe kendilerini olduklarından daha iyi durumda göstermek amacıyla işletme ile ilgili üçüncü kişileri yanıltma ve onlardan yararlanma yolunu daha çok tercih etmektedir.

İşletmelerin tepe yönetimlerini hileli finansal raporlamaya iten başlıca nedenler şunlardır (Söyler 2003, 2):

- Yaptıkları bu tür düzenlemelerden dolayı kendilerine yarar sağlamaları. Örneğin işletme gelirleri belli bir düzeye ulaştığında prim elde etmeleri gibi.
- Yöneticilerin konumları gereği, çeşitli muhasebe hilelerini yapabilmeleri için daha iyi fırsatlara sahip olmaları. Örneğin; stok değerlendirme yöntemleri, amortismanlar gibi çeşitli uygulamalarda hile yapmalarının kolay olması gibi.
- Yaptıkları hileli eylemler sonucunda yakalanmayacaklarını düşünmeleri. Zayıf iç kontrol yapıları ve iç denetim mekanizmasının varlığı gibi.

- Aşırı rekabete dayanan baskılarla karşılaşmaları.
- İşletmelerin menkul kıymetlerinin fiyatının yükselmesini sağlayarak, yatırımcıların beklentilerini karşılamak.

Hileli finansal raporlamaya başvuran işletmelerin genel özelliklerine bakıldığında; halka açık işletmelere nazaran, hileli finansal raporlama yapan firmaların çoğunun küçük işletmeler olduğu görülmektedir. Araştırmalara konu olan işletmelerin, hileli raporlamadan önceki yıl gelirleri \$100 milyon'un altında ve %78'i New York ve Amerikan Borsası'nda kayıtlı değildir. Ancak, bu sonuç güncel muhasebe skandallarına karışan işletme özellikleri ile uyum göstermemektedir. Huron Consulting Group tarafından 2002 yılında yapılan bir araştırmaya göre muhasebe hileleri nedeniyle mali tablolarını yeniden düzenlemek zorunda kalan işletmelerin %58'ini gelirleri \$100 milyon'un üzerinde olan işletmeler oluşturmuştur (Birgili; Tunahan 2003, 234).

2.3.1.2. Hileli Finansal Raporlama Türleri

İşletme sahip ve yöneticilerinin amaçlarına ulaşmak için mali tablolar üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olan hileler aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır. Bu hile türleri şu şekilde gruplandırılabilir:

- Bilinçli hatalar
- Vergi kaçırma amacı güden hileler
- Zamanından önce veya sonra kayıt
- Hayali adlara hesap açma
- Sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge kullanılması
- Bilanço maskeleymesi/makyajlaması

2.3.1.2.1. Bilinçli Hatalar

Muhasebe hatalarının, belli bir amaca yönelik olarak bilerek yapılması halinde muhasebe hilesinin varlığı kabul edilir. Diğer bir ifadeyle, kasti hatalar hiledir. Ancak, kasıt subjektif bir unsurdur ve objektif delillerle ispatlanması zordur. Bununla birlikte, herhangi bir hatanın tekrarlanma sıklığı, değer olarak yüksekliği veya işletmenin toplam işlem hacmi içindeki oransal büyüklüğü genellikle o işlemlerin kasten yapıldığını

gösterir (Irmak; Arslan; Çağlayan ve Diğerleri; 2002, 40). Örneğin, yıllık cirosu 100 milyar TL olan bir işletmenin 10 milyar TL'lik bir satış faturasını kayıtlarına yansıtmaması durumunda, bu olay hile olarak değerlendirilebilir.

Diğer bir örnekte ise işletme 20.10.2003 tarihinde 55 milyar TL'lik mal satışı yapmış ve bu satış işlemi karşılığında 20.03.2004 vadeli bir senet almıştır. İşletme bu satışla ilgili aşağıdaki kayıtları yapmıştır.

20.10.2003		
121 ALACAK SNT. HESABI	55.000.000.000	
480 GEL. YIL. AİT GEL.		55.000.000.000
31.12.2003		
480 GEL. YIL AİT GELİRLER	55.000.000.000	
380 GEL. AY AİT GELİRLER		55.000.000.000
20.03.2004		
380 GEL. AY AİT GELİRLER	55.000.000.000	
600 YURTIÇI SATIŞLAR		55.000.000.000
/		

İşletme, 2003 takvim yılına ait gelirini yukarıdaki işlemler nedeniyle 2004 yılına aktarmış ve vergi ziyasına sebebiyet vermiştir. İşlem tutarının yüksek olması sebebiyle bu durumun bir hile olarak değerlendirilmesi gerekir. Ticari kazançta tahakkuk esası geçerli olduğu için bu işleme ilişkin kaydın aşağıdaki şekilde olması gerekmektedir.

20.10.2003		
121 ALACAK SNT. HESABI	55.000.000.000	
600 YURTIÇI SATIŞLAR		55.000.000.000
/		

2.3.1.2.2. Vergi Kaçırma Amacı Güden Hileler*

İşletme yönetiminden sorumlu olanlar veya işletme sahipleri hileli işlemlere başvurarak kârı düşük göstermek suretiyle vergi yükünü hafifletmek amacını güderler. Vergi yükü;

* Ayrıntılı bilgi için bkz.: Osman Altuğ, **Kayıtdışı Ekonomi**, 2. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 1999.

satışlar üzerinde ve alışlar üzerinde yapılan hileler ile işletme giderlerini yüksek gösterme hileleriyle değiştirilebilmektedir (Unutkan 1995, 65-66).

Satış hileleri; satılan mal bedellerinin, ücretle yapılan işlerde ücret tutarlarının tamamen veya kısmen muhasebe kayıtlarına alınmadan, işletme sahip veya sahipleri tarafından doğrudan doğruya tahsil edilmesi suretiyle yapılır. Satış hilelerinde kullanılan yöntemler şunlardır;

- Bu hilelerin birincisi *gizli satışlardır*. Burada, muhasebe kaydı tamamen ihmal edilir. Satışlarda hiçbir ispat edici belge kullanılmaz veya alıcılara seri dışı belge verilir. Bu hileli belgeler daha sonra imha edilir. Bu yüzden gizli satış şeklinde yapılan hileli işlemlerin muhasebe kayıt ve belgelerinin incelemelerinde ortaya çıkarılması oldukça güçtür.
- İkinci hile yöntemi olarak, *ispat edici belgelerde değişiklik yapılmak* sureti ile satış işlemleri, gerçekte satışla ilgili faturaya veya makbuza dayandırılmış olur. Ancak faturada miktar, tutar veya her ikisi birden gerçeğe uymayan değerle gösterildiklerinden ispat edici belge ve bununla ilgili muhasebe kaydı gerçeği yansıtmaktan uzak olacaktır. Bu da satışların muhasebe kayıtlarında eksik görülmesine neden olur.
- Üçüncü hile şekli olarak *hayali işletmelere yapılan satışlar* görülmektedir. İşletme daha önce faturalı satın almış olduğu malları faturasız olarak yüksek tutarlara satar daha sonra elindeki malların çıkışını, hayali işletmelere düşük birim fiyattan fatura ederek satış karını gizleme yoluna gider.

Alış hileleri; satış kârlarının gizlenmesi amacıyla alışları kayıtlara almadan ya da olduğundan yüksek bedellerle alınmış gibi göstererek gerçekleştirilir. Ayrıca alış iskontoları kayıtlara yansıtılmayarak, alış değerlerinin daha yüksek olması sağlanır ve satış kârı düşürülebilir. Alışın kayıtlarda hiç gösterilmemesi, kayıtlarda satışın da hiç gösterilmemesine olanak sağlamaktadır. Alış ve satış hilelerinde miktar ve tutar dengeleri muhafaza edilirse hilenin tespiti de güçleşmektedir.

İşletme giderlerinin yükseltilmesi ile de kâr azaltılmaya çalışılır. Burada, belgesi olmayan giderler, hayali giderler, belgeli giderlerin olduğundan yüksek gösterilmesi, amortisman giderlerinin yüksek hesaplanması, kısaca vergi kanunlarına aykırı giderlerin kaydedilmesi suretiyle giderlerin yükseltilmesi yoluna gidilir.

2.3.1.2.3. Zamanından Önce veya Sonra Kayıt

Vergilendirme dönemi; gelir vergisinde geçmiş takvim yılı, kurumlar vergisinde hesap dönemi ve katma değer vergisinde ise faaliyet gösterilen takvim yılının birer veya üçer aylık dönemleridir.

İşlemlerin gerçekleştiği dönemlerde kayıtlara intikal ettirilerek beyan edilmesi esastır. Ancak 213 sayılı VUK'un 219. maddesinde; "Muameleler defterlere zamanında kaydedilir şöyle ki:

- Muamelelerin işin hacmine ve icabına uygun olarak muhasebenin intizam ve vuzuhunu bozmayacak bir zaman zarfında kaydedilmesi şarttır. Bu gibi kayıtların on günden fazla geciktirilmesi caiz değildir.
- Kayıtlarını devamlı olarak muhasebe fişleri, primanota ve bordro gibi yetkili amirlerin imza ve parafını taşıyan mazbut vesikalara dayanarak yürüten müesseselerde, muamelelerin bunlara işlenmesi, deftere işlenmesi hükmündedir. Ancak bu kayıtlar, muamelelerin esas defterlere 45 günden daha geç intikal ettirilmesine cevaz vermez.
- Günlük kasa, günlük perakende satış ve hasılat defterleri ile serbest meslek kazanç defterine muameleler günü gününe kaydedilir." hükmü yer almaktadır.

VUK'un 219. maddesinde belirtilen bu süre işletmelere iş yoğunluğu gibi nedenlerle tanınan bir süre olup, dönemler itibariyle matrah ayarlamalarına imkan veren bir süre değildir. Yani işlemler vergiyi doğuran olayın vuku bulduğu vergilendirme döneminde beyan edilmelidir. İşlemlerin oluş zamanı ile karıştırılmamalıdır (İrmak; Arslan; Çağlayan ve Diğerleri; 2002, 43).

Bazen işletmeler, henüz son aşamaya gelmemiş gelir doğuracak işlemlerini kayıtlara önceden gelir unsuru olarak kaydetmektedirler. Örneğin, işletmenin likidite durumunu iyi göstermek amacı ile bilanço kapandıktan sonra gelecek nakdi önceden kaydetmek, satış işlemi bitmeden yüklemesi yapılan malları gelir kaydetmek, önemli belirsizlikler varken bir unsuru gelir yazmak, gelecekte yapılacak bir hizmet için alınan bir avansı gelir kaydetmek gibi.

2.3.1.2.4. Hayali Adlara Hesap Açma

Hayali adlara hesap açılması, aslında mevcut olmayan olaylar olmuş gibi veya ticari ilişkide bulunulmayan kimselerle ticari ilişkide bulunulmuş gibi aldatma ve yanıltmaya neden olacak kayıtlar yapılmasıdır.

Hayali adlara hesap açmak sureti ile yapılan hileler şu amaçları taşımaktadır (İrmak; Arslan; Çağlayan ve Diğerleri; 2002, 44);

- Vergi kaçırmak,
- İşletmenin durumunu olduğundan iyi veya kötü göstermek,
- İşletme yöneticilerinin, ortaklarının ve personelinin yaptıkları yolsuzlukları gizleme istekleri,
- Belgesiz ve kayıt dışı yapılan işlemleri denkleştirmek.

İşletmelerde en çok görülen hayali işlemler ise şunlardır:

- Gerçekte var olmayan kişi ve işletmelerden mal veya hizmet alınmış gibi belge düzenlenmesi,
- Yüksek bedelle satılan bir malın faturasının düşük bedeller üzerinden başka biri adına düzenlenmesi,
- İşletmenin ortaklara borçlu gibi gösterilerek, ortaklara para aktarılması,
- Gerçekte olmayan kişiler adına alacak hesapları açılıp daha sonra bu alacakların şüpheli hale geldiğini göstererek karşılık ayrılması,
- Vergiden muaf esnafa iş yaptırmış gibi gider pusulası düzenleyerek giderlerin şişirilmesi,
- Alım ve satımlarda komisyoncu olmadığı halde komisyoncu varmış gibi komisyon gideri tahakkuk ettirilmesi.

2.3.1.2.5. Sahte ve Muhteviyatı İtibarı ile Yanıltıcı Belge Kullanılması

Vergileme sistemimizde belge düzenine büyük önem verilmiştir. Vergi incelemeleri daha çok defter kayıtları ve bunlara ait belgeler üzerinden yapılmaktadır. Bu nedenle, vergi matrahının doğru ve kesin olarak tespitinde sağlıklı bir belge düzeninin önemi çok

büyüktür. İşletmeler gerçek kârlarını gizlemek ve maliyetlerini yükseltmek amacıyla sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge kullanmaktadırlar.

VUK'un (359/b-1) maddesinde "sahte belge, gerçek bir muamele ve durum olmadığı halde bunlar varmış gibi düzenlenen belgedir." hükmü yer almaktadır. Yine VUK'un (359/a-2) maddesinde "Muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge, gerçek bir muamele veya duruma dayanmakla birlikte bu muamele veya durumu mahiyet veya miktar itibariyle gerçeğe aykırı şekilde yansıtan belgedir." hükmü ile muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belgenin tanımı yapılmıştır.

Günümüzde en sık rastlanılan sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleme fiillerini (Irmak; Arslan; Çağlayan ve Diğerleri; 2002, 45-46);

- Gerçekte olmayan bir işletme adına belge bastırılması ve düzenlenmesi,
- Gerçek bir işletme adına aynı numaralar kullanılarak çok sayıda belge bastırılması ve düzenlenmesi,
- Gerçek bir işletme tarafından gerçekte hiç varolmayan bir alışveriş için belge düzenlenmesi,
- Gerçek bir işletme tarafından gerçekte varolan bir alışverişin farklı miktar ve tutarlarda gösterildiği belge düzenlenmesi,
- Vergi Usul Kanunu'nun aradığı şekil şartlarına uygun olmayan belge düzenlenmesi, şeklinde sıralayabiliriz.

Günümüzde düzenlendiği ya da kullanıldığı tespit edilen sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belgelerin genellikle faturalar olduğu görülmektedir. Sahte faturalar, genellikle kapalı fatura (peşin ödenmiş) olarak düzenlenmektedir. Sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge kullanan kişi, gerçekte yapılmamış bir gideri yapmış gibi göstererek vergi matrahını azaltır ve bu belgede gösterilen katma değer vergisini haksız yere indirim konusu yapar. Sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyen kişi ise bu gelirini beyan etmeyerek vergi ziyaına sebebiyet verir (Korkusuz 2000, 69).

Sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenlenmesine ilişkin aşağıdaki örnekler verilebilir;

- Hasılatı gizleme olanağının olmaması durumunda, yüksek bedelli gider ve alış belgelerinin temin edilmesi.
- Alınmayan mal veya yapılmayan hizmetler için belge temin edilmesi.
- Yüksek miktarlı ve düşük bedelli satış belgesi düzenlemek. Bu durum, daha çok emtia üzerine iş yapan firmalarca ya da daha önce yüksek bedelle sattığı malların çıkışını yaparak emtia dengesini tutturmak amacıyla ya da belgesiz emtia satma olanağı olan firmanın daha önce düşük bedelle çıkış göstererek daha sonra yüksek bedelle belgesiz satış yapmak amacıyla başvuru bir yoldur. Örneğin; işletmenin mevcut bulunan 100 adet malından gerçekte 10 adedini 1.000.000.000 TL'ye satmış iken, faturada 100 adedini 1.000.000.000 TL'ye satmış gibi göstererek geriye kalan 90 birimi ileri bir tarihte faturasız olarak yüksek bedelle satması gibi.
- Paravan firmalar kurmak yolu ile gerçek ilişki ve işlemlerin gizlenmesi. Bu durumda üçüncü kişilerle olan ilişki ve işlemlerde araya gerçek bir faaliyeti olmayan firmaların sokulması yolu ile mal alım-satımı ya da hizmet satışlarında kar, bu firma üzerinde kalmaktadır. Örneğin; A firması, gerçekte C firmasına 130 TL'ye satacağı bir malı önce paravan B Firmasına 100 TL fiyatla fatura etmekte, B de C'ye aynı malı 130 TL fiyatla fatura etmektedir. Böylece A firması kayıtlarında çok düşük bir kar rakamının oluşması, paravan B firmasında fiktif olarak oluşan karın ise herhangi bir yolla vergi idaresinin bilgisi dışında bırakılması ya da vergi ödeme aşamasında ödenmemesi gibi.
- Zirai stopajdan kurtulmak amacıyla fatura temini. Tarımsal ürün ticareti yapan firmaların gerçekte üreticiden aldığı ancak stopaj hesaplamadığı alışların stopajlarını ödememek için sahte fatura kullanmasıdır. Böylece çiftçiden alınan mal tüccardan alınmış gibi gösterilerek zirai ürün bedelleri üzerinden yapılması gereken stopajın kaçırılması, ayrıca haksız KDV indiriminden faydalanılması gibi.

2.3.1.2.6. Bilanço Maskelemesi (Makyajlama)

İşletmenin gerçek ekonomik ve finansal durumunu gösterebilmesi için hesapları karakterlerine uygun olarak kullanması gerekir. Ancak, gerçek yönleriyle ekonomik ve finansal durumunu göstermek istemeyen işletmeler, hukuk düzeni yönünden suç

olmayan maskeleme/kamuflej yoluna gitmektedirler. Pratikte genellikle bu tür kaçamaklara organize yanlışlıklardan değil; bilanço çıkarıldıktan sonra hesaplar arası yapılan nakil işlemleri olarak rastlanmaktadır (Aktuğlu 1996, 277). Örneğin; normal alacaklarla şüpheli alacaklar ve alacaklı cari hesapların birleştirilerek, toplamının borçlara mahsup edilmesiyle, borçların bilançodan kaldırılması; değeri düşük stokların normal stoklarla birlikte ele alınması; bankaya olan borçlarını göstermek istemeyen işletmelerin bunu bankalardan olan alacaklarıyla mahsup etmesi gibi.

Diğer yandan, bilanço maskelemesinin, bilanço hesaplarının düzenli olarak sıralanmasında bilançonun açıklığını bozucu hesaplara yer verilmesi nedeniyle meydana geldiği ve daha önce yapılmış bulunan muhasebe hilelerine yönelik olduğu, bazı yazarlar tarafından ileri sürülmekte ise de bilanço maskelenmesine; üçüncü şahısları yanıltmaya yönelik ve onların zararını amaçlayan bir muhasebe hilesi olarak bakılması daha doğru olur.

Bilanço maskelemesinin amacı; işletmenin ekonomik ve mali yapısı ile kârlılık ve likiditesi hakkında, yanlış ve yanıltıcı bilgi vermektir. Bilanço maskelemesi, güdülen amaca göre bilançonun güzelleştirilmesi (olumlu yönde maskelenmesi) ve bilançonun kötüleştirilmesi şeklinde ortaya çıkar.

Bilançonun güzelleştirilmesi, işletmenin mali ve iktisadi durumunun gerçekte olduğundan daha iyi gösterilmesidir. Bilançonun güzelleştirilmesi ile güdülen belli başlı amaçlar şunlardır;

- Daha fazla kredi alabilmek,
- Çok ortaklı şirketlerde ortakları tatmin etmek için fazla kâr dağıtmak,
- İşletmenin kamuoyunda imajını güçlendirmek,
- Borsada hisse senetlerinin fiyatlarını arttırmak,
- Vergi ödeyebilmek,
- Yeni ortakların işletmeye katılmasını teşvik etmek.

İşletmenin durumunun olduğundan daha iyi gösterilmesini ve bilançonun güzelleştirilmesini sağlamak amacıyla aşağıda belirtilen yöntemlerden yararlanılmaktadır (İrmak; Arslan; Çağlayan ve Diğerleri; 2002, 49);

- Aktif kıymetlerin yüksek değeri, değeri,
- Amortisman ayrılması,
- Başkalarına ait malların işletmenin malları gibi gösterilmesi,
- Giderlerin aktifleştirilmesi,
- Bir kısım dönem giderlerinin gelecek dönem gideri olarak gösterilmesi,
- Gelecek dönem gelirlerinin (Örneğin kira geliri) cari dönem geliri olarak gösterilmesi,
- Şüpheli alacaklara karşılık ayrılması,
- Bir takım giderlerin yasal defterlere hiç kaydedilmemesi,
- Satılmayan malların satılmış gibi gösterilmesi.

İnceleme elemanları*, bilanço güzelleştirme işlemlerinin dönem kazancını olduğundan farklı göstermesi halinde gerekli düzeltmelerin yapılmasını sağlamalıdır. Çünkü vergi incelemesi, ödenmesi gereken verginin doğruluğunu araştırmayı ve sağlamayı amaçlar. Ancak, bilanço maskeleyişine yönelik olarak yapılan her işlem düzeltme yapılmasını gerektirmeyebilir. Zira, vergi hukukunda mükelleflere bazı konularda seçimlik haklar tanınmıştır (amortisman ve karşılık ayırmada olduğu gibi).

Örneğin; 500 milyon TL amortisman ayırma hakkı olduğu halde, kârlı görünmek için amortisman ayırmayan bir işletmenin incelenmesi sırasında inceleme elemanı işletme yerine geçerek amortisman ayırma yoluna gidemezken işletmenin cari dönemine ait kira giderlerinin aktifleştirilerek “280-Gelecek Yıllara Ait Giderler Hesabı”nda izlenmesi durumunda bunun düzeltilmesi gerekir (İrmak; Arslan; Çağlayan ve Diğerleri; 2002, 50).

Bilançonun kötüleştirilmesi, işletmenin mali ve iktisadi durumunun gerçekte olduğundan daha kötü gösterilmesidir. Bilançonun kötüleştirilmesi ile güdülen amaçlar ise şunlardır:

- Daha az vergi ödemek,

* İnceleme elemanı: Vergi inceleme elemanı, Vergi idaresi hesap uzmanları

- Kâr dağıtılmamasını veya az dağıtılmasını sağlamak,
- Hisse senetlerinin borsa fiyatlarını düşürmek (A.Ş.'lerin borsada kötü olan hisse senetlerinin rayiçleri üzerinde etki yapmak, hisse senedi toplamak, satmak veya benzer şekillerde spekülasyon yapmak.),
- Ayrılan ortaklarla veya ortakların varisleriyle avantajlı anlaşmalar yapmak,
- İşletmelerin alacaklılarıyla daha avantajlı anlaşmalar yapmak (konkordato anlaşması gibi).

2.3.2. İşletme Çalışanlarınca Yapılan Hileler (Yolsuzluklar)

İşletme çalışanlarınca yapılan hile/yolsuzluk (Occupational/Employee Fraud), bir çalışanın iş alanını kendi çıkarları için, çalıştığı işletmenin kaynaklarını ve varlıklarını kasıtlı olarak kötüye kullanması veya suiistimal etmesi şeklinde tanımlanabilir (Wells 2002, 24). Bir kişiden veya kurumdan yasal olmayan yollarla bir değer almanın temelde iki farklı yolu bulunmaktadır. Bunlar:

- Kişinin başına bir tabanca dayayarak ondan varlığını vermesini zor kullanarak isteyebilirsiniz. Bu eylem genellikle hırsızlık veya soygun adı verilmektedir.
- Çeşitli oyunlarla, düzenlemelerle, sahtekarlıklarla veya aldatma yöntemleri ile bir kişi veya kurumun varlığını elde etme. Bu eylem de genellikle hile veya yolsuzluk adı verilmektedir.

Birinci grupta yer alan yasa dışı eylemlerin etkileri daha şiddetli olmasına ve toplumun dikkatini fazlaca çekmesine karşın, ikinci grupta yer alan hileler daha fazla tutarlı zararlara yol açmakta fakat birinci grupta yer alan eylemler kadar toplumun ilgisini çekmemektedir. İşletmelerde çalışanlar tarafından yapılan işletme varlıklarını ele geçirme eylemleri uzun yıllardan beri önemli bir sorun olmuştur ve boyutları giderek artmaktadır. İşletmeler tahmin edemeyecekleri kadar büyük tutarlarda varlıklarını çeşitli hile yöntemleri ile çalışanlarına kaptırmaktadırlar.

Aşağıda Sertifikalı Hile Denetçileri Birliğinin (Association of Certified Fraud Examiners-ACFE) işletme çalışanlarının yapmış olduğu hileler ile ilgili 2002 yılında ABD'de yapmış olduğu araştırma raporundaki istatistiki bilgiler özetlenmiştir (www.cfenet.com):

- ABD’de işletme çalışanlarının yaptıkları hileler ile işletmelere 1996 yılında \$400 milyar, 2002 yılında ise \$600 milyar zarar verdikleri tahmin edilmektedir.
- Gelişmiş ülkeler bazında yapılan araştırmalar, işletmelerin yıllık gelirlerinin %6’sını hile yoluyla kaybettiklerini göstermektedir.
- ABD’de çalışan başına düşen hileye dayalı zararın \$9 civarında olduğu tahmin edilmektedir.
- Yapılan araştırmaya göre, hilelerin %10’u stoklar üzerinde, %90’ının da nakit kalemlerinin üzerinde yapıldığı ortaya çıkmıştır.
- Hilelerin ortaya çıkarılmasında, %26 ihbarlar, %19 kazara, %18 iç denetim, %15 iç kontrol ve %12 bağımsız denetim etkili olmuştur.

Ayrıca, KPMG uluslararası denetim şirketinin 1999 yılında Avustralya’da yaptığı bir hile araştırmasında, araştırmaya katılanların %57’si ilgili dönemde en az bir hile olayına tanıklık ettiklerini bildirmişlerdir. Ernst Young uluslararası denetim şirketinin 1997 yılında 32 ülke üzerinde yaptığı hile araştırmasında işletmelerin büyük oranlarda hileye maruz kaldığı raporlanmıştır.

Yukarıda verilen örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ayrıca işletmeler tarafından tespit edilmeyen, tespit edilse bile çeşitli nedenlerle rapor edilemeyen çok sayıda hile olayı vardır. Ancak gerçek olan bir şey varsa o da çalışanların işletmelerde yaptıkları yolsuzluklar göz ardı edilemeyecek tutarlardadır.

2.3.2.1. İşletme Çalışanlarını Hile Yapmaya İten Nedenler

Hilenin gerçekleşme nedenlerini daha önce açıklanan hile üçgenindeki faktörler açısından inceleyebiliriz. Hile üçgenindeki unsurları kullanarak basit bir hile senaryosu oluşturulabilir. Çalıştığı işletmede zimmetine para geçirmesi nedeniyle suçlanan bir işletme personelinin durumu incelendiğinde aşağıdaki durum ortaya çıkmaktadır.

- *Dürtü/Baskı Unsuru:* Çalışan, kumar tutkusu nedeniyle büyük tutarlı bir borç altına girmiştir. Gelir düzeyinin yetersiz olması nedeniyle borcunu ödeyememiş ve ölüm tehdidi almaya başlamıştır.

- *Fırsat Unsuru:* İşletmede sağlıklı bir iç kontrol yapısı ve denetim düzeninin olmaması nedeniyle, yakalanmayacağını da düşünerek rahat bir şekilde işletmeye ait olan parayı zimmetine geçirmiştir.
- *Makul Kılma/Haklı Gösterme Unsuru:* Hileyi işleyen işletme çalışanı yakalandığında, yaptığıının ahlaki olmadığını bilse de, parayı sonradan yerine koyacağından ötürü suçlanacağını düşünmediğini söylemiştir.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi üç unsurun bir araya gelmesi işletme çalışanının hile yapmasına neden olmuştur. Hile üçgeninde yer alan her bir unsur işletme çalışanları tarafından yapılan hileler açısından aşağıda incelenecektir.

2.3.2.1.1. İşletme Çalışanlarını Hile Yapmaya İten Dürtü/Baskı Unsurları

İşletme çalışanlarını hile yapmaya iten baskı unsurlarını üç ana grupta toplamak mümkündür. Bunlar: mali nitelikli baskılar, kötü alışkanlıklardan doğan baskılar, işle ilgili baskılar (Bozkurt 2000a, 65).

• *Mali Nitelikli Baskılar*

Bunlar genellikle kişilerin çeşitli nedenlerle paraya gereksinim duymaları nedeniyle ortaya çıkan baskılardır. Bu tür baskılara örnek olarak; para hırsı ve açgözlülük, güzel yaşama isteği, yüksek tutarlarda kişisel borçlar, yüksek tutarlı sağlık harcamaları, beklenmedik mali gereksinimler verilebilir. Çalışanları işletmelerde yolsuzluk yapmaya iten nedenlerin başında, gelir düzeylerinin düşüklüğü nedeniyle fakirlik çekmeleri ve iyi koşullarda yaşama istekleri gelir. Mali nitelikli baskılar kısa bir süreçte ortaya çıkabileceği gibi, uzun bir süreçte de ortaya çıkabilir. Çok uzun yıllar bir işletmede dürüst bir şekilde çalışan bir kişi, herhangi bir nedenle hile yapabilmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde, çalışanların ortalama %30'unun işletmedeki ilk üç yılında yolsuzluk yaptıklarını, %70'inin ise iş yaşamlarının 4-35. yılları arasında hileli işlemlere başvurdukları saptanmıştır.

• *Kötü Alışkanlıklardan Doğan Baskılar*

Bu tür baskılar, mali içerikli baskılarla bağlantılı özellikler taşımaktadırlar. Çalışanın, kumarbaz olması, uyuşturucu veya alkol bağımlısı olması, gece hayatına düşkün olması gibi faktörler hileyi doğurabilecek nedenler arasında sayılmaktadır. Hileye iten unsurlar

arasında, bu tür alışkanlıklar en kötülerini olarak kabul edilmektedir. Çocuğuna veya kocasına uyuşturucu veya içki parası götürebilmek için yolsuzluk yapan kadın çalışanlar, çok başarılı bir çalışma hayatları olduğı halde kumar tutkusu nedeniyle yolsuzluk yapan yönetici örnekleri çoktur.

• *İşle İlgili Baskılar*

Çalışanın işinden memnun olmaması, haksızlığı uğradığını düşünmesi, beklediğı terfiyi alamaması, düşük ücretle çalıştırılması, üstlerince gereken takdiri görememesi hileyi doğuran nedenler arasında görölmektedir.

2.3.2.1.2. İşletme Çalışanlarının Hile Yapmasını Kolaylaştıran Fırsat Unsurları

Hile üçgeninin üç ayağı içinde işletmenin üzerinde fazlasıyla etkili olabileceğı unsur, fırsat ayağıdır. Bu nedenle bir işletmede hile olayının gerçekleşmemesi için dikkat edilmesi gereken nokta çoğunlukla bu unsur olmaktadır. İşletmede iyi bir kontrol sistemi bulunduğunu bilen, hile yaparsa yakalanma olasılığının yüksek olduğunu düşünen bir çalışan kolay kolay hile yapmaya kalkışmamaktadır. Aksi halde hile yapması için çalıştığı işletmede fırsatlar olduğunu gören ve yakalanma olasılığının düşük olduğunu bilen bir çalışan ise hile yapmaya daha fazla istekli olmaktadır.

Bir işletmede hilenin meydana gelmesini sağlayan fırsat unsurları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Bozkurt 2000a, 66) :

- İşletmede hileli hareketleri önleyecek veya oraya çıkarabilecek bir iç kontrol yapısının bulunmaması ya da mevcut iç kontrol yapısının zayıf olması,
- Zayıf etik politikaları,
- Üçüncü kişilerle ve ortaklarla yapılan gizli anlaşmalar,
- Çalışanların yaptıkları işlerin kalitesini değerlemede yetersizlik,
- Hile yapanların cezalandırılabilceğı disiplinli bir ortamın olmaması,
- İşletmede, çalışanlar arasındaki bilgi akışının zayıf olması,
- Tepe yönetimde var olan cahillik, umursamazlık ve yetenek eksikliği,
- Sağlıklı denetim çalışmalarının olmaması.

Bir işletmede hileyi önlemeye ve ortaya çıkarmaya yönelik unsurların içinde, çok sağlam bir iç kontrol yapısının oluşturulması yatmaktadır. Yapılan araştırmalarda ortaya çıkarılan hile eylemlerinin büyük bir çoğunluğunun etkin iç kontrol yapısının olmaması nedeniyle gerçekleştiği tespit edilmiştir. İşletme bünyesinde oluşturulacak iç kontrol sistemleri hileleri önlemeye yönelik olarak düzenlenmelidir. Diğer taraftan alınacak önlemlerin hile yapanlar tarafından aşılabileceği unutulmamalıdır. Çünkü hileyi yapan işletmenin içindedir ve olayın bir parçasıdır. Hileyi yapan tespit edilmesi halinde derhal cezalandırılmalıdır. Aksi takdirde, diğer işletme çalışanlarının hile yapmaya yönelmeleri en doğal davranış şekli olur. Tepe yöneticilerinin hile konusunda deneyimli olmamaları, olayı ciddiye almamaları ve denetim çalışmalarına gereken önemi vermemeleri hilenin doğması için uygun bir ortam yaratmaktadır.

2.3.2.1.3. Yapılan Hileye Makul Kılma/Haklı Gösterme Çabaları

Hile üçgeninin üçüncü ayağı hile yapanın yaptığı olayı haklı gösterecek savunma mekanizmaları geliştirmesidir. Her hile yapanın kendini haklı gösterme çabası ve buna göre geliştirdiği gerekçeleri vardır. Bu gerekçelerden bazılarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Bozkurt 2000a, 67):

- Parayı borç almıştım, daha sonra ödeyecektim,
- Bu, işletmeye yaptıklarımın karşılığıdır,
- Bu olay sonucu hiç kimse incinmedi,
- Bu parayı iyi bir amaç için almıştım,
- Yaptığımın suç olduğunun bilmiyordum,
- İşletme bunu hak etmişti,
- İşletmenin vergi kaçırması nedeniyle zaten benim olan bir şeyi aldım.

İşletmelerin yukarıda sayılan genel makul kılma sebeplerini hiçbir şekilde hoş görmemesi gerekmektedir. Çalışanlara ahlaki kuralların anlatılması, hile yapanların kesinlikle cezalandırılacağına bildirilmesi ve işletmede bir ahlak yasası oluşturulması, makul kılma çabalarını önleyen tedbirler olarak sıralanabilir.

2.3.2.2. Çalışanların Yaptıkları Hilelerle İlgili Uyarı İşaretleri

İşletme çalışanlarının yaptıkları hilelerin önlenmesinin başlangıç noktası, çalışanları hile yapmaya iten nedenler üzerinde durmak ve bunların ortaya koyduğu uyarı niteliğindeki işaretleri dikkate almaktır. Yapılan araştırmalar birçok hile yapan işletme çalışanının ortak özellikler taşımaya başladıklarını göstermektedir. Bu özelliklerin bazıları aşağıdaki gibidir (Bozkurt 2000b, 42):

- Erkek çalışanlar, kadın çalışanlara nazaran daha fazla hile yapmaktadır. Erkeklerin verdikleri zararlar kadınlara göre dört kat daha fazladır,
- Evli çalışanların bekar çalışanlara göre verdikleri zarar üç kat daha fazladır,
- Yönetici konumunda olan çalışanların verdikleri zararlar, yönetici olmayanlara göre on altı kat daha fazladır,
- Eğitim düzeyi yüksek olanların daha düşük olanlara göre verdikleri zararlar beş kat daha fazladır,
- Kural tanımaz, hırslı ve haksızlığı uğradığını düşünen çalışanların diğerlerine göre daha fazla hile yaptıkları görülmektedir.
- İşe erken gelip herkesten geç giden, izne ayrılmayan çalışanlarda daha fazla hile eylemi görülmektedir.

Yukarıdaki örnekler incelendiği zaman, olası hilelerin ortaya çıkarılmasının mümkün olduğu görülmektedir. Örneğin, yaşamında olağan olmayan gelişmeler olan, sebepsiz zenginleşme belirtileri gösteren, yasal gelirinde fazla harcama yapan bir çalışan hilekar adayı olarak görülebilir.

Eğer işletme sahip ve yöneticileri, aşağıdaki maddelerden birinin veya birkaçının işletmelerinde var olduğunu tespit ederlerse, hileden şüphe duyabilirler ve bu konuda çeşitli çalışmalar başlatabilirler (<http://getzoff.com/20questions.htm>, 25.12.2002). Bunlar:

1. Sıra dışı Davranışlar: Hile yapacak kişi, genellikle hilenin habercisi niteliğinde beklenmedik/tuhaf davranışlar sergileyecektir. Örneğin, kişi yakalanma korkusu nedeniyle, hiçbir zaman görevini başkasına devretmek istemeyecek ve tatile çıkmayacaktır. Onun çok fazla iş yükü olsa bile, işini kimseye devretmeyecektir.

Ayrıca, içki ve sigara içmesinin artması, savunmacı (difensif) davranması, sebepsiz sinirlilik ve şüpheli davranışları da hile varlığının belirtileri arasında sayılabilir.

2. *Şikayetler/Yakınmalar*: Çalışanlardan sık sık tüyolar ya da şikayetlerin alınması, hileli bir eylemin gerçekleştiğinin veya gerçekleşmekte olduğunun habercisidir. Şikayetler en iyi birkaç hile tespit kaynaklarından biri olarak bilinir ve ciddi bir şekilde değerlendirilmelidir. Sık sık olmasa bile arada sırada bu tür şikayetler alınsa dahi, bunların üzerinde durulması gerekmektedir.

3. *Banka Hesap Özetlerindeki Kayıp Unsurlar*: Banka hesap özetlerinde yer almayan para transferleri ve çekler bir hilenin varlığını ortaya koyabilir. Banka kayıtlarında yer almayan işlemler, hilebazın kayıtlardaki gözükmeyen paralarla birlikte kaçtığı; kayıtlarda gözükmeyen çekler ise bu çeklerin sahte alacaklılara yazıldığı anlamına gelebilir.

4. *Satış Fişlerindeki Aşırı İptaller*: İptal edilen satış fişleri, satış tutarının yazar kasaya yanlış girildiği ve iptal edilen satış tutarlarının hilebaza aktarıldığı anlamına gelebilir. Daha sonra yapılan bu hırsızlığın gizlenmesi amacıyla satış faturaları iptal edilir.

5. *Kayıp Evraklar*: İşletme içinde yeri tespit edilemeyen belgeler, hile varlığını gösteren bir kırmızı alarm olabilir. Bazı belgelerin yanlış yerleştirilmiş olması ihtimaline rağmen, denetçi, belgelerin niçin kayıp olduğunun ve yerlerinin tespit edilmesinde hangi adımların takip edileceğinin üzerinde yoğunlaşmalıdır.

6. *Alacak Mektubu*: Çok fazla yapılan satış fişi iptallerinde olduğu gibi, bu teknik de bir para hırsızlığını gizlemek amacıyla kullanılabilir. Bir müşterinin satın aldığı malı iade etmesi halinde satıcı firma tarafından bu tutarın müşteriye ödenmesi gerektiğini gösteren bir alacak mektubu düzenlenir. Sahte bir müşteriye alacak mektubu (credit memo) düzenlenir ve daha sonra toplam nakit dengesini sağlamak için para çekilir.

7. *Geri Ödemelerdeki Aynı Adlar ve Adresler*: Satıştan sorumlu çalışan genellikle, müşterilere sahte geri ödemeler yapar. Geri ödeme için gösterilen adres çalışanın ya kendi adresi ya da işbirliği yaptığı bir arkadaşının adresidir.

8. *Banka Hesap Özetlerinin Artması*: Kayıp dekontlar ve kesilen sahte çekler, genellikle banka hesap özetlerinde yok edilemez ya da gizlenemez. Bu nedenledir ki, banka ile hesap özeti üzerinde mutabık kalınması gereken unsurlar belli bir süre sonra artma eğilimi gösterir.

9. Ana Hesaplardaki Dengesizlik: Paralar, ticari mallar ya da varlıklar çalındığında ve bunlar uydurma bir işlemle gizlenemediğinde, ana hesaplar açık verecektir. Kayıp varlıkları tespit etmek için ticari malların ve nakdin envanteri gerekmektedir.

10. Alacakların veya Borçların Ayarlanması: Müşteri ödemelerinin zimmete geçirilmesi durumu söz konusu ise, bu eksikliğin gizlenmesi için alacaklarda bir ayarlama yapılabilir. Borçlar üzerinde bir ayarlama söz konusu ise, hilebaz ödenecek paraları kendi tasarrufuna almak için sahte bir fatura düzenleyebilir.

11. Aşırı Satın Almalar: Aşırı satın almalar iki tür hilenin gizlenmesi amacıyla kullanılabilir. Bunlar: Sahte alacaklılar ve alış yapılan işletmelerden rüşvet alınmasıdır.

12. Çift Ödemeler: Asıl ödemenin haricinde yapılan ikinci ödemeler bazen bir çalışan tarafından alınıyor olabilir.

13. Hayalet Çalışanlar: Hayalet çalışan hilesi, maaş çekleri bir denetçi veya hile araştırmacı tarafından dağıtıldığı zaman genellikle gizlenemez. İşletme bordrosunda gözüken fakat gerçekte varolmayan çalışanlar, o işletmede, hayalet çalışan hilesinin var olduğunu gösterir.

14. İşçi Masraf Hesapları: Çalışanlar, genellikle yaptıkları masraflar kendilerine ödenirken kendi kişisel harcamalarını gizlerler. Çalışanlara yapılan masraf ödemelerinde oldukça dikkatli olunmalı (özellikle masraf hesabındaki nakit işlem alanlarında), harcamaların sebepleri, türleri mantıklı olmalıdır.

15. Stok Eksiklikleri: Geçmiş tecrübeler ve analizler sayesinde, belli bir süredeki normal fire miktarı kolaylıkla hesaplanabilir. Aşırı fireler, stokların zimmete geçirilmesi ile ilgili birçok hileli eylemin varlığına işaret edebilir.

16. Artık/Iskarta Artışı: Üretim sürecinde, artık/iskarta miktarındaki artış, çalışanın bu malzemeleri çaldığının ve daha sonra tekrar sattığının habercisidir. Artıklar, normal stoklara göre daha az kontrole tabii tutulması nedeniyle, hilebazların gözde hedefleri arasında yer almaktadır.

17. Kişilere Yapılan Büyük Çaplı Ödemeler: Kişilere yapılan büyük çaplı ödemelerin fazlalığı, hileli masraf faturası ödemelerinin varolduğunu gösterir.

18. İşçi Mesai: Çalışanlar, yönetimin onaylamasından önce veya sonra puantaj kartlarını değiştirerek mesai saatlerinde çalışmamalarına rağmen mesai ücreti ödenmesini sağlayabilirler.

19. *Alıcılar Hesabının Kapatılması:* Kapatılan alıcılar hesabının, alıcıların kendi hesaplarıyla karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan fark, işletme çalışanının müşteri ödemelerini zimmetine geçirdiği anlamına gelebilir.

20. *Sahte Sipariş Teslim Adresleri:* Emtia bir adrese gönderildiği takdirde, çalışanın bu emtiayı sahte bir alıcıya götürme olasılığı yüksektir.

2.3.2.3. Hile Değerlendirme Sorgulaması

Çalışanlar tarafından işlenen hileler oldukça önemli bir mesele haline gelmiştir ve giderek de artmaktadır. Şirket otomasyonu arttıkça, şirket içinde hile yapma imkanları da artmaktadır. Çünkü hile olaylarının tespit edilmesi ve önlenmesi daha problemli bir hal almaktadır. Sonuç olarak işletmeler, beyaz yakalı çalışanlarının işleyebilecekleri dolandırıcılık suçlarında (white-collar crime) daha dikkatli olmalıdırlar. Beyaz yakalı çalışanlar tarafından yapılan her bir dolandırıcılık olayının, Amerika'daki işletmelerde ortalama \$116,000 gibi bir kayba yol açtığı bilinmektedir (Hansen; Buckhoff 2000,43).

Denetlenen işletmenin çalışanları veya yönetimi ile yapılan görüşmeler ve soruşturmalar, denetçiye çok ışık tutacaktır. Bu soruşturmalar, denetçi için önemli bir kanıt kaynağı niteliğindedir. Soruşturmalar, işletmenin çeşitli bölümlerinde görev yapan ve denetçinin kanıt elde etmesinde rol oynayacak olan çalışanlarla yapılır. Denetçi soruşturmalarla çalışanlardan, örneğin; bilgi işlem merkezinin güvenliği için ne tür önlemler alındığını, görev ayrımlarının gerektiği gibi yapılıp yapılmadığını ve uygulanıp uygulanmadığını, onaylama yöntemlerini ve diğer birçok noktayı öğrenebilir. Soruşturmalar denetçinin, işletmedeki kontrol yordamlarının varlığını ve etkinliğini test ederek, iç kontrolün yapısı hakkında bir görüş edinmesine de yardımcı olur (Erdoğan 2001, 36-37).

Bir hile değerlendirme sorgulamasının yönetiminde görevli olan muhasebeci her bir işletme çalışanıyla ayrı ayrı görüşmelerde bulunmaya çalışmalıdır. Sorgulama, çalışanı rahatlatacak, çalışanla yakınlık kurmaya yönelik sorularla başlamalıdır. Örneğin, hangi kademedede çalıştığı, yaptığı işi tanımlaması, sorumluluk alanları, özel görevleri ve kaç yıldır iş hayatında olduğu gibi konularda sorular sorularak çalışan rahatlatılabilir. Daha sonra muhasebeci, *hile değerlendirme sorularına (Fraud Assessment Questions-FAQ)* geçebilir. Bir FAQ sorgulamasının başlangıç aşamasının iki amacı vardır: çalışanın sorgulama ortamında kendisini rahat hissetmesini sağlamak ve suçla ilgili olmayan

sorular karşısında çalışanın davranışlarını gözlemlemektir. Daha sonra sorgulamayı yapan kişi, hile olasılığı ile ilgili sorular sormaya başladığında, çalışanın davranışlarını gözlemler ve karşılaştırmalar yapar. Kalibrasyon süreci olarak adlandırılan bu süreç işlemleri, çalışanın reaksiyonlarındaki önemli değişikliklerin tespit edilerek yolsuzlukların ortaya çıkarılmasını sağlayan etkin bir yöntemdir. Çalışan kalibre edildikten sonra, sorgulamayı yapan kişi aşağıdaki hile değerlendirme sorularını sormaya geçebilir (Hansen; Buckhoff 2000, 45-46).

1. *Ben işletmelerde yapılan hilelerin tespit edilmesi ve önlenmesi hususunda incelemeler yapmakla görevliyim. İşletme sahibi, benden işletme yönetimi ve çalışanlarınca yapılan potansiyel dürüst olmayan eylemleri tespit etmek için sorular sormamı istiyor. Açıklamalarım anlaşıldı mı?* Burada sorgulanan işletme çalışanına kendisinin herhangi bir hatasından ötürü suçlandığı imajı kesinlikle verilmemelidir. Eğer işletme çalışanı sorgulamanın amacını anlarsa, sorgulama kolay bir şekilde başlayacaktır.
2. *İşletme içindeki yapılan hileden bahsettiğimiz zaman, işletmeye ait bir kalemin alınması ya da fotokopi makinasında birkaç adet kişisel fotokopinin yapılması gibi eylemleri kastetmiyoruz. Daha ziyade, işletme çalışanın işletmeden çaldığı büyük tutarlı paraları, yönetime yalan söylenmesi ya da işletmeden haksız avantajlar sağlamak gibi eylemleri kastediyoruz. Hilenin işletmeler için önemli bir problem olduğunu düşünüyor musun?* Bu sorunun amacı, eğer bir fırsat varsa, işletme dolandırılabilir şeklinde düşünen çalışanın tespit edilmesidir. Eğer “evet” yanıtı alınmışsa; bu, günümüzde hilenin işletmelerde bir problem olduğu konusundaki fikir birlikteliğini gösterir. Ancak, “hayır” yanıtı alınmışsa; bu takdirde sorgulanan çalışan ya işletmelerdeki hilenin bir problem olduğuna inanmıyordur ya da gerçek düşüncelerini söylemiyordur. Böyle bir yanıt, aynı zamanda sorgulanan çalışanın bu tür sorular karşısında rahatsız olduğu ve mümkün olduğunca kısa sürede sorgulamayı bitirmek istediği anlamına gelebilir. Bu, sorgulanan kişinin bir şeyler sakladığı konusunda ipucu vermektedir.
3. *Bu işletmenin hile ile ilgili problemlerinin olduğunu düşünüyor musunuz?* Bu soru hem hileli aktivitelerin açığa çıkarılmasına hem de yüksek hile riskine sahip çalışanların tespit edilmesine yardımcı olabilir. Eğer “evet” yanıtı alınmışsa,

sorgulanan kişi işletmeyi ilgilendiren hileler hakkında özel bilgilere sahiptir ve daha ayrıntılı sorular sorulmalıdır. Eğer “hayır” yanıtı alınmışsa, bu takdirde sorgulanan kişi ya gerçekten samimi bir şekilde buna inanmaktadır, ya da 2. sorudaki yadsıma problemi burada da söz konusudur. Genelde, olumsuz yanıtlar bu yanıtları verenlerin hileli bir eylemle ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Sorulan soruların gidişatının genel sorulardan, özel sorulara doğru kayması nedeniyle, sorgulanan kişi eninde sonunda kendisinin hile ile doğrudan ilgili olduğunun ve bundan da sorumlu tutulacağının ileri sürüleceğini düşünebilir bu yüzden de, sorgulamayı olabildiğince kısa sürede bitirmek isteyecektir.

4. *şayet bu işletmenin yöneticileri ve çalışanları işletmeden bir şeyler çalıyorlarsa, onların bunu niçin yaptıkları konusunda ne düşünüyorsun?* Dürüst insanlar hile işleyenlerin hem düzenbaz hem de açėgözlü olduklarını düşünürler ve problemin önemliliğini minimize etmek için bahaneler sunmazlar. Fakat hileli bir eyleme karışmış olanlar, bazı bahanelerle (çalışanlara hakkettiklerinin altında ücret ödeniyor veya değer veriliyor, zaten bunu herkes yapıyor v.b.) hile olayının önemini minimize etmeye çalışırlar. Bazen bu soruya dürüst olmayan kişilerce verilen yanıtlarda, “Bunu nasıl bilebilirim? Ben böyle bir şey yapmam!” şeklinde düşünceler öne sürölür. Kişi doğrudan hırsızlıkla suçlanmadığı için, böyle empatik yalanlamalar/inkarlar o kişinin yüksek riskli hile işleyebilecek çalışan olduğunu gösterir. Sonuç olarak, hile yapma açısından riskli çalışanların işletmelerdeki sorumluluk alanları dikkatli fakat aralıklarla incelenmelidir.
5. *İşletme çalışanlarınca yapılan küçük hırsızlıkların, işletmelere maliyeti ciddi boyutlarda olmaktadır. Eğer bir işletme çalışanının işletmeden bir şeyler çaldığını bilseydin, ne yapardın?* Bu soru, çalışanın bir hile ile karışlaştığı zaman ne yapacağını bilip bilmediğini ortaya koymakla beraber, hilelerin raporlanması konusunda işletme politikaları ile uyum içinde olup olmadığını belirlemeye de yardımcı olacaktır. Ayrıca, dürüst personel, anlatacaklarına inanılacağını düşünürse ve işletmenin bildiğini anlat şeklinde bir politikası varsa, genellikle hileli eylemleri raporlama konusunda kendi iradesini kullanacaktır. Aksi halde bildikleri konusunda hiçbir şey anlatmayacaktır. Dürüst olmayan personel ise muhtemelen hiçbir surette hileli eylemleri raporlamayacaktır.

6. *İşletme içerisinde, işletmeden bir şeyler çalan ya da haksız bir kazanç sağlayan birisini biliyor musun?* Bu soru, sorgulanan kişiye hileli bir eylemi ifşa etme fırsatı sağlamakla birlikte, hırsız personel hile hakkında bilgisi olan diğer personelin kendisini ihbar edeceğini düşünmesi nedeniyle, hilenin tespit edilme olasılığı artmaktadır. Hırsız ve dürüst personelin her ikisi de hileli işlere bulaşmamayı isteyebilir. Dürüst olmayan bir personel bu soruya daha çabuk bir şekilde “hayır” yanıtını verecektir. Diğer yandan dürüst bir personel soruyu cevaplamadan önce tereddüt edecek veya bir müddet duraksayacaktır. Bu tereddütün anlamı, dürüst çalışanın, ya hile yapan birisini bildiğinin, ya da bu konuda bazı bilgiler verebileceğinin işaretçisidir. Genellikle dürüst personel hile konusunda bildiklerini anlatmaya eninde sonunda ikna edilir, fakat dürüst olmayan personel cevap vermeyi reddedebilir. Genellikle, işletmedeki yapılan hileli işlerin gerçekten farkında olmayan bir çok dürüst çalışan olduğu unutulmamalıdır.
7. *Bu işletmede çalışan ve bir şeyler çalmaya ya da hile işlemeye karar veren birisinin olduğunu varsay. Sence, o bu işi nasıl yapabilirdi ve bu işten ceza almadan paçasını nasıl kurtarabilirdi?* İlk bakışta bu sorunun, işletmede bulunan iç kontrol sisteminin zayıflıklarını belirlemekle sınırlı olduğu görünmesine rağmen, sorgulanan kişinin yanıtları, dürüstlüğü hakkında ipuçları verebilir. Dürüst bir çalışan isteyerek, seve seve fikirlerini öne sürebilir. Bununla birlikte, eğer bir kişi hile ile meşgulse, bu tarz bilgiler verme konusunda tereddütlü davranmakta veya sıradan yanıtlar (eğer hırsızlık yaparsanız, yakalanırsınız; burada herhangi birisi herhangi bir şeyi kimsenin haberi olmadan çalamaz v.b.) vermektedir.
8. *Sence, bu işletmede zamanı geldiğinde hile işleyebilecek şüpheliler kimlerdir?* Genelde, dürüst çalışanlar olası şüphelileri ifşa etmek istemektedirler. Bu yüzden hileli eylemlerde bulunan şüpheliler listesi genellikle kısa olmamaktadır. Bazen sorgulanan kişi, mesela ben değilim gibi yadsımalara başvurur. Suçlayıcı bir amaç taşımayan soruların böylesine yadsınması, hile işleyebilecek yüksek riskli çalışanların tespit edilmesini sağlamaktadır.
9. *Şimdiye kadar, işletmeden bir şeyler çalmayı hiç düşündüğün oldu mu?* Dürüst olmayan çalışanlar bu soruya çabucak “hayır” yanıtını verecektir. Genellikle,

dürüst olmayan çalışanlar, inkarlarının şiddetini artırma çabası içindedirler (“kesinlikle hayır”, “oldukça dürüst söylüyorum ki, hayır”, “gerçeği konuşmak gerekirse, hayır” v.b.). Bazı dürüst çalışanlar bu konudaki fikirlerini açıklarlar, fakat bu düşüncelerini gerçekleştirmemişlerdir. Dürüst çalışanlar samimi oldukları için, bu düşüncelerini daha da kuvvetlendirecek çabalar içine girmezler. Hayır yanıtını verenlerin hepsinin bir hile eyleminin içinde bulunduğu anlamına gelmez; sadece kişinin soruyu samimiyetle cevaplandırmadığı ya da bu sorunun gururunu incittiği anlamına gelebileceği de unutulmamalıdır.

10. *Bu işletmedeki muhtemel hilelerle ilgili, vermeyi istediğin başka herhangi bir bilgi var mı?* Bu soru, sorgulanan kişiye işletme içerisindeki hilelerle ilgili bildiklerini anlatması için verilen son bir fırsattır. Belki, dürüst olmayan bir çalışan çabucak “hayır” yanıtını verirken, dürüst bir çalışan soruyu yanıtlarken tereddütlüdür. Tereddütlü davranışlar, bazı görsel hareketlerle (kafasını sağa-sola sallaması, kollarını bağlaması v.b.) bir araya geldiği zaman, sorgulanan kişi bir şeyler biliyor fakat anlatmak istemiyor kanısına varılabilir. Biraz cesaretlendirme ile, genellikle dürüst çalışanlar hile konusundaki bildiklerini anlatmaya ikna edilebilmektedir. Sorgulanan kişi kendi iradesiyle bütün bildiklerini anlattıktan sonra, sorgulamayı yapan kişi pozitif bir cümleyle (zamanınızı ayırdığınız ve bize yardımcı olduğunuz için teşekkür ederiz gibi.) sorgulamayı bitirmelidir.

2.4. Hilelerin Nitelikleri İtibariyle Sınıflandırılması

Şüphesiz ki, hilelerin nitelikleri itibariyle sınıflandırılmasının birçok yolu vardır. Hile türlerinin nitelikleri itibariyle gruplandırılması, hilenin proaktif* bir şekilde tespit edilip, değerlendirilmesinde oldukça etkilidir. Aşağıda belli başlı hile türlerinin isimleri verilecek ve daha sonra bu hile türleri hakkında genel bilgiler sunulularak bunların tespit yöntemleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Başlıca hile türleri şunlardır;

- Aynı alacaklıya birden fazla ödeme yapma hilesi (Duplicate Payment Fraud)
- Aynı mal/hizmet için farklı alacaklılara birden fazla ödeme hilesi (Multiple Payee Fraud)

* Proaktif (gelecek yönelimli) hile tespiti; işletme içerisindeki iç kontrol eksikliklerinin giderilerek, hileler henüz gerçekleşmeden tedbirler alınmasıdır. Bir başka ifadeyle, hile yapma fırsatı sunan işletme içerisindeki riskli alanlarda, hileyi önleyici iç kontrol önlemlerinin uygulamaya konulmasıdır.

- Hayali/Gerçek olmayan ödemeler hilesi (Shell payments)
- Defektli/kusurlu teslimat hilesi (Defective delivery)
- İlan edilen sözleşmelere hile karıştırılması
- Tekrarlanan ve Tekrarlanmayan hile (Repeating and Non-repeating fraud)
- Defter kayıtlarında ve defter kayıtları dışında yapılan hile

2.4.1. Aynı Alacaklıya Birden Fazla Ödeme Yapma Hilesi

Bu hile türü muhtemelen, en eski ve en basit hile türlerindendir. Bu hile, elinde biraz fırsatı ve biraz kabiliyete sahip olan birçok kişi tarafından kolaylıkla uygulanıp, sonuçlandırılabilir. Muhasebeciler bu tür bir hilenin meydana gelebilme olasılığına karşı sürekli tetikte olmalıdırlar. Temel olarak bu hile, kanunlara uygun olarak düzenlenmiş bir mal/hizmet alış faturasının iki veya daha fazla kez ödenmesi şeklinde gerçekleştirilir. İlave ödemeler hileyi işleyen/işleyenler tarafından satıcılardan geri istenir ve tahsil edilir. Genellikle, fazla ödenen tutar göreceli olarak az bir miktardır, bu nedenle ödemeyi yapanlar çift ödemelerin farkına varamazlar. Çoğunlukla küçük işletmeler bir faturanın ödemesinin nasıl olup da birden fazla ödenebildiğini anlamakta zorlanmaktadırlar. Fakat, büyük işletmelerde bu tür işlemler kişisel olmayan esasa dayalı bir süreçten geçtiği için, birden fazla yapılan ödemeler çok kolay bir şekilde ortaya çıkarılmaktadır. Aslında, satıcılar tarafından aynı faturalara yapılan birden fazla ödemeler tespit edildiğinde geri ödenirse, birçok mağdur işletme kasıtsız bir şekilde yapılan bu ödemeyi geri alabilme şansına sahip olabilir (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 62).

Bu tarz bir hile yapmanın en kolay şekli; hileyi işleyen kişinin aynı satıcıya ait faturayı birden fazla ödenmesi için muhasebeye sunmasıdır. Geçmiş yıllarda, hileyi işleyen kişi satıcıya kendisinden aldığı faturayı kaybettiğini bildirip, yeni bir kopya talebinde bulunabilirdi. Fakat günümüzde, modern renkli yazıcılar ve fotokopi üniteleri sayesinde, bir faturanın tekrar ödenebilmesi sürecinin başlatılabilmesi için gerekli olan bütün dokümanların düzenlenmesi oldukça basit bir olaydır. Genellikle hile işlemi, mağdur işletme içerisindeki birkaç kişi arasında ve hatta bazen ödemenin yapıldığı işletmeden birilerinin de katıldığı hile yapmaya yönelik gizli bir anlaşmayı da kapsayabilir. Mağdur işletmenin iç kontrol sistemine ve hileyi işleyeninin önüne çıkan

hile fırsatlarının niteliğine göre işbirliği gerekli olmayabilir. Bu tür hileler, denetim prosedürlerini birden fazla ödemelerin tespit edilmesine yönelik olarak dizayn etmeyen denetçiler tarafından genellikle gözden kaçırılır.

Bir muhasebeci, olağan bir inceleme esnasında işlemlerin kontrolü için geleneksel test/denetim tekniklerinden biri olan örnek alma tekniğini kullanabilir (muhasebecinin seçtiği örnek işlemlerin hileli işlemler olması olasılığı oldukça düşüktür.). Ancak, örnek alma tekniğini kullanan muhasebeci bütün işlemlerle ilgili dokümanları (sipariş fişleri, teslim alma raporları v.s.) inceleyecek ve bu işlemlerin orijinal nitelikte olduğu, gerekli imzaları taşıdığı kanısına varacaktır. Ücreti ödenen mal ve hizmetlerin, gerçekten alındığını kanıtlayan teslim tutanaklarının incelenmesinden sonra, muhasebecinin hileli işlemleri gözden kaçırma riski oldukça yüksektir. Çünkü, örnek alma yönteminde birbirinin aynı olan iki veya daha fazla sayıda faturanın seçilmesi/örnek olarak alınması düşük bir ihtimaldir. Denetçinin örneklemlerinde, örnekleme riski her zaman sözkonusudur. Örnekleme riski, denetçinin örnekleme temel alan sonuçlarıyla evrenin tamamına aynı yolla uyguladığı testlerden elde edeceği sonuçlar arasındaki farkı belirtir (Erdoğan 2001, 126). Eğer muhasebeci hileli işlemlerden (çoklu ödemelerden) örnek olarak sadece birini seçerse, denetim sonucunda her şeyin yolunda olduğu sonucuna varır. Genel bir ifadeyle, hile tespit kolaylığını 1 ile 10 arasında (1'den 10'a doğru gittikçe hile tespitinin zorlaştığı varsayılıyor) bir ölçeğe tabii tutacak olursak, birden fazla ödeme hilesi tespit açısından 1'inci sıradadır. Çünkü bu hilenin işleniş şekli gayet açıktır ve tespit edilmek için muhasebe kayıtlarında incelenmeyi beklemektedir.

Bu hilenin tespit edilmesi, aynı satıcıya yapılan iki veya daha fazla sayıdaki benzer nitelikli ödemelerin araştırılması ile mümkün olmaktadır. Buna göre, birden fazla ödeme hilesi araştırılacağı zaman, aynı satıcıya yapılan ödemelerden daha fazla sayıda seçim yapmak ve aynı satıcıya yapılan aynı miktardaki ödemeleri tespit edebilmek için ödemeleri gözden geçirmek yararlı olacaktır. Aynı miktardaki ödemelerin tespit edilmesi için bütün satıcılara yapılan bütün ödemelerin bilgisayar destekli kontrolü oldukça yararlıdır. Bilgisayar destekli kontrol aynı zamanda, aynı miktardaki bütün yeni ödemeleri sürekli olarak gözden geçirecek ve ödeme işlem sistemine dahil edecek bir otomatik iç kontrol özelliği de sağlayacaktır. Aynı miktardaki ödemelerin hepsi kesinlikle hilelidir denilemez fakat ikinci kez gözden geçirilmeye değerdir (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 63).

2.4.2. Aynı Mal/Hizmet İçin Farklı Alacaklılara Birden Fazla Ödeme Hilesi

Bu hile tipi birden fazla ödeme hilesi ile benzerlik göstermektedir. Fakat bu hilenin tespit edilmesini zorlaştıran bazı ayırt edici özellikleri vardır. Birden fazla alacaklı hilesinde, alacaklılardan sadece birisine ödeme yapılması gerekirken, diğer alacaklılar hayali olarak ortaya atılmıştır. Kanunlara uygun bir şekilde bir hizmeti yerine getiren ya da bir malı bir müşterisine teslim eden sözleşmenin yüklenicisine veya satıcısına ücreti gerektiği gibi ödenir. Daha sonra farklı bir satıcıya ya da hayali bir satıcıya aynı hizmet veya mal için ikinci kez ödeme yapılır. İşte gerçek ödemenin dışında, daha sonra yapılan ödeme/ödemeler hilelidir.

Örneğin, A Binası'nın restore edilmesi için Bates Şirketi'ne 9.000TL ödendi. Bu noktada hiçbir hile unsuru bulunmamaktadır. Daha sonra, hileyi yapan kişi, aynı restorasyon projesi için Acme Şirketine 8.900TL ödenmesi için gerekli olan dokümanları hazırlar. Halbuki, Acme Şirketi bu ödemeyi hak edecek hiçbir iş yapmamıştır.

Sıradan bir denetim, muhtemelen bu hilenin tespit edilmesi için yeterli olmayacaktır. Ancak bütün dokümanların incelenmesi şeklinde yapılacak bir denetim sonucunda, bu hile kolaylıkla tespit edilebilecektir. Proje yerinin denetlenmesi ya da emlak kayıtlarının incelenmesi bile, proje/malın iddia edildiği gibi teslim edilmediğini ortaya çıkaracaktır.

Bu tür hilelerin tespit edilmesindeki en etkili yol, uygun inceleme prosedürlerinin kullanılmasıdır. Çok sayıda alacaklı hilesini araştıran muhasebeci veya denetçi, incelemeye alınan işi teslim etmesi için para ödenen işletme isimlerine karşı oldukça dikkatli ve duyarlı olmalıdır. Örneğin, A Binası'nın restorasyonu için Acme Şirketi'ne yapılan bir ödemenin seçilmesiyle başlanan incelemede, denetçi yapılan işin gerçekten Acme Şirketi'nce yapılıp/yapılmadığını ortaya çıkarmalıdır.

Ayrıca denetçi bu tür olaylar karşısında fiziki inceleme tekniğini de kullanabilir. Fiziki inceleme tekniği, fiziki kanıtları elde edebilmek için sürdürülen faaliyetlerden oluşan bir tekniktir. Bu teknik işletmede fiziki olarak bulunan varlıklara uygulanabilmektedir. Örneğin; kasanın, stoğun ve maddi duran varlıkların sayım işlemleri bu teknik ile gerçekleştirilir (Ataman; Hacırüstemoğlu; Bozkurt 2001, 40-41). Bu açıdan, restorasyon çalışmalarının yapıldığı yerin incelenmesi de denetim açısından oldukça önemlidir.

Denetçi işletme içindekilerden bağımsız bir şekilde iş sahasını gezmeli ve incelemelerde bulunmalıdır çünkü işletme içindeki birkaç kişinin hileye karışmış olma olasılığı oldukça yüksektir. Denetçi çalışma alanına gittiği zaman, işletme çalışanlarına yapılan işle ilgili ayrıntıları tespit etmek için sorular sorarak detaylı bilgiye sahip olur. Bu işi kim yaptı?, Bu iş ne zaman yapıldı?, Bu işi yapanlar burada daha önce de başka bir iş yaptılar mı? şeklinde, mümkün olduğunca birçok konuda bilgi edinmeyi sağlayan benzer nitelikli sorular sormalıdır.

Şayet soru sorma ya da sorgulama işlemi layıkıyla yapılmış ise ve Acme Şirketi bu işi gerçekten yapmamış ise, sorulara verilen yanıtlarda uyumsuzluklar ve çelişkiler olacaktır. Yapılan iş ile ilgili ayrıntılar yine bu işle ilgili kayıt ve belgelerde yer alsa bile, denetçi, müteahhidin adı, önde gelen müteahhit firma çalışanlarının adları, işin tamamlanma tarihi, işletme adına çalışma alanında görevli olan şefin kim olduğu gibi bilgileri tespit etmek için ayrıca girişimde bulunmalıdır. Denetçi her şeyi ortaya çıkarabilmek için, yolunda gitmeyen bir durumla karşılaştığı zaman onunla ilgilendiğini belli etmemelidir. Proaktif hile tespit incelemeleri, karşılıklı iletişimi, sezgiyi ve yaratıcı düşünmeyi gerektiren ve çok kesin yargılara dayanmayan bir iştir (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 64).

Denetçi, kurumun bilgi sisteminin bütün boyutlarını belirlemelidir. İşletmenin emlak kayıtları sürekli yeniden düzenleniyorsa, bina için yapılan iş ile ilgili kayıtlarının yeniden gözden geçirilmesi tespit edilen ipuçlarını açıklayabilir. Yeniden gözden geçirilecek unsur bir mal ise, stoklar için tahsis edilen depolama ünitesinde, fiziki incelemelerde bulunulmalıdır. Mesela, siparişi gönderenin tespit edilmesi için içerisinde malzeme bulunan koliler incelenmelidir, çünkü genellikle siparişi gönderen satıcı firmanın adı, adresi gibi bilgiler karton koli ya da diğer paketlerin üzerinde açıkça yazılıdır. Ayrıca, çok sayıda alacaklı hilesi kayıtlarda yapılan hilenin bir benzeridir ve genellikle organize bir grup tarafından yapılır.

2.4.3. Hayali/Gerçek Olmayan Ödemeler Hilesi

Hayali ödemeler hilesi, gerçekte olmayan, uydurma bir mal, hizmet ya da projenin tamamen belgelere dayandırılarak satın alınması eylemini kapsar. Bütün belge ve işlemler sahtedir. Hayali ödemeler hilesinde adı geçen mal, hizmet ya da proje aslında yoktur, bu nedenle ortaya çıkarılması da oldukça güçtür.

Örneğin, Brown Şirketi'ne 220 voltluk elektrik hizmeti sağlayacak yeni bir hattın tahsisi için boya ticareti yapan bir işletmeye 4 milyar TL'lik bir ödemede bulunuldu. Aslında yeni bir elektrik hattı hiçbir zaman kurulmadı! Fakat, yasalara uygun olarak yapılan ödemelerde olduğu gibi bu ödemedeki belgeler de kusursuz gözüküyordu. Talep ve sipariş fişleri düzenlenmiş ve olağan bir şekilde onaylanmıştı. Sipariş edilen malzemelerin teslim alındığına dair düzenlenen, imzalı teslim raporları ve faturalar da uygun bir şekilde onaylanmış gözükmekteydi (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 65).

Hayali ödeme hilesini tespit etmek isteyen muhasebeci ya da denetçi, işletmenin kayıtlarına göre satın alınmış malzemelerin, geçekten işletme tarafından teslim alınıp alınmadığını belirlemelidir. Yeterli iç kontrol prosedürleri yoksa, işletme yönetimi ve diğer personel kendi çıkarları için hayali gider ve alış belgeleri alıp, kayıt yapabilirler. Belgeler ve envanter kayıtları incelenerek, gerçek olmayan mal ve malzeme girişinin olup olmadığı tespit edilmelidir. Satın alınan duran varlıkların, işletmede kullanılmakta olup olmadığı gözlemlenmelidir (Kepekçi 1998, 184-185). Örneğin, işletme kayıtlarındaki gayrimenkullerin birisinde bir yenileme ya da fiziksel bir değişiklik söz konusu ise, iş alanına gidilmeli ve yapılan iş göz yordamıyla kontrol edilmelidir. Diğer bir örnekte ise, özel bir gayrimenkul alımında, denetçi gayrimenkulün yerini belirlemeli ve bu gayrimenkulün incelemeye konu olan ödeme ile alındığını tespit etmelidir. Hileyi ortaya çıkarmak her zaman bu kadar kolay değildir. Hayali ödeme hilesine başvuran bir hilebaz denetlemenin kolay olmasını istemeyecektir ve dolayısıyla ortaya çıkarılması kolay olmayan projelere yönelecektir. Belki de hilebaz, teslim tarihinden belli bir süre sonra varolmayacak bir tüketim malını seçecektir. Böylece hilenin ortaya çıkarılmasında önemli bir role sahip olan mal bulunmayacaktır. Ya da hilebaz, denetlenmesi kolay olmayan bir yeniden düzenleme/restorasyon projesini konu alacaktır.

Eğer bir hayali ödeme hilesi meydana geldiyse, incelemeyi gerçekleştiren muhasebeci ya da denetçi hileyi tespit etmek için şu soruları sormalıdır: "Satın alınan malzemenin gerçekten teslim alınıp alınmadığını ortaya çıkarmak için yapacağım incelemeler sonucunda katlanacağım zahmet ve masraflar buna değer mi?", "Eğer yararlı ise oldukça yoğun denetim ve test tekniklerinin kullanılması, bu teslimatın doğrulanması için değer mi?". Muhasebeciler ve denetçiler bu bölümdeki incelemenin, tesadüfen seçilmiş bir işlemi kapsadığını hiçbir zaman için unutmamalıdır. İstatistiki açıdan

olaya bakıldığında hile ihtimali oldukça düşüktür. Burada, görsel denetim yerine karşılıklı konuşma yönteminin kullanılması daha uygun olur. Yukarıdaki örnekte yeni bir elektrik hattı hizmeti ele alındı, bu konuda yeni elektrik hattını tesis edilip edilmediğini tespit etmek için duvarları tekrar kırmayı düşünmeden önce işletmeye gerçekten yeni bir elektrik hattının gerekli olup olmadığını araştırmak daha doğru olacaktır. Örneğin, gerçekten yeni bir elektrik hattına ihtiyaç olup olmadığını öğrenmek için, boya ticareti yapan işletmenin çalışanlarıyla konuşulabilir. Yeni elektrik hattını kim talep etti? ve bu hat onların problemlerini çözdü mü? şeklinde sorular sorulabilir. Eğer bütün yanıtlar olumlu ve birbiriyle tutarlı ise, denetçi fiziksel bir kontrol yapmadan yeni bir elektrik hattının tesis edildiğini rahatlıkla varsayabilir. Özetle, bir denetçinin her şeyi tamamen kontrol etmesi, onun işini daha iyi yaptığı anlamına gelmez ve hatta herhangi bir hile tespit edemeyebilir. Proaktif hile araştırmacı (şanslı olması ümidiyle) birçok denetim prosedüründe sadece kendi yargılarını kullanabilmelidir. Denetçinin şahsi yargıları dikkate alınmazsa, denetçinin denetim çalışmaları ve soru dizileri, ortaya çıkarılamayan hilekarlarca dikkate alınmayacaktır. Tabii ki, her denetim faaliyeti hilekarlarca oluşturulan bir risk unsuru taşıyacaktır. Bu yüzden, gelecekte hile olmasını önleyici ve hilekarları caydırıcı tedbirler alınmalıdır (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 65-66).

2.4.4. Defektli/Kusurlu Teslimat Hilesi

Defektli teslimat hilesi oldukça sık karşılaşılan ve muhasebecilerin izlemesi gereken bir hiledir. Bu hile, sipariş edilenden daha az kalitede veya miktardaki bir malın mağdur işletmeye gizlice teslim edilmesi eylemini kapsar. Defektli teslimatın konusunu herhangi bir mal ya da hizmet teşkil edebilir. Defektli teslimat hilesi hemen hemen her zaman, tedarikçi ya da yüklenici konumundaki işletmede çalışan bir hilekar ile teslimatın işletmenin sipariş şartlarına uygun bir şekilde yapıldığına dair onaylama yetkisine sahip, mağdur işletmede çalışan bir personel arasındaki komploya/işbirliğine dayanır.

Örneğin mağdur işletme, 5.000 birim mal sipariş verebilir fakat bunlardan sadece 4.500 birimi eline geçebilir. Teslimatı kontrol eden işletme personeli sadece 4.500 birim mal teslim aldığını bilmesine rağmen, 5.000 birim mal teslim aldığını dair teslimat tutanağını imzalar. Tabi ki böyle bir durumda işletme çalışanının ihmalci bir şekilde davranmış olması olasılığı da vardır. Böyle bir durumda, nakliyecisi de bu işbirliğinin bir

parçası olabilir. Nakliyecisi sadece 4.500 birim mal teslim alan mağdur işletmeye varmadan önce, yolda 500 birim malı araçtan indirebilir. Büyük bir olasılıkla nakliye firmasının çalışanı ile mağdur işletmenin teslim alma şefi arasında bu 500 birim malı çalmak için bir işbirliği söz konusudur. Mağdur işletmenin sürekli envanter kayıtları 5.000 birim mal teslim alındığını yansıtacak şekilde yeniden düzenlenir. Belki aylar sonra fiziksel bir stok sayımı yapıncaya kadar, stoklarda herhangi bir eksiklik olduğunun farkına varılmaz. Stoktaki eksiklik tespit edildiği zaman, bütün dikkatler “bu malların işletme deposundan nasıl dışarı çıkarıldığı” sorusuna yönelecektir, fakat bu mallar aslında hiçbir zaman işletme deposunda olmamıştır.

Daha sık karşılaşılan diğer bir örnek ise standart dışı malzemelerin teslimatında görülmektedir. Örneğin, yol döşeme işleriyle uğraşan bir müteahhit firma, bir park alanını 4 cm’lik döşeme malzemesiyle döşenebileceği konusunda anlaşma yapmasına rağmen sadece 3 cm’lik malzeme kullanması gibi. Boya işleriyle uğraşan bir işletmenin birinci kalite boya kullanacağını taahhüt edip de düşük kaliteli boya kullanması ya da iki kat boya uygulayacağını taahhüt edip de sadece tek kat boya uygulaması gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Özetle, herhangi bir hizmetin veya malın sipariş edilenden ya da sözleşmede belirtilenden daha az miktarda veya kalitede kasıtlı olarak teslim edilmesi ve bu nedenle alıcıya uygun bir fiyat düşüşü teklif edilmemesi, bu gerçeğin çeşitli yollarla alıcıdan gizlenmesi hiledir.

Defektli teslimat hilesinin tespit edilmesi için, denetçinin sipariş edilen mal veya hizmetin işletmeye teslim edilen mal veya hizmetle tam olarak uygunluk gösterip göstermediğini tespit etmesi gerekir. Eğer muhasebeci ya da denetim elemanı mal ya da hizmet üzerindeki *ilk incelemeyi* gerçekleştirebilecek yeterli bilgi ve tecrübeye sahip ise, teslim alınan mal ya da hizmetin ilk incelemelerini muhasebeci ya da denetim elemanı gerçekleştirebilir. Eğer denetçi defektli bir teslimat ya da malzemenin varlığından şüpheleniyorsa, hile yapan işletmeye karşı hak iddia edebilmesi, hatta dava açabilmesi için kullanabileceği uzman raporunu temin edebilmek için malzemeleri nitelikli bir laboratuvarla kesinlikle test ettirmelidir. Ayrıca, iç kontrol açısından, işletme tarafından satın alınan bütün mallar istisnasız bir şekilde, satın alma, depolama ve taşıma departmanlarından bağımsız olan bir teslim alma departmanı tarafından

incelenmelidir. Teslim alma departmanı, satın alınan malların miktarının doğrulanması, hasarlı ve kusurlu malların tespit edilmesi, teslim raporunun hazırlanması ve bu malların depolara sağlıklı bir şekilde taşınması işlerinden sorumludur (Meigs; Whittington; Pany et Al 1989, 468).

Birçok defektli teslimatın teyit edilmesi, sözleşme sona erdiği anda mümkün olmamaktadır. Yüklenici işletmeye ait bazı yükümlülüklerin belirtildiği sözleşmeye dayalı anlaşmaların (örneğin, bilgisayar uzmanlarının, mimarların, mühendislerin veya avukatların üzerinde zaman harcaması gereken anlaşmalar) teyit edilmesi oldukça zor ya da mümkün değildir. Örneğin bir kamu kuruluşu büyük bir bilgisayar yazılım firmasına yaptırılan bir iş neticesinde, düzenlenen fatura sebebiyle yazılım firmasına dava açmıştır. Burada, daha önce kamu kuruluşu ile yazılım firması arasında bir sözleşme imzalanmıştı. Sözleşmeye göre yazılım işinde çalışacak her kademedeki bilgisayar programcısının (üst kademe programcı, orta kademe programcı, alt kademe programcı) saat ücretlerinin birbirinden farklı olacağı konusunda anlaşmaya varılmasına rağmen, yazılım firması orta kademe programcının harcadığı zamanı üst kademe programcının ücreti ile alt kademe programcının harcadığı zamanı ise orta kademe programcının ücreti ile faturalandırmıştı. Eğer böyle bir olay özel bir işletmenin başına gelseydi, faturanın doğruluğunu teyit etmek için yapabilecekleri çok az şeyleri olacaktı. Bununla birlikte kamu kuruluşu ticarete bulunduğu bütün işletmelerin kayıtlarını denetleme hakkını saklı tutmaktadır. Bu, hile yapma olasılığı olan işletmeler karşısında oldukça etkili bir avantajdır. Böyle bir durumda, gerçekleştirilen bir denetim faaliyeti sonucunda hile kolaylıkla ortaya çıkarılabilecektir.

Tespit edilmesi oldukça zor veya mümkün olmayan hizmet veya diğer hileli teslimatlarda, kurumlar oldukça dikkatli olmalıdırlar. Bu tür durumların ortaya çıkması ve önlenmesi mümkündür. İşletmeler böyle durumlarda özellikle zaman ve malzeme temeline dayanan işlerde, geri ödenebilir sözleşmeleri (reimbursable contracts) tercih etmelidir. İşletmelerin bu hileden korunmaları için, yaptıracakları işi kime yaptıracaklarını ihale yoluyla belirlemeleri ve sabit fiyatlı sözleşmeleri tercih etmeleri gerekmektedir. Birçok yüklenici işletme yukarıdaki sayılan temellere dayanan sözleşmeler yapmakta isteksiz davranırken, ne kadar zaman ve malzeme harcayacakları belirsiz olan ve hatta beklenmedik maliyetlerin karşılanması için yüksek fiyatlar sunulabilecekleri sözleşmeler konusunda oldukça isteklidirler. Bundan dolayı, tahmini

sözleşme tutarları biraz pahalıya mâl olabilir. Sözleşmenin nasıl yapılacağı tarafların tercihinə göre olacaktır, fakat onun uygulanması teslimatı gerçekleştiren işletmenin insafına kalmıştır (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 67-68).

2.4.5. İlan Edilen Sözleşmelere Hile Karıştırılması

Büyük çaplı sözleşmelerin topluma duyurulması uygulaması, rekabetin, en iyi fiyat, değer ve eldeki malların korunmasını sağlayacağı beklentileriyle gerçekleştirilir. Birçok tedarikçi ve müteahhit işletme, sözleşme üzerinde fiyat artırım hakkına sahiptir ve sözleşmedeki yanlış unsurların neler olduğu hakkında görüş beyan edebilirler. İlan edilen rekabetçi sözleşmeler, büyük bir çoğunluk tarafından hileye karşı aktif bir iç kontrol yöntemi olarak değerlendirilir. Büyük-küçük bir çok kamu kurumu ve işletme bu yöntemi kullanmaktadır. Bununla birlikte, ilan edilen sözleşmeler fikri, muhakkak herkesin saf, dürüst olduğu bir dünyada tasarlanmış olmalıdır (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 69).

Rekabet şartlarını devre dışı bırakmak ve hile işlemek amacıyla, bir sözleşmeyi yasalara aykırı olarak kendi çıkarına göre ayarlamamanın birçok yolu vardır. Kendi çıkarlarına göre ayarlanmış/hile karıştırılmış sözleşmeler genelde şu özellikleri taşırlar (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 70):

- Bunların birçoğu fiyat açısından yüksek değerlere sahip geniş çaplı sözleşmelerdir. Bu yüzden, sözleşmedeki işi en iyi şekilde, en düşük fiyatla yerine getirebilecek başarılı işletmelerin tespit edilmesi amacıyla rekabet şartlarına uygun olarak bu sözleşmeler topluma ilan edilir.
- Sözleşme (ihale), işin sahibi olan işletmeyi, sözleşmede hiçbir şekilde kayırmacılık ve hile olmadığı konusunda ikna eden ve düşük fiyatla bu işi yerine getireceğini taahhüt eden işletmeye verilir. Arz edilen düşük fiyat ihaleyi kazanan yüklenici firmayı belirler, bunun dışında herhangi bir kıstas yoktur.
- Bununla birlikte, genelde düşük fiyat verenler hilebazdırlar. Onlar için en düşük fiyatın teklif edilmesi problem değildir, çünkü hilebazın teklif ettiği fiyatın bir kâr marjı içermesine ihtiyacı yoktur. O, nasıl olsa kârını daha sonra, hileli bir şekilde elde edecektir. Onun tek amacı sözleşmeyi (ihaleyi) kazanmaktır!

- Hile karıştırılan sözleşme imzalandıktan sonra, yüklenici işletmeye fiyat artırımını esnasında kaybettiği kârı (genellikle daha da fazlasını) elde etme fırsatını verecek şekilde en az bir kere değişikliğe uğrar.

İlan edilen bir sözleşmelerin herhangi bir nedenle değişikliğe uğraması konusunda, akıllara şöyle bir soru gelebilir; “Eğer sözleşme değişikliğe uğramazsa, yüklenici işletme kayıp kârlarını elde etme fırsatını kaybeder mi?” kesinlikle, sözleşme değişikliği uğrayacak ve yüklenici firma istediği fırsatı sağlayacaktır. Hile karıştırılan sözleşmelerde genellikle bir komplocu ya da sözleşmenin değiştirilmesini temin eden bir işbirlikçi (woodpile) vardır. Komplocu ya sözleşme sonrasında bir değişiklik hazırlayan, bir başka ifadeyle sözleşme öncesi ilişkide bulunulan (plan, proje çizimi gibi nedenlerle) ya da sözleşme sonrasında bir değişiklik yapılmasında yeterince etkili olan kişilerdir (mühendisler gibi).

Sözleşmeye hile karıştırılması için sözleşmenin değiştirilmesi anahtar unsurdur. Bu nedenle, hileli sözleşmelerden kaçınmak isteyen işletmelere en iyi tavsiye sözleşmelerini kesinlikle değiştirmemeleridir. Sözleşmeyi imzaladıktan sonra hiçbir değişiklik yapmama politikası benimsenmelidir. Sözleşmelerine hile karışmasından korkan firmalar istikrarlı bir şekilde bu politikalarını izlemelidirler.

Sözleşmelerde hiçbir değişiklik yapmama politikasını sıkı bir şekilde izlemeye çalışan işletmeler, fiyat teklifi almak için hazırlayacakları şartnameyi doğru ve eksiksiz olarak belirlemek zorundadırlar. Şartları iyi bir şekilde belirlenmiş sözleşmelerde, mimarları ve müteahhitleri bina özelliklerinde ya da sözleşmede meydana gelecek herhangi bir kusur veya ihmalin düzeltilmesi sorumluluğunun kendilerine ait olduğu konusunda uyarılara yer verilir. Sözleşme bir kere imzalandığı zaman, iş memnuniyet verecek şekilde tamamlanıp da teslim alınıncaya kadar iş sahibi işletme, olumsuz bir şekilde etkilenecek şekilde sözleşmenin içine çekilmemelidir. Bu politika, iş sahibi işletmeyi beklenmedik değişikliklere karşı korumasına rağmen, işletmeyi aynı zamanda daha fazla para ödemeye de iter. Çünkü sözleşme şartlarında hile yapmaya fırsat olmadığını gören işletmeler yüksek fiyat teklifinde bulunma eğiliminde olacaklardır (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 71).

2.4.6. Tekrarlanan ve Tekrarlanmayan Hileler

Aslında bütün hileler tekrarlanan ve tekrarlanmayan hileler şeklinde sınıflandırılabilir. Tekrarlanan hile ve tekrarlanmayan hile kavramları, kendilerini tanımlayıcı niteliktedirler. Tekrarlanmayan bir hile eyleminde, hileyi işleyen kişi işe, hileyi işleyebilmesi için gerekli olan unsurları sağlamakla başlar, daha sonra hile meydana gelir, hileden dolayı haksız bir kazanç elde eder ve tabii ki hilebaz bütün bunları bir daha yapmamayı tercih ederse hile eylemi tamamlanmış olur. Tekrarlanan bir hile eyleminde ise, hilebaz hile işleyebilmesi için gerekli olan unsurları bir araya getirmekle işe başlar. Daha sonra, hile otomatik olarak hile işleyenin herhangi bir müdahalesi olmaksızın, ta ki hilebaz bu hileye son vermek için harekete geçinceye kadar meydana gelmeye devam eder. Tekrarlanan hilenin meydana gelebileceği sürenin ne kadar olacağı sadece hileyi işleyen tarafından belirlenir. Hilelerin birçoğu tekrarlanmayan hile niteliğindedir.

Tespit edilmesi açısından her iki hile türünün de bazı avantajları ve dezavantajları vardır. Hileyi işleyen açısından, tekrarlanmayan hilelerin avantajı, hile işlendikten sonra daha uzun bir zaman diliminin geride bırakılmasıdır. Hile işlendikten sonra üzerinden geçen zaman arttıkça tespit edilmesi zorlaşacaktır. Hilenin üzerinden bir yıl geçtikten sonra, tespit edilmesi olasılığı oldukça azalmaktadır. Eğer tabii ki, hile inceleyicisi bir hile olayını incelerken, suçlamalarını desteklemek için geçmiş yıllardaki verilerden ilave kanıt toplamak istemezse, geçmiş yıllardaki hilelerin ortaya çıkarılması zordur. Denetçiler çok eski işlemleri inceleme eğiliminde değildirler. Kontrol yapısı politikaları, yordamlarının işleyişi ve kontrol yapısının etkinliğine ilişkin kanıtları önceki denetimde elde etmek, denetçinin cari denetiminde kontrol riskini belirlemede yararlı olabilir. Genellikle geçmiş dönemlerde gerçekleştirilen kontrol testleri ile cari dönem arasındaki süre uzadıkça geçmiş dönem kontrol testlerinden yararlanma ihtimali azalır (Uzay 1999, 126-127). Eğer işletmede tekrarlayan bir hile varsa, denetçi hileyi tespit etmek için daha yeni fırsatlara sahip olacaktır, çünkü hile her zaman tekrarlanmaktadır (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 92).

Hile tespit etmek için ödeme işlemlerini test eden bir hile inceleyicisi için, tekrarlanmayan hilenin meydana geldiği geçmiş zaman dilimindeki işlemleri genellikle destekleyici veriler olarak görürler. Hile inceleyicisi yeni hilelerin doğrulanması için geçmiş zaman dilimindeki işlemleri kullanır. Örneğin, aylık anüite ödemelerini

doğrulamak için denetçinin, Mary Jones'e yapılan 100milyon TL'lik bir ödeme işlemini diğer işlemler arasından seçtiğini varsayalım. Negatif bir ödeme sisteminden yapılan bu seçim, -sistem böyle adlandırılıyor çünkü-, bir kez ödeme yapıldığında, ödeme sisteminin belirlenen tutarın otomatik olarak ödenmesi için hiçbir ilave işlem gerekmemekte, bu işlem durduruluncaya kadar devam etmektedir. Denetçi bir kez 100milyon TL'lik bir ödemeyi seçerse, bu ödemeyi doğrulamak için yıllar önce düzenlenen kaynak belgeleri incelemek için geçmişe bir dönüş yapmak zorunda kalabilir. Denetçi böyle yaparak, gerçek anüite ödemelerin yapıldığı ismin Mary Smith olduğunu gösteren kaynak belgeleri elde eder. Bu hilenin kanıtı mıdır? Tabii ki değil. Aralıklı işlemlerin kontrolü, Mary Smith'in evlendiğini ve soyadının Jones olarak değiştiğini ortaya çıkarabilir. Bu bilgilere ulaştıktan sora, denetçi ayrıntılı incelemeye son verir mi? Belki evet belki hayır. Evlilik iddiası belki gerçek olmayabilir veya Mary Smith'in ölüm haberinin alınmasından hemen sonra ortaya atılmış olabilir.

Tekrarlayan hile çeşitleri, hileyi işleyenlerin yaratıcılıklarıyla sınırlıdır ve onların bazılarının hile işleme konusunda oldukça yaratıcı fikirleri vardır. Diğer bir örnekte ise, bir banka bilgisayar programcısı, hizmet ücretleri nedeniyle borçlandırılan her müşteri hesabından az miktarlarda para çalabileceği şekilde bir bilgisayar programını ayarladı. Hiçbir müşteri bu durumdan şikayetçi olmadı, çünkü her bir hesaptan alınan ekstra tutarlar çok küçük miktardaydı ve ayrıca hizmet ücretlerinin hesaplanması oldukça zor ve karışıktı. Görüldüğü gibi hile bir kere her bir müşteriden çok küçük miktarlarda para aktarılmasıyla başladı ve otomatik olarak her ay hilebazın büyük tutarlarda kazanç elde etmesi, hilebazın sürece sonradan bir müdahale yapmasına gerek kalmaksızın sağlandı. Müşteri hesaplarında gözüken küçük miktardaki paralar mahsup edilerek, hilebazın kendisi için oluşturduğu şahsi hesabına aktarıldı ve daha sonra hilebaz hile hasılatını almak için kanunsuz bir çek düzenledi. Bu hilenin ortaya çıkarılması tamamen şans eseridir. Banka birçok müşterisi arasından tesadüfen seçeceği bazı müşterilerine ödül vermeye karar verdi. Seçilen şanslı müşterilerden birisi, hilebaz bilgisayar programcısı tarafından oluşturulan sahte hesaptı.

2.4.7. Defter Kayıtları ve Defter Kayıtları Dışında Yapılan Hileler

Tespit edilmesi açısından, bir hilenin işletmenin defter kayıtlarında kayıtlı olup olmadığına bilinmesi oldukça yararlıdır. Açıkçası, muhasebe kayıtlarının çok geniş kapsamlı bir şekilde incelenmesi dahi, işletmenin kayıtlarında yer almayan varlıklarla

ilgili yapılan hileleri ortaya çıkarmayacaktır. Aşağıda, muhasebe kayıtlarında yer alan iki tür muhasebe hilesi ile işletmenin muhasebe kayıtlarında yer almayan ve işletme varlıklarıyla ilgili olan hile türleri ele alınacaktır. Hile kanıtlarının proaktif bir şekilde araştırılmasında, aradığınız hilenin nerede ve nasıl bulunduğuna dikkat etmeniz oldukça önemlidir.

2.4.7.1. Defter Kayıtlarında Yer Alan Hileler

Bu, işletme kayıtlarında yapılan iki çeşit hileden birisidir (İşlemin tamamen hileli olması ya da, hileli işlemin başka bir işlemle gizlenmesi gibi). Bir işlemin tamamen hileli olması durumunda, bütün hile türlerine rastlamak mümkündür (Genellikle, birden fazla ödeme hileleri, çok sayıda alacaklı hilesi ve hayali ödeme hilesi gibi). İşletme kayıtlarında yer alan ve tamamen hileli olan işlemler tespit edilmesi bakımından en kolay hiledir, çünkü bu hile deneyimli bir hile araştırmacısının gözünden kaçacak kadar karmaşık bir yapıda değildir. Daha sonraki açıklamalarla yukarıdaki tespitler daha anlaşılır, daha açık bir hal alacaktır.

İşletme kayıtlarında yer alan ve tamamen hileli olan bir işlemi örneklemek açısından, bir satıcıya hileli bir şekilde yapılan 500TL'lik birden fazla ödeme hilesine bakalım. Alınan mal veya hizmet karşılığında yapılan 500TL'lik ilk ödeme, işletmenin muhasebe kayıtlarında gözükecektir, aynı mal ya da hizmet için yapılan ikinci 500TL'lik ödeme ise belki işletmenin günlük çek defterinde veya kasa defterinde yer alabilir. Eğer bir muhasebeci bu işletmenin kayıtlarını ve bu kayıtları destekleyen belge, defter ve yardımcı kayıtları hile tespiti amacıyla inceleyecek olursa, birden fazla ödeme hilesini tespit etme şansını artıracaktır (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 93).

2.4.7.2. İşletme Kayıtlarında Yer Alan ve Yasal Bir İşlemle Gizlenen Hileler

İşletme kayıtlarında yer alan bu tür hileler, büyük çaplı yasal bir işlemin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Bu grup içindeki yer alan hileler en önemli hilelerdir ve hilelerin büyük bir çoğunluğunu oluşturur. Bu tür hilelerin tespit edilmesi oldukça zordur, ayrıca denetçinin hilenin nasıl meydana geldiğini ve miktarını ortaya çıkarabilmesi için hilenin gerçekleştiği işletmenin dışında da incelemeler yapması gerekmektedir ki, bu da oldukça zor bir iştir. Denetlenen işletmenin denetimi, sonuçta yönetimin savları temel alınarak yapılmaktadır. İşletme faaliyetleri üçüncü kişilerle ilişkileri gerektirir. Bu ilişkilerden kaynaklanan ve işletmenin muhasebe sisteminde yer alan bilgiler, satıcılar,

müşteriler, bankalar gibi üçüncü kişilerin muhasebe sisteminde de simetrik olarak yer alır. Denetçi, bu üçüncü kişilere yazacağı mektuplarla gereksindiği bilgileri *doğrulama* yoluna gider (Erdoğan 2001, 35-36 : Meigs; Whittington; Pany et Al 1989, 234-235).

Örneğin, bu tür hile, herhangi bir malın satın alınması işleminde, bir hilebaza aktarılacak bir miktar parayı kapsayabilir. Bir rüşvet olayı, bu hile türüne mükemmel bir örnek teşkil eder. Genellikle 50.000TL'ye satılan bir mal eğer %10'luk bir rüşvet içeriyorsa, büyük bir olasılıkla bu malın satış fiyatı en az 55.000TL olacaktır. Satın alınacak mal tamamen yasalara uygundur ve mutat kontrollerin ve hesap bakiyelerinin hepsi düzenlidir. Fakat büyük bir olasılıkla hileli olan fiyat rüşvet yüzünden etkilenecektir. Dolayısıyla, denetçi bu malın piyasa fiyatı hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Bunun en kolay yolu ise bu mal için diğer satıcılardan fiyat teklifi almak ve bu maldan geçmişte yapılan alımların birim fiyatlarını incelemektir. Aynı zamanda denetçinin hileyi kanıtlayamama konusunda şüpheleri de vardır, işte böyle bir durumda şüpheli işletme personeli hakkında gizli bir dosya tutmak oldukça yararlı olabilir. Eğer aynı isimler daha sonra da şüpheli tavırlar sergiliyorsa, belli bir süre sonra denetçinin daha önceki şüphelerini doğrulayacak davranışlarda bulunacaktır. Bu gizli dosya sayesinde, işletme çalışanlarının daha yakından izlenme olanağı doğacaktır (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 94).

2.4.7.3. İşletme Kayıtlarında Yer Almayan Hileler

Bir çok işletmenin bazı nedenlerden dolayı sahip oldukları varlıklar muhasebe kayıtlarında gözükmebilir. Doğal olarak bir varlık işletmenin muhasebe kayıtlarında kayıtlı değilse, bir muhasebe işleminin seçilerek incelenmesi temeline dayanan hiçbir denetim bu varlıklarla ilgili hırsızlığı ortaya çıkaramayacaktır.

Kayıtlı olmayan varlıklar işletmeden işletmeye farklılık gösterir. Örneğin, ıskarta stoklar, bazen büyük tutarlara ulaşan, değerli stoklardan oluşmaktadır. Bir fotoğraf laboratuvarlarında, işletmenin muhasebe kayıtlarında yer almayan atık fotoğraf malzemelerinden elde edilebilecek önemli miktarlarda gümüş ortaya çıkmaktadır. Alıcılar hesabı, kayıt edilmeyen varlıklarla ilgili hile olması muhtemel bir hesaptır. Bir alacak şüpheli alacaklar hesabına aktarılsa ve daha sonra tahsil edilse, bu alacağın saptırılarak, tahsil edilmesi imkansız/değersiz bir alacak haline gelmesi olasılığı oldukça yüksektir (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 95).

Söz konusu hile türüne ilişkin bir başka örnek ise; tatminkar bir indirimle fabrika çalışanlarına gıda maddeleri satan fabrika kantininde gerçekleşmiştir. Kantin yöneticisi gün sonunda, depozito için günlük kasa fişlerini fabrika muhasebecisine teslim eder ve fabrika kantinin genel giderlerini öder. Muhasebeci, kantin fişlerinin, kantin genel giderlerinin anlaşmaya varılan yüzdesini karşılayıp karşılamadığını belirlemekle yükümlüdür. Bu nedenle kantinde satılan gıda fiyatları, genel giderlerin anlaşmaya varılan yüzdesini karşılamak için (aşağı-yukarı) ayarlanır.

Yukarıdaki anlatılan bu düzenlemeden yıllar sonra, kantindeki hile tesadüfen ortaya çıkarıldı. Kantin hilesinin yapıldığı sıralarda, görünüşe bakılırsa kantinle alakası olmayan bir olay meydana geldi. Fabrikadaki ustabaşlarından birisi fabrikadan maaş formu aldı, formda belirtilen brüt maaşı ile çok titiz bir şekilde yaptığı kendi kişisel hesabına göre alması gereken brüt maaşı arasında farklılık söz konusuydu. Ustabaşının maaşı fabrika hesaplarında yaklaşık 100milyon TL daha fazla gözüküyordu. Bu farkı bordro departmanı ile birlikte kontrol ettiği zaman, 100milyon TL'lik ekstra tutarın, kendisinin de katıldığı bir akşam toplantısında yaptığı yemek masraflarının kendisine geri ödenmesi nedeniyle ortaya çıktığı tespit edildi. Ustabaşı toplantıya katılmadığı konusunda oldukça ısrarlı tavırlar sergiledi, bunun üzerine bordro departmanı onun adına düzenlenen fişi araştırmaya başladı. Ustabaşının onayı olan fiş bulundu fakat fişlerin sahte olduğu ve yalnızca bununla sınırlı olmadığı anlaşıldı. Benzer şekilde akşam toplantısına katılmayan fabrika ustabaşlarının adlarına düzenlenmiş sahte fişler tespit edildi. Sahte belgeler fabrika muhasebecisini zor duruma düşürdü ve soruşturma esnasında görevi askıya alındı.

Daha sonraki incelemelerde, paraların nereye yatırıldığını gösteren hiçbir muhasebe kaydına rastlanılmadı. Hile sonucu elde edilen paranın çok büyük boyutlarda olmasına ve işletmenin bir denetim şirketi tarafından yıllık denetiminin yapılmasına rağmen, hile uzun bir süre devam etmişti. Ve hatta, işletme muhasebecisi açgözlü ve dikkatsizce davranmasaydı, ustabaşı da beklenmedik bir şekilde çok dikkatli ve titiz kayıtlar tutmasaydı, bu hile sonsuza kadar devam edebilirdi (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 95).

İşletme kayıtlarında yer almayan hilelerin tespit edilmesi için, denetçi öncelikle, hilenin konusunu oluşturabilecek işletme içindeki kayıtlı olmayan varlıkların neler olabileceği

konusunda tahminler yürütmelidir. Daha sonra ise, eğer hile gerçekten meydana gelmiş ise, bu hilenin ortaya çıkarılması için uygun denetim prosedürleri başlatılmalıdır (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 96).

İKİNCİ BÖLÜM

MUHASEBE HİLELERİ ALANINDAKİ YENİ KAVRAMLAR

Günümüzde bilgisayar teknolojisi her alanda olduğu gibi muhasebe alanında da yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Artık işletmelerin hemen hemen hiçbiri muhasebe kayıt ve bilgilerini ciltli defterlere yazmamaktadır. Çağdaş işletmeler, üretimlerini bilgisayarlarla yapmakta, personel, pazarlama ve bütün muhasebe faaliyetlerini bilgisayarlarla yürütmektedirler. Bilgisayarların muhasebede yoğun bir şekilde kullanılmasının sağlayacağı yararların yanısıra işletmeler için bazı riskleri de beraberinde getirdiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle, bilgisayarların muhasebe alanında yoğun bir şekilde kullanılması muhasebe hilelerine farklı bir açıdan bakılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, bu bölümde bilgisayar hilesi kavramı açıklanarak, bilgisayar hilesi risk alanları üzerinde durulacaktır. Ayrıca bilgisayar hilelerin yapılış şekilleri ve bu hilelerin önlenmesi için alınacak tedbirler açıklanmaya çalışılacaktır.

Muhasebe hileleri alanındaki bir diğer yeni kavram da yaratıcı muhasebe (creative accounting, aggressive accounting) uygulamalarıdır. Bu kavram yakın bir geçmişte ABD’de beklenmedik şirket iflaslarının meydana gelmesiyle önem kazanmıştır. Bu bölümde yaratıcı muhasebe kavramının ne olduğu, temel yaratıcı muhasebe uygulamaları ve yaratıcı muhasebenin ahlaki boyutu konuları ele alınacaktır. Ayrıca, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için yaratıcı muhasebe ile ilgili bir örnek olaya da yer verilecektir.

1. BİLGİSAYAR HİLESİ KAVRAMI

Bilgisayarlarla yapılan hileler çok geniş kapsamlı olup, otomasyona dayalı bu tür hilelerin kolaylıkla anlaşılabilmesi için ileri düzeyde bilgisayar yeteneğine ve bilgisine sahip olunması gerekmektedir. Bilgisayarlarla yapılan hileler konusunda muhasebecilere yönelik literatürde; bilgisayar hilelerinin önemli bir tehdit unsuru olduğu ve bunlarla nasıl başa çıkılacağı konuları ön plana çıkmaktadır (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 146).

Muhasebe bilgi sistemi, bilgisayar suçu olarak da adlandırılan bilgisayar hilesi konusuna özel bir ilgi göstermektedir. A.B.D temyiz mahkemesi bilgisayar hilesini şu şeklide tanımlamaktadır; “bilgisayar hileleri, hakkında soruşturma açılmış ya da dava edilmiş ve bilgisayar teknolojilerinin kullanılması aracılığıyla işlenmiş yasadışı eylemlerdir”. Daha kapsamlı bir şekilde incelenecek olursa, bilgisayar hileleri aşağıdaki eylemleri kapsar (Romney; Steinbart 2003, 282-283):

- Yazılımlara/verilere yetkisiz bir şekilde giriş yapılması ya da bunların kullanılması, değiştirilmesi, kopyalanması veya tamamen ortadan kaldırılması,
- Bilgisayar kayıtlarının değiştirilerek para çalınması ya da bilgisayarların çalışma kapasitesinin azaltılması,
- Bilgisayar donanımlarının çalınması ya da yok edilmesi,
- Bir suç işlemek amacıyla, bilgisayarların kullanılması ya da bilgisayar kaynaklarına ulaşmak için komplo düzenlenmesi,
- Bilgisayarları kullanarak, kanunsuz bir şekilde bilgi ya da maddi bir çıkar elde etme niyetinde olmak,

Burada hileleri/suçları* bilgisayarların değil de insanların gerçekleştirdiğinin belirtilmesi önemlidir. Bilgisayar sadece, birisinin hile işlemek amacıyla kullandığı bir araçtır. Bununla birlikte, bilgisayarlar hile işlemede oldukça etkili araçlardır. Çünkü hilekar bilgisayarları kullanarak, çok az zaman ve çaba sarf ederek çok büyük zararlara yol açabilmektedir. Örneğin, hilekar bir dakikadan daha kısa bir sürede milyarlarca TL

* Bilgisayar suçu kavramı, bilgisayar hilesine göre daha genel bir kavram olup, bilgisayarlarla işlenen hilelerin ifade edilmesinde, işletme bilimi literatüründe bilgisayar hilesi kavramı kullanılırken, hukuk literatüründe bilgisayar suçu kavramı kullanılmaktadır.

çalabilir. Hilekarlar bilgisayarlar aracılığıyla hile işleyebilirler ve ortada çok az ya da hiç bir kanıt bırakmazlar. Bu nedenlerden dolayı, bilgisayar hilelerinin tespit edilmesi diğer hile türlerine oranla daha zor olmaktadır.

1.1. Bilgisayar Hilelerinin Önemi

Bu bölümde bilgisayarlar aracılığıyla işlenen hilelerin boyutları hakkında bilgi verilecek ve bilgisayar hilelerinin yol açtıkları zararlara ilişkin çeşitli araştırma sonuçları sunulacaktır.

Bilgisayar hilelerinin verdiği zararlar tahmin edildiğinden daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. Bilgisayar hilelerini izleyen organizasyonlar ve bilgisayar hilesi uzmanları, Amerika'daki işletmelerin %80'inin en az bir kere bilgisayar hilesine maruz kaldığını ve hilekarların bilgisayar hileleri aracılığıyla yılda ortalama \$10 milyon kazanç elde ettiklerini tahmin etmektedirler (Romney; Steinbart 2003, 283). Bununla birlikte, çeşitli nedenlerden dolayı bilgisayar hilelerinin yılda ne kadarlık bir zarara yol açtığını tespit etmek mümkün değildir. Bu nedenlerin başında, nelerin bilgisayar hilesi kapsamına girdiği konusunda insanların hemfikir olmaması gelmektedir. Örneğin, bazılarının bilgisayar hilesi tanımlamalarında suç unsurunun oluşabilmesi için hilenin bilgisayarlarla doğrudan ilgili olması gerektiği fikri yaygındır. Diğer yandan bazılarına göre ise, suç unsurunun oluşabilmesi için hilekarın suçu işlerken bilgisayar kullanması yeterlidir. İnsanların birçoğu ev ve işyerlerinde kullandıkları kopya yazılımların bir bilgisayar suçu olduğunun farkında değildirler. İçinde bilgisayar yazılımlarının telif hakkı sahibi şirketlerinde bulunduğu bir grup ise kopya yazılımların bir bilgisayar suçu olduğunu düşünmektedirler. Yine benzer şekilde, bazı insanlar başkalarının bilgisayarlarındaki verilere göz atmayı bir suç olarak kabul etmezken, bazıları bunun bir bilgisayar hilesi/suçu olduğunu kabul ederler (Cushing; Romney 1994, 652).

Bilgisayar hilelerinin boyutu hakkında tam ve kesin bir bilgi sahibi olunamamasının başlıca nedeni; birçok bilgisayar hilesinin tespit edilememesidir. FBI bilgisayar suçlarının %1'inin, diğer kuruluşlar ise %5-25'lik bir kısmının tespit edilebildiğini tahmin etmektedirler (Romney; Steinbart 2003, 282-283).

Bilgisayar hilelerinin yaklaşık %80-%90 gibi bir kısmının gizlenmemiş bir halde olmasına rağmen, bunların rapor edilmemesi de daha karmaşık bir problemdir.

Amerika'da sadece bankacılık sektöründe, bilgisayar hilelerinin raporlanabilmesi yönünde kanunlar mevcuttur (Cushing; Romney 1994, 652). Bilgisayar hilelerinin raporlanmamasının en büyük nedenlerinden birisi de; şirketlerin bilgisayar hilelerinin raporlanması sonucunda oluşacak kötü reklamın işletmelere bu hilelerin kendisinden daha çok zarar vereceği korkusuna kapılmalarıdır. Şirket yöneticileri bu tür hilelerin gazetelerde yer almasını hiç bir zaman istemezler. Çünkü bu tür haberler, şirketin iç kontrol sisteminde zayıflıkların olduğu imajını verecektir. Sonuç olarak, hile tahminlerinin hemen hepsi, sınırlı sayıdaki tespit edilmiş hile örneklerine bağlıdır (Bodnar; Hopwood 1998, 218).

Bilgisayar hileleri de diğer hile türleri gibi, işletmelere küçük tutarlarda veya çok büyük tutarlarda zarar verebilir. En az zarar verenler arasında, otomasyon uygulanan bir bordro sisteminde arada sırada hayalet bir çalışanın işe alınması işlemi örnek gösterilebilir. Daha çok zararlı olanların arasında ise elektronik fon transferi (EFT) ile banka hesapları arasında milyonlarca doların hileli bir şekilde hak etmeyenlerin hesaplarına aktarılması örnek gösterilebilir. İster büyük tutarlı isterse küçük tutarlı olsun, bilgisayarlarla yapılan hileler oldukça önemlidir. Bunun daha iyi anlaşılması için High Tech Success Şirketi'nin yaptığı bir araştırma sonuçlarının incelenmesi yerinde olacaktır. Araştırmaya göre, bilgisayarlarla çalışan hırsızlar, her hile girişiminde ortalama \$500.000'ı zimmetlerine geçirmektedirler. Diğer yandan, her silahlı soygunda ortalama \$250 gasp edilirken, beyaz yakalılar diye adlandırılan şirketlerin üst düzey yöneticilerinin bilgisayar hileleri ile şirketlerine her hile girişimlerinde ortalama \$23.500 zarar verdikleri görülmektedir (The Wall Street Journal, November 22, 1988: Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 147).

Çok sayıda kurum ve kuruluş bilgisayar hileleri konusunda çalışmalarda bulunmuştur. ABD Ulusal Bilgisayar Suçları Merkezi, 1988 yılında bilgisayar hilelerinin boyutunun \$555 milyon'dan fazla olduğunu ve bu hilelerin şirketleri 15 yıl geriye götürdüğünü ifade etmiştir. Merkez ayrıca bu bilgisayar hilelerinin yol açtığı zararların telafi edilebilmesi için 930 yıl çalışılması gerektiğini de ifade etmiştir. Merkeze göre bir bilgisayar hilesinin ortalama olarak yol açtığı zararın; \$109.000, 26 saatlik bilgisayar kapasitesi ve 365 saatlik bir işgücüne eşit olduğu savunulmaktadır. Ernst and Whinney'in yaptığı bir çalışmaya göre, ABD şirketlerinin yaklaşık %50-90'ı bilgisayar hileleri nedeniyle maddi kayıplara uğramaktadır (Cushing; Romney 1994, 653).

Özellikle şirket çalışanlarının kolaylıkla erişebildikleri bilgisayarların kullanılmasıyla ortaya çıkan problemlere karşı daha duyarlı yaklaşılmasının bir yolu da, aşağıdaki yedi bilgisayar hilesinin incelenmesiyle mümkün olabilir (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 155) ;

- a) Los Angeles'daki bir banka memuru, bir çalışanın banka bilgisayarını kullanarak zimmetine \$23,3 milyon geçirdiğini tespit etti. Bu Amerika'daki en büyük elektronik banka hilesidir.
- b) California'da bir kişi sadece bir telefon çağrısıyla, Security Pacific Bank'tan \$10,2 milyon çaldı. Hilebaz, hileli bir şekilde Security Pacific Bank'ın elektronik transfer odasına girmeyi başardı. Hilebaz odadayken üç önemli bilgiyi elde etme fırsatını sağladı. Bu bilgiler: (1) günlük değiştirilen fon transferi güvenlik şifresi, (2) banka güvenlik görevlisinin kendisini sisteme tanıtabilmesi için kullandığı kişisel kod, (3) yüksek tutarlı bir mevduat hesabının hesap numarası. Hilebaz elde ettiği bu bilgilerle Security Pacific Bank hesaplarında yer alan \$10,2 milyon'u Zürih'deki bir bankaya elektronik fon transferiyle aktardı. Banka yetkilileri \$10,2 milyon'un hesaplarında olmadığını, yaklaşık iki hafta kadar farkına varamadılar.
- c) Bir sigorta şirketi yöneticileri, sigorta şirketine olan büyük tutarlı borçlara yapay teminatlar göstererek finansal kurumları milyonlarca dolar dolandırmıştır.
- d) Yerel bir bankanın yaklaşık 6 yılı aşkın bir zamandır muhasebe departmanında çalışan kıdemli bir personeli, \$250.000'dan fazla tutarı zimmetine geçirdi ve zimmete geçirme olayını bankanın bilgisayar sistemine yanlış kayıtlar girerek saklamayı başardı.
- e) New York'daki büyük bir bankanın çalışanı, bankanın bilgisayar yazılımlarını programladı, böylece bilgisayarlar her faiz hesaplamasında küsurat farkını müşterilerin hesabından hilebaz çalışanın şahsi hesabına aktardı.
- f) Miami'de kamu sosyal yardım memuru olarak çalışan yedi kişi, kurumun bilgisayar kayıtlarındaki veriler üzerinde tahrifat yaparak, ciro edilebilir yemek fişleri sayesinde \$300.000 çalmaktan ötürü suçlu bulundular.
- g) Bir şirket, bilgisayar kayıtlarını kullanarak 19 kredi kurumunu, \$190,4 milyon dolandırdı.

1.2. Bilgisayar Hilesine Sebep Olan Faktörler

Bilgisayar kullanımının ve bilgisayar ağlarının her geçen gün yaygınlaşmasıyla birlikte, bunlara karşı yöneltilen tehditler de artmıştır. Bilginin, bilgi kaynaklarının ve bilgi ürünlerinin güvenilirliği günlük hayatımızda ve yaşadığımız dünyada oldukça kritik bir öneme sahip olmuştur. Bilgisayarlarda çok hayati ve önemli bilgiler saklanmakta ve işlenmektedir. Bu bilgilere yönelik bir tehdit, telafisi güç hatta imkansız zararlara yol açabilmektedir (Kaçtıoğlu; Özen 1998, 356-357). Time dergisi bilgisayar hilesini “büyüyen endüstri” başlığı ile ifade etmiştir. Büyüyen bir endüstri olmasının sebebi, gün geçtikçe bilgisayar sayısının ve bilgisayarlara giriş yapabilen insan sayısının artış göstermesidir. Diğer yandan insanların birçoğu bilgisayar konusunda daha bilgili hale gelmiş, bilgisayar okur yazarlığı (computer-literate) da sürekli artış göstermiştir. Söz konusu gelişmeler sonucunda, insanlar bilgisayar suçu işleyebilecekleri bilgi ve beceriye rahatlıkla sahip olabilmektedirler. Bilgisayar hilelerinin artış gösterme sebeplerden diğerleri ise; hem kamu hem özel kesime ait veri ağları sayesinde bilgisayarlara uzaktan erişim olanaklarının artması, birçok iş adamının bilgisayar hilelerinin kendilerine asla bulaşmayacağı düşüncesinde olmaları ve bu yüzden bilgisayar hilelerine karşı yeterli tedbir almamalarıdır (Romney; Steinbart 2003, 283).

Son yıllarda bilgisayar hilelerinin türleri ve sayısı hızla artmaktadır. Hile işleme amacıyla bilgisayarların yaygın olarak kullanılmaya başlanmasının başlıca nedenleri şöyle özetlenebilir (Selek 1995, 141-142; Romney; Steinbart 2003, 284):

- Günümüzde gerek özel gerekse iş hayatında bilgisayarlar on-line (açık devre) sistemler şeklinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bilgisayarların bu şekilde kullanımı, toplumun bilgisayarlara ilgisini ve her geçen gün kullanıcı sayısını artırmaktadır.
- Bilgisayar eğitimi ilk ve orta okulda başlamakta ve bu eğitim lise ve yüksek öğrenimde daha da artmakta ve kalitesi yükselmektedir. Kabiliyetli ve meraklı öğrenciler, eğitim-öğretim dönemlerinde bilgisayar konusunda ileri düzeyde bilgi ve deneyim kazanabilmektedirler.
- Bilgisayarlardan aşırı derecede yararlanma isteği veya kullanımı artmakta ve dikkatler bu konuda yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte güvenlik ve hilelere karşı korunma konusuna yeterince önem verilmemektedir.

- İşletmelerdeki bilgi işlem görevlileri ve diğer bilgisayar kullanıcıları genellikle güvenlik önlemlerinin alınabilmesi için gerekli olan iç kontrol bilgisine sahip değildirler. Onların temel amacı, hızlı ve ekonomik bir şekilde veri işleme sürecinin yürütülmesidir.
- Bir çok işletme yönetimi, bilgi işlem birimi görevlilerine karşı çok fazla hoşgörülüdürler. Bu personelin çalışmalarına getirilen sınırlamalar az ve üzerlerindeki denetim oldukça zayıftır.
- Bilgisayar hileleri çok kısa bir sürede işlenebilmektedir (0.003-3 mili saniye gibi.).
- Bilgisayar hileleri konusunda ülkenin hukuk ve güvenlik birimleri yeterli bilgiye sahip değildirler.
- Birçok Internet sitesi bilgisayar hilelerinin nasıl işleneceğini adım adım anlatmaktadır. Bir Internet arama motorunda yapılan arama sonuçlarına göre, 17.000'den fazla web sitesinin bilgisayar hilelerinin nasıl işleneceği konusunda bilgi verdiği tespit edilmiştir.
- Adli kurumlar bilgisayarlarla yapılan hileleri takip edebilecek yetenek ve kapasiteye sahip değildir. Örneğin, FBI her 15 bilgisayar hilesinin sadece birini soruşturabilmektedir.

Bilgisayar hilelerinin gün geçtikçe artmasının sebepleri içerisinde, bilgi sistemleri ile muhasebeci ilişkisi ve otomasyona dayalı veri işleme sistemlerinin zayıflıkları konuları da ayrı bir öneme sahiptir. Aşağıda bu iki konu hakkında detaylı açıklamalar yapılacaktır.

1.2.1. Bilgi Sistemleri ve Muhasebeci İlişkisi

Bilgisayar hilelerinin muhasebecilerin gözünü korkuttuğu yönünde görüşler bulunmasına rağmen, otomatik veri işleme sistemleri hakkında buna benzer bir yargı bulunmamaktadır. Otomasyon sistemi, yönetsel uygulamalarla belirli bir sonuca ulaşmak amacıyla oluşturulan bilgisayar tabanlı işlem sistemlerinin bir araya getirilmesidir. Buradaki kastedilen uygulamalar, muhasebe sistemi, stok kontrol sistemi ya da binlerce idari işlem arasından herhangi birisi olabilir. Önceleri, muhasebeciler sistem otomasyonu sürecindeki otomasyon işlemlerinden uzak durma eğilimindeydiler.

Otomasyona tâbi bir yönetim sistemi arzulayan veya mevcut otomasyon sistemini geliştirmek isteyen kurumlar, bilgisayar sistemlerinin yeniden düzenlenmesi sorumluluğunu mühendislere devretmektedirler. Bilgisayar mühendisleri, bilgisayar teknolojileri konusunda oldukça yeterli bilgi ve beceriye sahip olabilirler, fakat otomasyonunu yapacakları muhasebe sistemleri hakkında çok az bilgi ve beceriye sahiptirler. Hatta, onlar yönetimin iç kontrolle ilgili ihtiyaçlarının neler olduğu konusunda da hiçbir bilgiye sahip değildirler. Sonuç olarak, bilgisayar mühendislerinin yaptıkları iş, işletmelerin eski veri işleme sistemlerini, modern bilgisayar donanım sistemleri üzerindeki fonksiyonlara aktarmaktan öteye gitmez. Eski sistemlerin yerine ikame edilen yeni sistemlerin, işletmelerin beklentilerini karşılamadığı, (yeni bilgisayar sistemlerinin sağlamış olduğu yararların farkında olunamamakta ya da yeni sistem etkin bir şekilde kullanılamamakta) ve sistemin sadece daha fazla veri kapasitesiyle daha hızlı çalıştığı düşünülmektedir. Yeni sistemin daha hızlı ve daha yüksek veri kapasitesiyle çalışmasına rağmen, eski sistemdeki gibi sınırlı veri çıkışı sağlaması ve eski sistemdeki iç kontrol eksikliklerinin halen devam etmesi de ayrı bir olumsuzluktur (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 147-148).

Birçok muhasebe otoritesi, muhasebecileri, otomasyon sistemlerinin kurulmasında ve kontrol edilmesinde mühendislerin ve denetçilerin yardımcısı olarak görmektedir. Halbuki muhasebeciler otomasyon sistemlerinin dizayn edilmesinde ve sistemin eksik noktalarının tespit edilmesinde etkin bir rol almalıdırlar (Wilkinson; Cerullo; Raval et Al; 2000, 341-342).

Zamanla, ABD'deki birçok muhasebeci otomasyon sistemlerinin düzenlenmesi sürecinde daha fazla yer almaya ve önemli roller üstlenmeye başlamıştır. ABD'deki Muhasebeciler, bilgisayar işlem kapasitesinin daha çok farkına vararak, otomasyon sisteminin dizayn edilmesi sürecinin başından sonuna kadar sorumluluk üstlenmeye başlamışlardır. Muhasebeciler, işlem akış diyagramları ve benzeri araçları kullanarak, iç kontrol faaliyetleriyle uyumlu şekilde işleyebilecek sistemi şekillendirirler. Daha sonra, sistem dizaynındaki sorumluluklarını, sistemin hayata geçirilmesi için gerekli yazılım ve donanımları (teknik unsurlar) bir araya getirecek olan sistem mühendislerine devrederler. Netice itibarıyla, muhasebecilerin sistemin oluşumuna verdikleri destek sayesinde, otomasyona tâbi yeni sistem daha sofistike bilgiler sunan, iyi bir sistem haline gelmektedir.

Çok sayıda veriyi yüksek bir hızla işleme yeteneğine sahip olan ve bilgisayar ağlarını kullanan otomasyon sistemlerinin karmaşık yapısı, bilgisayar hilelerinden korunma ve bu hilelerin tespit edilmesi yönündeki aktiviteler nedeniyle bazı muhasebecilerin gözünü korkutmaktadır. Bilgisayar sistemleri uzmanlarının birçoğuna göre, otomasyon sistemleri birçok açıdan en iyi yöntem olarak kabul edilmektedir. Fakat, hileden korunma ve hile tespit yöntemleri açısından en nitelikli unsur muhasebecilerdir.

Otomasyona dayalı bütün veri işleme sistemleri iki belirgin özelliğe sahiptir (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 148):

- a) Teknik olmayan bir uygulamada, işlemler doğrudan gerçekleştirilemez. Eğer uygulama bir muhasebe sistemi ise, sistemin teknik olmayan unsurları; hesap tablolarından, kaynak dokümanlarından, hesapların kayıtlara geçirilmesinde kullanılan işlem tanımlarından, sistem tarafından incelenen raporlardan v.s. oluşur.
- b) Teknik unsurlar, uygulamanın hayata geçirilmesi için dizayn edilen otomasyon işlemlerinden (donanım v.s.) meydana gelir. Ayrıca, işletim sisteminin denetim faaliyetlerinin ve işletim sisteminin harekete geçirilmesi için gerekli olan donanım ve donanım şematikleri de teknik unsur kapsamındadır.

Hem dizayn edilen uygulamaların içeriğini ve yapısını anlamada, hem de bir sistemin geçmişteki uygulamalarının denetlenmesi noktasında muhasebeci en yetkili konumdadır. Bu uygulamalar, hileye karşı korunmak için tasarlanmış herhangi bir unsuru kapsamaktadır. Muhasebeci, muhasebe ile ilgili meselelerde uzmanlık sahibidir, bu nedenle otomasyon sisteminin teknik olmayan yönlerinde ve hile tespiti alanında en yetenekli kişidir. Muhasebecilerin, otomasyon sistemlerini tehditlere karşı koruyabilmesi için her şeyden önce otomasyon sistemi ile ilgili yeterli bilgi birikimine sahip olmaları gerekmektedir (Romney; Steinbart 2003, 194). Otomasyon sisteminin teknik yönü muhasebecilerin normal olarak sahip olmadıkları ileri düzeyde bilgiyi gerektirir. Bu yüzden, otomasyon sisteminin teknik yönü bu konu hakkında bilgi sahibi olan kişilere bırakılmalıdır. Bununla birlikte, muhasebeciler bilgisayar bilimleri alanında da uzmanlaşmayı tercih etmektedirler. Onların bu ilgisi otomasyon sisteminin hem teknik hem de teknik olmayan yönleri açısından en iyi sonucun alınmasında oldukça etkilidir. (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 149).

Dolayısıyla muhasebeciler yeterli oldukları ölçüde, otomasyon sistemlerinin tasarlanması ya da yeniden düzenlenmesi işlemlerine aktif bir şekilde katılımının sağlanması amacıyla cesaretlendirilmelidirler. Benzer şekilde hile tespit araştırmalarında da, muhasebeciler uygulamanın yapılacağı alanla ilgili muhtemel bütün sistem akış diyagramlarının elde edilmesine yardımcı olurlar, ayrıca yeni sistemin eksik yönlerinin tespit edilmesinde de muhasebecilerin yorumları önemlidir.

Teknik bilgisayar hileleri ise genellikle, birçok muhasebecinin becerisinin dışında olup, bunlar bu konuda uzman olan kişilerin iş alanındadır. Bazı şirketler bilgisayar teknolojileri konusunda iyi eğitilmiş iç denetçilere sahiptir, bunlar düzenli bir şekilde bilgisayar işlemlerini, hata ve hile olasılığına karşı kontrol ederler. Ayrıca bilgisayar hilesi yapılmasına fırsat veren bütün yazılım değişikliklerini, mastır (temel) kayıtlarını ve benzeri unsurları dikkatli bir şekilde incelerler. Bazı muhasebeciler ise bilgisayar teknolojileri konusunda ileri düzeyde eğitim alırlar, bunlar, bilgisayar hilelerinin önlenmesinde ve tespit edilmesinde oldukça yeteneklidirler. Bu tür yeterliliklere sahip olan kurumlar genellikle teknik bilgisayar hilelerinden korunurlar (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 150).

1.2.2. Otomasyona Dayalı Veri İşleme Sistemlerinin Zayıflıkları

Otomasyona dayalı muhasebe sistemleri, birçok sebepten ötürü hile yapılmasını kolaylaştırma eğilimindedir. Temel sebep, bilgisayarların kişisel olmayan yargılarla işlem yapmalarıdır, yani bilgisayarlar yaptıkları işin doğruluğunu veya yanlışlığını ayırt edemezler. Bilgisayarların insanlarda olduğu gibi, doğruyu ve yanlış ayırt etme duygusu yoktur. Kısacası, bilgisayarlar, giriş/işlem yapma yetkisi olan herhangi birisi tarafından manipüle edilebilirler ve manipülatörün talimatlarına harfiyen uyarlar.

Otomasyona dayalı muhasebe sistemlerinde hile yapılmasına yol açan diğer bir neden ise, bilgisayarların çok yüksek işlem hacmi ile çalışmalarıdır. Eskiden muhasebeciler işlemleri incelerken bütün işlemlere ait belge ve dokümanlara göz atarlar ve şüpheli işlemleri tespit ederlerdi. Günümüzde ise, işlemlerin yüksek hacimlerle otomasyon sistemine kaydedilmesi, çok açık hataların bile tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Otomasyon sistemlerinin çok hızlı olması, yüksek işlem hacmi ile çalışabilmesi, ve kişisel yargılara dayanmayan bir yapıya sahip olması genellikle hilebazların yararına olmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için yıllar önce ABD’de gerçekleşen bir

olayın burada anlatılması uygun olacaktır. Devlet denetçileri, Mickey Mouse'a sahte bordro çeki düzenleyen bir bordro otomasyon sistemini inceliyorlardı. Hiç kimse sahte çeklerin bir çizgi film kahramanına kesildiğinin farkına varmadı. Bununla birlikte, sırf işlem hacimlerinin çok fazla olması, en basit test tekniklerinin uygulanmasında bile muhasebecilerin ve inceleme yapan denetçilerin işini oldukça zorlaştırmaktadır. Diğer bir hile olayında ise, denetçiler bir yıla ait \$100.000'ın üzerindeki bütün işlemleri görsel olarak incelemeyi istediler ve bu amaç için kullanacakları bilgisayar çıktılarını muhasebe departmanından talep ettiler. Muhasebeciler denetçilerin talep ettikleri bilgisayar çıktılarının standart form şeklinde yaklaşık 2,5 metre yüksekliğinde olacağını varsayarak, bunu gerçekten isteyip istemediklerini sordular. Bu gibi durumlarda, denetim işlemlerini tasarlamak için muhasebeci ve denetçilerin çok fazla seçenekleri bulunmamaktadır (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 150-151).

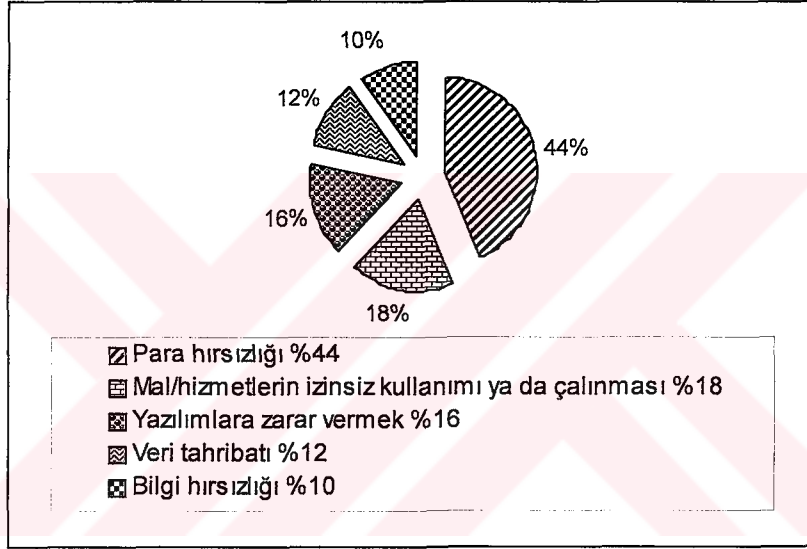
Bir çok işletmede bilgisayar kullanımının artması nedeniyle, bilgisayar hilelerinin tespit probleminin üzerinde daha çok durulmaya başlanmıştır. Bilgisayarlar ve bilgisayar ağları, defter kayıtlarının tutulması ve saklanması gibi birçok işlemin, şirket tepe yönetiminden satış departmanına kadar her kademedeki şirket çalışanınca kolay bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır. Dahası, işletme çalışanları bilgisayarları kullanarak bazı işlerini, işletme alanı dışında da halledebilmektedirler. Birisinin, veri işlem dosyalarına giriş yetkisi elde edebilmesi için işletme faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiye sahip bir işletme çalışanı olması gerekmemektedir (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 151). Bununla birlikte işletmenin dışındaki kötü niyetli kişiler ve rakip işletmeler de bilgisayar ağları ile işletmenin önemli bilgilerini elde edebilmektedir (Wilkinson; Cerullo; Raval et Al; 2000, 234).

Birçok işletme yönetiminin, otomasyon sistemlerinde, kendilerinin hazırlamadıkları yazılımları kullanması nedeniyle, teknik bilgisayar hilelerinden kendilerini sorumlu hissetmezler. Bazı işletmeler ise bilgisayar sistemlerini kendi ihtiyaçlarına göre düzenlerler ve bilgisayar programcılarının, programları hile fırsatı sağlayacak şekilde tasarlayabileceğinin farkındadırlar, bu nedenle de program dizaynı ile yakından ilgilenirler. Tabii ki, bu tür fırsatları minimize etmek için oluşturulan bir iç kontrol sistemine sahip işletmeler, bütün bilgisayar programlarının veya program düzeltmelerinin bilgisayar konusunda uzman denetçiler tarafından onaylanmasını talep ederler (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 151).

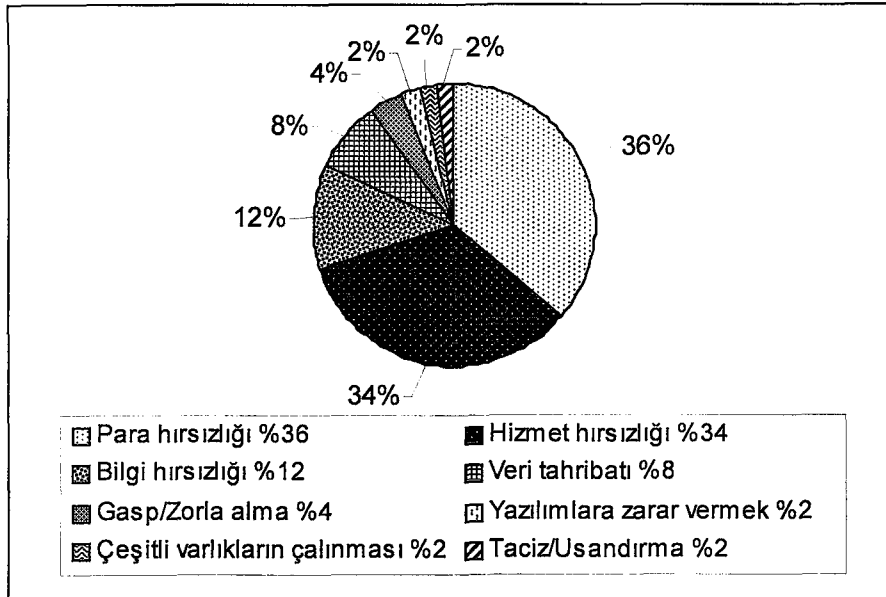
Bazen, bir otomasyon sistemi, hilebazlara otomasyona uğramamış sistemlerde bile rastlanmayacak hile fırsatları sunmaktadır. Bilgisayar ortamında yapılan hile tutarları küçük olabilir bu nedenle fark edilmeyebilir, fakat bu küçük tutarların toplamı oldukça yüksek tutarlara ulaşmaktadır (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 151).

1.3. Bilgisayarlarla Yapılan Hile Türleri

Bilgisayar hileleri ile ne tür varlıkların çalındığını ve hilekarların suç işlerken hangi yöntemleri kullandıklarını tespit etmek için yapılmış çok çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalardan ikisi aşağıdaki şekilde gösterilmiştir (Cushing; Romney 1994, 653).

Şekil 2.1: Temel Bilgisayar Hilesi Türlerine İlişkin Araştırma Sonuçları

Şekil 2.2: Temel Bilgisayar Hilesi Türlerine İlişkin Diğer Bir Araştırmanın Sonuçları

Bilgisayarlarla yapılan temel hile türlerini ve bunların oransal dağılımını sunan ilk araştırmanın sonuçları şekil 2.1.'de verilmiştir. Araştırma sonuçları incelendiği zaman bilgisayarlarla yapılan hilelerin başında %44 ile para hırsızlığı gelmektedir. Daha sonra bu sıralamayı %18'le mal ve hizmetlerin izinsiz kullanılması ya da çalınması, %16 ile yazılımlara zarar vermek, %12 ile veri tahribatı ve %10'la bilgi hırsızlığı takip etmektedir.

Bilgisayar hileleri konusunda yapılan bir diğer araştırmanın sonuçları ise şekil 2.2.'de verilmiştir. Söz konusu araştırmaya göre, bilgisayarlarla yapılan hilelerin başında %36'lık bir oranla para hırsızlığı gelmekte olup, bu sıralamayı %34'le hizmet hırsızlığı ve %12 ile bilgi hırsızlığı izlemektedir. Her iki araştırmada da bilgisayarlarla yapılan hilelerin başında para hırsızlığının gelmesi dikkat çekicidir. Buradan da anlaşılacağı üzere bilgisayar hilelerinin temel hedefi bireyleri ve işletmeleri parasal açıdan zarara uğratmaktır.

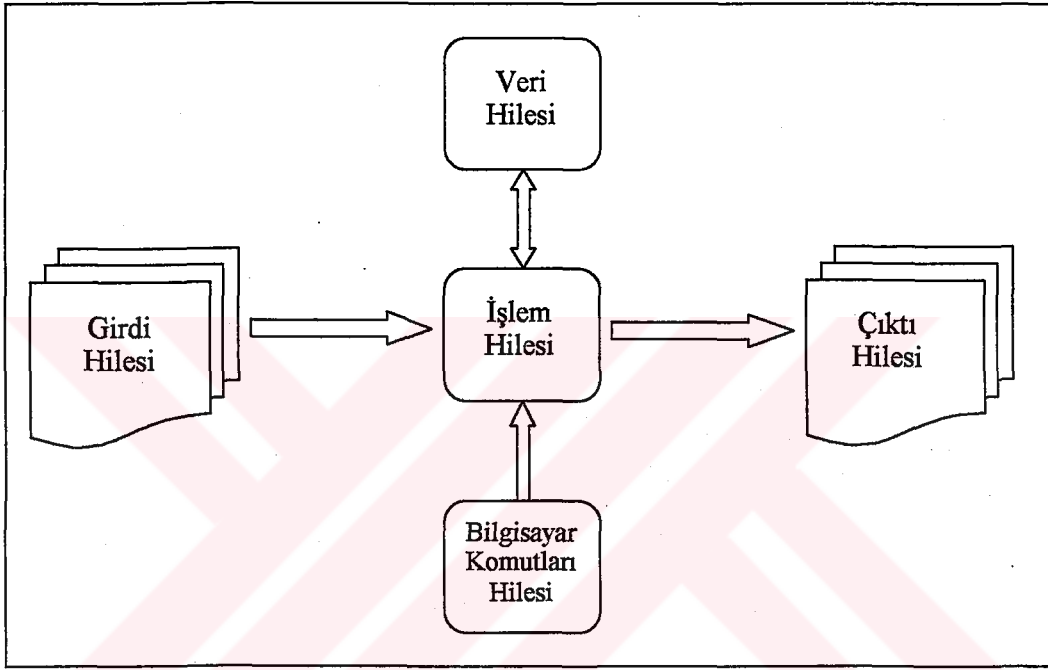
Bilgisayar hilelerinin türleri, unsurları, tespit yöntemleri ve daha birçok özellikleri hakkında bilgi sağlayan oldukça kapsamlı bir araştırmanın sonuçları Tablo 1.1'de verilmiştir (Braiotta; Hickok; Biegler 1999, 269-270). Tabloda dikkat edilmesi gereken hususlar; muhasebeciler, bilgisayar operatörleri, yöneticiler, denetçiler gibi her kademedeki çalışanın bilgisayar hilesine karışabileceği ve bu hilelerin tespit edilmesinde iç kontrol faaliyetlerine yeterince önemi verilmediğidir.

Tablo 1.1: Uzun Vadeli Bilgisayar Hileleri Üzerine Bir Araştırmanın Sonuçları

Özet	Tutar (\$000)	Süre (Yıl)	Hilenin Şekli	Bilgisayar Manipasyonu	Hile Unsuru	Baş Hilekarın İş pozisyonu	Hilekar Sayısı İçeri/ Dışarı	Tespit Vastası
1. West Coast'ın deposundan sorumlu muhasebecisi hayali satıcılar, alımlar ve makbuzlar oluşturdu.	100	1,3	Harcamalar	Yetkisiz işlemler yapma	Stok	Muhasebeci	1/-	Şüpheli banka çalışanı
2. Bir sigorta şirketinde poliçeleri yenileyen bir çalışan, bilgisayarlar vasıtasıyla otomatik ödenen hileli poliçeleri kendi arkadaşları için düzenledi.	128	4	Hileli poliçelerin ödenmesi	Hata işlemler ekleme	Harcama	Poliçe Memuru	1/22	Açgözlü bir arkadaşının yaptığı hata
3. İşletme deposundaki bir çalışan, stoklardaki hırsızlığı gizlemek için bilgisayarlı stok sistemine yanlış bilgi girişinde bulundu. Daha sonra teslim işleri makbuzsuz bir şekilde gerçekleştirildi.	4.000	6	Stok/ makbuz	Girdi işlemlerinin değiştirilmesi	Stok	Bilgisayar terminali operatörü	1/13	Denetim esnasında stok eksikliklerinin tespit edilmesi
4. Ambar çalışanları stok hırsızlıklarını gizlemek için bilgisayarlı stok sistemini manipüle etti.	200	1,5	Stok	Yetkisiz terminal işlemleri	Stok	Ambar çalışanları	Çok sayıda	Ambar şefinin şüpheleri
5. Londra Bankası memurlarından biri pasif müşteri hesaplarından para çaldı.	290	5	Hesap transferi	Yetkisiz işlem yapılması ve işlemlerin değiştirilmesi	Müşteri hesapları	Bilgisayarlardan sorumlu memur	1/-	Bilinmiyor
6. Hırsızlık yapmak niyetinde olan bir üretim işletmesi yöneticisi, işletmenin muhasebe sistemini tasarlayıp kurdu.	1.000	2	Harcamalar (hileli faturalar)	İşlemlerin manipasyonu	Stok ve masraf	Üst düzey yönetici	1/1	Diğer yöneticilerin şüphelenmesi
7. Büyük bir toptancı işletmesinin muhasebecisi işletmenin bilgisayarlı muhasebe sistemini kullanarak sahte satıcılar oluşturdu.	1.000	4	Harcamalar	Yetkisiz işlemler	Stok	Muhasebeci	1/-	Hile işlemeyi bıraktı.
8. Komisyonculuk işi ile uğraşan bir firmanın memuru, kendisinin kontrol ettiği bilgisayar sistemini kullanarak şirkete ait paraları kendi zimmetine geçirdi.	277	3	Hesap transferi	Yetkisiz işlemler	Gelir hesabı (faiz geliri)	VP-bilgisayar sistemleri	1/-	Bilinmiyor
9. Bir şirketin bayi yöneticisi, yanlış satışlar eklemek ve alıcılar hesabına yapılacak kayıtları sınırlamak amacıyla işletmenin bilgisayar sistemini manipüle etti.	11.500	Yıllarca	Ekstra satışlar ve kaydedilmeyen harcamalar	Bilgisayar programı ve veri tahrifatları	Alacaklar	Bayi yöneticisi	5/-	Bilinmiyor

Kaynak: Braiotta; Hickok; Biegler 1999, 269-270.

Bilgisayar hilelerinin analiz edilmesinde ve hile türlerinin belirlenmesinde, *veri işleme modeli (data processing model)* oldukça yaygın kullanılmaktadır. Bu modeldeki beş unsurun her biri hile işlenmesi anlamına gelmekte olup, bunlar; girdi (input), işlem (processor), bilgisayar komutları (computer instructions), depolanmış veri (stored data) ve çıktı (output) şeklinde adlandırılmaktadır (Cushing; Romney 1994, 653-656: Romney; Steinbart 2003, 284-286).

Şekil 2.3: Bilgisayar Hilesi Türleri (Romney; Steinbart 2003, 284)

i) Girdi: Hile işlemenin en popüler yollarından birisi bilgisayar girdilerini değiştirmektir. Çok basit bir şekilde uygulanabilmesi nedeniyle, bilgisayar hilesi işlemede en çok kullanılan yöntemdir. Bu yöntem, tabii eğer gerekliyse, çok az bilgisayar bilgisi gerektirmektedir. Hilekarın sadece bilgisayar sisteminin nasıl çalıştığını anlaması yeterli olmaktadır, böylece hilekar hile izlerini kolaylıkla gizleyebilmektedir.

Girdi hilesine bir örnek vermek gerekirse; bir hilekar New York'daki bankalardan birinde bir banka hesabı açtırdı ve daha sonra banka lobisinde gördüğü boş depozito sliplerinden hazırlamak için bir yazıcı aldı. Hazırladığı depozito sliplerinin bankadakilerden hiçbir farkı yoktu, sadece depozitoların hesap kodu kısmına kendi hesap numarasını kodlamıştı. Hilekar bir gün sabah bankaya gelerek banka lobisindeki

depozitoları, kendi hazırladığı depozitolarla değiştirdi. Üç gün sonra hilekarın hazırladığı slipleri kullanarak bankaya para yatıranlar, yatırdıkları paraların kendi hesaplarına değil de hilekarın hesabına yatırdıklarının farkına vardılar. Üç gün sonra, hilekar hesabındaki biriken paraları almak için çekler düzenledi ve ortadan kayboldu. Bütün incelemelere rağmen, sahte bir kimlik kullanan hilekar ortaya çıkarılamadı.

Veri girişi ile yapılan diğer bir hile türü ise, işletmeye ait stokları çalan bir personelin çaldığı stokları gizlemek için bilgisayar veri girişi yaparak bunların ıskarta/hurda olduğunu sağlamasıdır. East Coast demiryolu şirketindeki birçok çalışan 200'ün üzerinde demiryolu vagonunun ıskartaya/hurdaya ayrıldığını göstermek için şirketin bilgisayar sistemine veri girişi yapmıştır. Hilekar çalışanlar daha sonra vagonları yeniden boyayarak satmışlardır.

Bir kasa fişi hilesinde ise, bir hilekar çalmış olduğu paraları gizlemek için bilgisayara girilen kayıtlar üzerinde tahrifat yapmıştır. Arizona Veteran's Memorial Coliseum'da çalışan bir personel, müşterilere tam biletleri sattı, daha sonra bu satışları işletme bilgisayarlarına yarım bilet fiyatıyla girdi ve aradaki farkı kendi hesabına aktardı.

ii) İşlem: Bilgisayar hilesi işlemenin diğer bir yolu ise sistemin yetkisi olmayanlarca işletilmesidir. Bu hile şekli, sistemin yetkisi olmayanlarca, amaç dışı kullanılarak, bilgisayar çalışma/hizmet zamanının (işlem kapasitesinin) çalınması eylemini kapsar. Örneğin, bazı çalışanlar kişisel hesaplarını, başka işletmelerin ya da hayır kurumlarının hesaplarını çalıştıkları işletmelerin bilgisayarlarında takip ederler. Eğer işletmeler bu tür kullanımların uygunsuz olduğunu düşünüyor, çalışanlarına bu konuyu açıkça belirtmelidirler.

iii) Bilgisayar komutları: Bilgisayar hileleri şirket verilerinin işlenmesinde kullanılan yazılımlar yoluyla da gerçekleştirilebilir. Bunlar, yazılımların değiştirilmesi, yasadışı bir şekilde çoğaltılması ya da yetkisiz kullanımlar şeklinde olabilir. Ayrıca, yazılım programlarının ve/veya eklentilerinin faaliyetlerin sürdürülmesi için izinsiz geliştirilmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bilgisayar hilesine bu tarz bir yaklaşıma pek fazla rastlanmamaktadır. Çünkü bu tür hile girişimleri bilgisayar programcılığı alanında uzmanlaşmış olmayı gerektirmektedir. Sonuç olarak, çok az sayıda insan bu tür hileleri işleyebilme yeteneğine sahiptir.

iv) Veri: Bilgisayar hilesi işleyebilmenin dördüncü yolu; işletmelerin veri dosyalarının izinsiz bir şekilde değiştirilmesi, silinmesi, kullanılması ya da incelenmesidir. Bu yaklaşım bilgisayar yazılımlarının değiştirilmesine göre daha az bilgi ve beceri gerektirirken; girdilerin değiştirilmesine göre daha çok bilgi ve beceri gerektirmektedir. Bununla birlikte, veriler üzerindeki bilgisayar hileleri diğer iki hile türüne göre daha çok işlenmektedir.

Veri dosyalarının kural tanımayan işletme çalışanlarınca, karıştırıldığı, değiştirildiği ya da zarar verildiği birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin bir çalışan, işletmenin verilerinin saklandığı disket ve manyetik veri bantlarının üzerindeki etiketleri çıkarabilir. Ya da, manyetik bant ve disketleri güçlü bir mıknatıs kullanarak bozabilir.

Şirket verileri aynı zamanda çalınabilmektedir de. Örneğin, Wall Street hukuk firmasının büro yöneticisi, şirketin bilgisayarından, şirketin gelecekteki birleşme ve çeşitli kazanımlarıyla ilgili bilgiler elde etmiştir. Daha sonra, bu bilgileri arkadaş ve yakınlarına para karşılığı satmış ve ayrıca şirket hisselerinin alım-satımını yaparak milyonlarca dolar kazanmıştır. Diğer bir örnekte ise, kötü niyetli bir şirket çalışanı, çalıştığı şirketin bütün verilerini bilgisayarlardan silmiştir. Ayrıca şirket verilerinin backup dosyalarını da disketlere taşıyarak, bu verileri geri vermek için şirketten yarım milyon dolar talep etmiştir. Fakat hilekar elindeki verileri para ile değiştirirken yakalanmıştır.

v) Çıktı: Bilgisayar hilesi işlemenin beşinci yolu, sistem çıktılarının yanlış kullanılması ya da çalınması şeklinde gerçekleştirilebilir. Sistem çıktısı genellikle bilgisayar monitörleri ve yazıcı çıktılarında yer almaktadır. Bilgisayar monitöründeki yer alan çıktılar, monitör ekranının yakınında yer alan kişilerce kolaylıkla okunabilir. Birçok insan uygun bir koruma yazılımı kullanmadan, yazıcılarını başkalarıyla paylaşmaktadır. Bu işlem meraklı gözlere fırsatlar sunmakta ve yetkisiz kullanımlara sebebiyet vermektedir.

Yukarıda bilgisayar hilesi türleri hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bahsedilen bilgisayar hilelerinin gerçekleştirilmesinde hilekarların hangi teknikleri kullandığı konusu da ayrı bir öneme sahiptir. Bu nedenle, aşağıda bilgisayar hilelerinin işlenmesinde kullanılan teknikler incelenecektir.

1.4. Bilgisayar Hilesi Teknikleri

Bilgi sistemlerinin genellikle büyük yatırımlar gerektirdiği ve geliştirilmesinin uzun zamanlara mal olduğu gerçeği bilinmektedir. Aynı zamanda gelişen teknoloji sayesinde, günlük işlerimizin birçoğu da dahil olmak üzere ticari hareketlerin büyük bir kısmı bilgi teknolojisi gerektirmektedir. Bilgi sistemlerini bekleyen tehlikeleri, kasıtlı ve kasıtlı olmayan şeklinde iki kısımda incelemek mümkündür. Bunlardan kasıtlı olmayan nedenlerden dolayı beklenen tehlikeler şunlardır (Gökçen 2002, 244-245);

- Sistem tasarımı ve uygulanmasındaki insan hataları
- Veri toplama ve sistem işletimindeki insan hataları
- Donanımdaki hata ve arızalar
- Yazılımdaki hata ve arızalar
- Elektrik kesinti ve arızaları
- Fiziksel zararlar (yetersiz yedekleme, beklenmedik ve doğal afetlere karşı yetersiz koruma)
- Manyetik ortamda bilgi kaybına neden olabilen işlemler
- Yetersiz sistem performansı (yetersiz tasarım, tahmin edilemeyen aşırı yük veya talep değişikliği)

Buna karşılık kasıtlı nedenlerden dolayı beklenen tehlikeler ise;

- Hileli işlemlerle elde edilen veriler (veri hırsızlığı)
- Çalışan veya davetsiz misafir tarafından yapılan yetkisiz giriş
- Suç işlemek amacıyla oluşturulan komiteler
- Yetkisiz program değişiklikleri
- Fiziksel sabotaj (ekipman çalma, kırma-dökme çabaları)
- Bilgisayar virüsü gibi veri ve yazılımları kasıtlı bozmaya yönelik girişimler.

Bu arada bilgisayar suçunu işleyenleri de üç kategoriye ayırabiliriz. Bunlar;

- Bilgi sisteminin içinde yer alan kişiler (çalışanlar)

- Bilgi siteminin dışındaki kişiler
- Bu işi zevk için yapanlar (şifre kırıcılar v.b.)

Hilekarlar bilgisayar hileleri yapmak amacıyla yıllarca birçok tekniği denemişlerdir. Bu yöntemlerin bazıları basit, bazıları ise oldukça karmaşıktır. Bu tekniklerin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için bilgisayar teknikleri ve programcılık hakkında geniş bilgi birikimine ihtiyaç vardır (Selek 1995, 148). Bilgisayar hilelerinin işlenmesinde kullanılan yöntemler iki ana grupta toplanabilmektedir (Gökçen 2002, 245):

- Hırsızlık
- Sabotaj ve vandalizm

Bilgisayarlara yönelik işlenen *hırsızlık hilesi teknikleri* genelde dört grup altında incelenmektedir (Gökçen 2002, 246):

- *Hileli Bir Şekilde Verilerin Kaydedilmesi:* En basit ve en çok bilinen hırsızlık metodudur. Çok fazla bilgisayar bilgisi gerektirmemektedir. Sahte belgelerin, sahte kimlik kartlarının, sahte çeklerin düzenlenmesi bu sınıfa girmektedir.
- *Yazılım Değiştirilerek Hırsızlık Yapılması:* Bazı programcılar, yazılımlar üzerinde değişiklik yaparak, farklı şekilde çalışmalarını sağlayıp kendi çıkarları için bilgisayar suçu işlemektedirler. Bunun en tipik örneği finansal işlemlerde küçük küsuratların, bu işi yapan kişilerin hesabına kaydırılmasıdır. Başlangıçta kimseye zarar vermiyor gibi görünen bu işlemler, çok büyük rakamların çalınmasıyla sonuçlanabilmektedir.
- *Verilerin Değiştirilerek Hırsızlık Yapılması:* Verilerin değiştirilmesi ile hırsızlık yapılması, verilerin sisteme girişi esnasında, öncesine veya sonrasında sisteme önemli verilerin eklenmesi, değiştirilmesi ya da silinmesi şeklinde gerçekleştirilir (Romney; Steinbart 2003, 287). İnsanlar dosya, disket ve teyp bandı türü fiziksel araçları çalarak hırsızlık yapabilirler. Buna en iyi örnek borsada bilgi sızdırılması sonucu yapılan spekülasyonlardır.
- *Dilimleme Tekniği:* Dilimleme tekniği (salami technique), belli bir zaman diliminde çok az miktarlarda para çalınması şeklinde gerçekleştirilmektedir (Romney; Steinbart 2003, 288). Bu yöntem işletmecilik alanında yuvarlama

hilesi olarak da bilinmektedir. Bu yöntemin uygulanabilmesi için, bankacılık sektöründe olduğu gibi çok sayıdaki finansal işleme ilişkin bilgilerin işlendiği bir bilgisayar sistemine gerek vardır. Sistemden yasa dışı bir yolla para çekilmediği için işlenen bu hile günlük kontroller sırasında yetkililerin dikkatini çekmemektedir (Selek 1995, 151).

Sabotaj ve vandalizm olarak isimlendirilen bilgisayar suçları, herhangi bir şey çalmak amacıyla işlenmemektedir. Bu suçları işleyen kişiler, doğrudan donanım ve yazılımları hedef alarak zarar vermektedirler. Bu alandaki suçlular, casuslara kadar uzanan çok geniş bir yelpazede yer almaktadırlar. Şifre kırıcılar, zarar verme amacı taşımamakla birlikte, istemeden zarar verebilmektedirler. Sistemin zaafını göstermek isteyen bir şifre kırıcı, 6000 bilgisayara internet üzerinden virüs bulaştırmıştır.

Sabotaj ve vandalizm için kullanılan bazı suça yönelik programlama teknikleri ise aşağıda özetle açıklanmıştır (Gökçen 2002, 246-247):

- *Hatalı programlar:* İçinde zarar verme amacı olmayan bir ya da birden fazla hatadan dolayı, virüs türü yazılımlar içinde yer alırlar. Bu tür yazılımlar yeterince sınanmadıkları ve içindeki hata düzeltilmediği için sisteme zarar vermektedirler. Verdikleri hasar, bir “görünmez” kaza olarak nitelendirilmektedir.
- *Bombalar:* Bir “bomba”, bir yazılım parçasıdır; ya daha önce varolan bir programa eklenmekte ya da böyle bir programın belli oranda değiştirilmesi ile elde edilmektedir. Bu yöntem, bilgisayara istenilen zamanlarda veya belirli aralıklarla hile işlemeyi kolaylaştırıcı koşulları sağlamak için yerleştirilen programlardır (Selek 1995, 155). Bu tür yazılımların “bomba” olarak adlandırılmasının nedeni, programın belli koşullar gerçekleştiğinde bir bomba gibi patlamaya ayarlanmış olmasıdır.
- *Truva Atları:* Geçerli ve yararlı bir program gibi görünen, fakat çalıştırıldığında kullanıcının beklemediği sonuçlara yol açan gizli komutlar içeren programlardır. Truva atlarının gizlenmek için en sevdikleri yazılım türü, bilgisayar oyunlarıdır. Sıklıkla el değiştiren oyunlar, truva atlarının etkisinin de hızla yayılmasına neden olmaktadır. Truva atlarını gizleyen yazılımlar her zaman oyunlar olmayabilir; bazen gerçekten işleyen gösterişli programların içine gizlenmiş

truva atları da bulunabilmektedir. Örneğin, bir internet kullanıcısı truva atı ekli bir elektronik postayı açtığı zaman, postayı gönderen kişiye kendi hesap ismini ve şifresini gönderebilmektedir (Romney; Steinbart 2003, 288).

- *Bukalemunlar:* Bir başka programmış gibi davranabilen zararlı bir yazılım türüdür. Bilgisayar ağlarında, başka kullanıcıların isim ve şifrelerini yakalayıp ele geçirmek için kullanılan örneklerine rastlanmıştır.
- *Tavşanlar:* Bellek ve diski, kendi kopyaları ya da kendi ürettiği başka tür bilgilerle dolduran zararlı bir türdür. Özellikle çok kullanıcı ve çok görevli sistemlerde, sistem kaynaklarını azaltarak yok etmeyi amaçlamaktadır. Tavşanlar, virüsler gibi parazit özellikler göstermezler; program ve veri kütüklerine bulaşmazlar. Tavşanlar etkinliklerini kendi başlarına yürüten türde yazılımlardır.
- *Kurtçuklar:* Bellek ve manyetik disk ortamlarında kayar gibi ilerleyerek karşılaştıkları veri ve programları değiştirmektedirler. Bazı kurtçuklar, bazı bellek baytlarını sıfırlarken bazıları da baytlardaki bilgilerin yerlerini değiştirebilmektedirler.
- *Virüsler:* Virüs tipi programlar da bomba, truva atı ve kurtçuklara benzemektedirler. Bir virüsü diğerlerinden ayırt eden temel farklılık, programdan programa, kütükten kütüğe ve sistemden sisteme kolaylıkla kendini kopyalayabilmesidir. Bu kopyalama işlemi, virüsün bulaşması olarak isimlendirilmektedir. Virüsler genellikle içine yerleştikleri programın işletilmesi ile bilgisayarın belleğine geçmekte ve burada bilgisayar kapatılıncaya ya da reset edilinceye kadar kalıcılışmaktadırlar. Virüsler, belleğe yerleştikten sonra işletilen programlara ya da kullanılan disk ve disketlere kendilerini kopyalayabilirler.

1.5. İnternet Ortamında Yapılan Bilgisayar Hileleri

İnternetin ve bilgisayarların işletmelere oldukça fazla avantajlar sunmasına rağmen, bu gelişmelerin işletmelere maliyeti de olmuştur. Bilgisayar verilerinin izinsiz bir şekilde ele geçirilmesi (computer hacking), virüsler ve istem dışı gelen çok sayıda elektronik postalar (spamming) işletmelerin karşılaştığı sıradan olaylar haline gelmiştir. Dallas eyaleti mali müşavirlerinden ve ayrıca AICPA hukuk ve uyumsuzluk davaları çözüm

komisyonu üyesi olan Sandra Johnigan'a göre; özellikle küçük işletmeler bilgisayar destekli suçların odak noktası halindedir. Johnigan'ın gözlemlerine göre; Çalışanların şirketlerinin bilgisayarlarını hileli bir şekilde kullanarak, kendi işletmelerini kurmaları yönünde bir trend artarak devam etmektedir. Ayrıca, dürüst olmayan çalışanlar kendi işverenlerinin teknolojilerini, müşteri listelerini ya da işletme sırlarını çalarak rakip işletmeler kurabilmektedirler. Mali müşavirler mükelleflerine şirketlerinin gizli bilgilerini korumaları için yeterli düzeyde güvenlik tedbirleri almalarını ve şirketlerine ait önemli dokümanları atmadan önce başkaları tarafından okunamayacak hale getirilmesini (kağıt parçalama makinası v.s. kullanmak suretiyle) önermelidirler (Wells 2003, 31).

Şirket hisseleri, internet kanalıyla doğrudan yatırımcılara sunulabilir. Matthew Bowin, Interactive Products and Services adlı şirketi için halka arzın tamamını internet üzerinden yaparak, yatırımcılara menkul kıymet (tahvil, hisse senedi v.b.) sunmuştur. Bowin 150 yatırımcıdan \$190.000 toplamıştır. Bowin internette yapmış olduğu bu menkul kıymet ihracından elde ettiği hasılatı şirket amaçları için kullanmak yerine, kendi cebine indirmeyi tercih etmiştir. SEC, Bowin'in aleyhine dava açmış ve dava sonucunda Bowin 54 yıl ağır hapis cezası ile cezalandırılmıştır (Baker 2002, 6).

Bilgisayarları internete bağlı işletmeler, birkaç temel güvenlik önlemi aldıkları takdirde, internette güvenli bir pozisyona sahip olabilirler. 2002 yılında Beyaz Saray (White House) küçük işletmelere yönelik bir rapor yayınlamıştır. Raporda işletmelerin bilgisayar güvenliği konusunda dikkat etmeleri gereken hususlar ve hile riskini azaltmaları için değerlendirmeleri gereken beş basit adım yer almaktadır. Bu adımlar (Wells 2003, 32);

- Büyük-küçük harflerden ve nümerik karakterlerden oluşan en az sekiz haneli zor bir şifre kullanılmalı.
- Güncellenmiş bir virüs koruma programı kullanılmalı.
- Kullanılan bilgisayar yazılımları ile ilgili yeni yamalar (patches) kurulmalı. Bu yamalar ilgili yazılım firmasının web sayfalarından varolan güvenlik sistemini güncellemek için indirilebilir.
- Filtreleme teknikleri kullanılmalı.

- Geniş bant aralığında sürekli çalışan bilgisayarlarda güvenlik duvarı (firewall) yazılımları kullanılmalıdır.

1.6. Bilgisayar Hilesi Risk Alanları

Bilgisayar sistemlerinin işletmede birçok kritik alanda hileye ve suiistimale maruz kalabileceği gerçeği unutulmamalıdır. AICPA, Denetim ve Muhasebe El Kitabı'nda (*Audit and Accounting Manual*) bilgisayarlarla ilgili bu risk alanları belirtilmiş ve bu içsel risklerin (inherent risks) önlenmesi için çeşitli önerilere yer verilmiştir. Bunları aşağıda özetleyelim (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 153-154);

- *Bilgisayarların fonksiyonları tamamen onların kullanıcılarından bağımsız değildir:* İşletme içerisinde bilgisayar kullanan bir departman, kaynak dokümanlar hazırlayabilir, bunları bilgisayar sistemine girebilir ve çıktılar elde edebilir. Böyle bir ortam, kasıtlı olarak gizlenen hatalar, yetkisiz bir şekilde master dosyalarının değiştirilmesi, dikkatsiz veri girişi hataları ve kayıp ya da tahrif edilmiş veri gibi riskler arz etmektedir. Bu tür risklerin önlenmesi için şu kontroller yapılabilir; işlemler ve toplamaları günlük kontrol edilmeli, kayıtların her biri bağımsız olarak incelenmeli, şifre ve diğer giriş denetleyicileri kullanılmalı, kullanıcı görevlerinin rotasyonu sağlanmalı, master dosyalarındaki değişiklikler, dahili bir log oluşturan programlar tarafından gerçekleştirilmeli ve programların versiyonları sürekli olarak kontrol edilmelidir.
- *Bilgisayarların kullanım alanlarındaki yerleşim düzeneği:* Söz konusu düzeneğin yol açtığı riskler; yetkisiz bir şekilde veri dosyalarının kullanılması, bilgisayar programlarının yetkisiz kişilerce değiştirilmesi ve bilgisayar kaynaklarının suiistimal edilmesidir. Bu tür risklerin önlenmesi için şu kontroller önerilebilir; şifre korumalı program menüleri, kullanım geçmişi raporlarının periyodik olarak gözden geçirilmesi ve sistem donanımı üzerinde fiziksel kontroller (kilitler ve sadece okuma hakkı verilmiş terminaller v.b.) yapılması gibi.
- *Bilgisayar departmanında iyi bir görev dağılımının yapılmaması:* Bu durum aşağıdaki risklere yol açar: master dosyalarına ve programlara yetkisiz girişler yapılması, kasıtlı olarak yapılan hataların gizlenmesi, gizli kalması gereken yönetim sırlarını ifşa eden programların kullanılması gibi. Bu tür risklerin

minumuma indirgenmesi için şunlar yapılabilir: kaynak kodlara sınırlı girişler, kullanılan programların lisanslı program versiyonlarıyla periyodik olarak karşılaştırılması, sınırlı girişin gerektiği temel alanlarda şifreleme yöntemlerinin kullanılması ve veri kayıtlarının (logs) işletme yönetimince gözden geçirilmesi.

- *Bilgisayarları denetleyen personelin, teknik bilgisayar bilgisindeki eksiklikler ya da yetersizlikler:* Söz konusu durumun yol açtığı riskler ise; bilgisayar sistemindeki hataların tespit edilmesinde yetersiz kalınması, sistem performansının gözden geçirilmesi ve test edilmesindeki yetersizliklerdir. Böylesi risklere maruz kalmamak için, çeşitli kontrol listeleri kullanılmalı ve işletme çalışanınca yapılan program değişikliklerinin incelenmesi için işletme dışından yetkililere başvurulmalıdır.
- *Yardımcı programların kullanılması:* Mastır dosyası oluşturmak ve program değişiklikleri yapmak için sistem kayıtlarını pas geçen yardımcı programların kullanılması birçok riske yol açar. Bunlar; veri ve programlara yetkisiz giriş yapılması, dosyalarda tespit edilemeyecek değişiklikler yapılması ve yetkisiz bir şekilde yapılan işlemlerin gizlenmesi gibi. Bu risklerin kontrol edilmesi için gerekli olan öncelikli tedbirler ise; bütün program ve mastır dosyalarındaki değişiklikler ilgili uygulama programı vasıtasıyla yapılmalı ve sistem araçlarının kullanımı sınırlı hale getirilmelidir.
- *Disketler:* Disketler hacimleri ve veri kapasiteleri nedeniyle gizleme kolaylığı sağladıkları için çeşitli riskler arz etmektedir. Disketler, yanlış/arızalı veri dosyaları içerebilmeleri ve hata kayıtlarını atlamaları gibi riskler taşımaktadır. Bu risklerin denetlenmesi için, disket arşivine girişler kısıtlanmalı ve sadece okuma yetkisi verilmiş terminaller kullanılmalıdır.
- *Bilgisayar ağları arasındaki bağlantıyı sağlayan terminallerin işletme içindeki konumları:* Söz konusu durum, yetkisiz kişilerin bilgisayar ağlarına giriş yapması ve yetkisiz veri girişi yapılması risklerine yol açar. Bu risklerin denetlenmesi için, sadece kullanıcılara okuma hakkı veren (read-only) terminaller kullanılmalı, terminallerden sadece belli başlı programlara ve dosyalara girilebilmeli, donanımların fiziksel güvenliği sağlanmalı ve terminallere giriş-çıkış kayıtları tutulmalıdır.

- *İşletmelerin kullandığı yazılımların yönetim hedeflerinin optimizasyonunu sağlamaya çalışması:* Bu tarz paket programlar genellikle uzman bir kişi tarafından test edilmeden, kullanılmaya başlanılır. Bu da işletme faaliyetlerini aksatır ve yönetimin hedeflerine ulaşmasında başarısızlığa yol açabilir. Bu riskten korunmak için tek bir risk kontrol yöntemi bulunmaktadır. Bu yöntem, bütün bilgisayar yazılımlarının ve bilgisayarları kullanacak personelin, yönetimin hedeflerine ulaşabilmesi için yeterli olup olmadığı konusunda, uzman birisi tarafından kontrol edilmesidir.

İşletmelerdeki sistem yöneticileri ve departman şefleri de başlıca hile risklerinden sayılabilir. Çünkü çoğu zaman bu kişilerin, görevlerini yerine getirmeleri için gerek duydukları bilgiden daha fazlasına ihtiyaç duydukları farz edilerek, gereğinden fazla yetkilerle donatılır. Örneğin, sistem yöneticisinin herkesin maaşının takip edildiği bir bordro sistemine erişiminin olması çok fazla gerekli olmayabilir. Fakat birçok sistem yöneticisi, departman şefi veya müdürü bu yönde geniş bir erişim hakkına sahiptir. Halbuki, sorumlu olmak, gereğinden fazla yetkiyle donatılmak için yeterli sebep teşkil etmez (Kaçtıoğlu; Özen 1998, 358).

1.7. İşletmelerde Bilgisayar Hilelerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler

Bilgisayar hileleri oldukça ciddi bir problemdir, bu yüzden işletmeler bilgi sistemlerini korumak için ellerinden gelen her şeyi yapmalıdırlar. Potansiyel hileleri önlemenin ve bu hilelerin yol açacağı zararların minumun seviyeye indirgenmesi için, işletmelerin yapacakları bazı hususlar bulunmaktadır. Örneğin bu hususlar, işletme içerisinde hile işlenme olasılığını azaltan bir ortam hazırlanması, hile işlemenin zorlaştırılması, hile meydana geldiği zaman yol açacağı zararların minimuma indirilmesi, hile işleyenlerin dava edilmesi ve hile işlemenin cezasının artırılması başlıkları altında gruplandırılabilir (Romney; Steinbart 2003, 288). Aşağıda bilgisayar hilelerinin önlenmesinde oldukça önemli bir yere sahip olan, işletmelerdeki hile işlenmesi olasılığının azaltılması ve hile işlemeyi zorlaştırmanın yolları konularının her bir ayrı ayrı ele alınacaktır.

1.7.1. Hile İşlenmesi Olasılığının Azaltılması

Bilgisayar sistemi danışmanlarının birçoğu, işletmelerin yeterli bir sistem güvenliği sağlayabilmeleri için en etkili yolun, her şeyden önce güvenilir personel çalıştırılması olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmalara göre, bilgisayar hilelerinin yaklaşık %80'i

işletmelerin kendi çalışanlarınca gerçekleştirilmektedir (Cushing; Romney 1994, 664). Dolayısıyla, işletmelerin çalışanları bilgisayar hileleri konusunda, hem en iyi kontrol aracı hem de en kötü kontrol aracı olabilmektedir. Bu yüzden, işletmelerin çalışanlarının güvenilirliğini artırmaya yönelik alacakları tedbirler, hile işlenmesi olasılığını oldukça azaltacaktır. İşletmelerin bilgisayar hilesi işlenme olasılığını azaltabilecekleri hususlar ise (Romney; Steinbart 2003, 295-297);

- a) *Personel çalıştırma ve işten çıkarma uygulamaları:* Daha öncede belirtildiği gibi, işletme yönetimi bilgisayar hilelerine sebebiyet vermemek için dürüst personel çalıştırmalı ve bu personelin işletmede kalması sağlanmalıdır. Diğer bir önemli husus ise, işten çıkarmalarda oldukça dikkatli olunmasıdır. İşten çıkarılacak personel süratle işten çıkarılmalı ve bilgisayar sistemine girişi engellenmelidir (gerekli şifre değişiklikleri yapılmalı v.s.). Bu önlemler, işten çıkarılan ve işletmeden intikam alma peşinde olan personelin, işletmenin bilgi sistemini sabote etme riskini azaltacaktır.
- b) *Problemli çalışanların yönetimi:* Çalışanlardan bir kısmı çeşitli nedenlerle, işletme yönetiminin kendilerine haksızlık ettikleri düşüncesindedirler. Bu tür düşüncelere sahip çalışanlar, intikam alma veya adaleti sağlama amacıyla hile işleyebilirler. Bu yüzden, işletmeler bu nitelikteki çalışanları tespit etme yöntemleri geliştirmeli ve bu çalışanların sorunlarını çözmeli ya da onları bilgisayar sistemine giriş olanağı sağlayan işlerden uzaklaştırmalıdır.
- c) *Çalışanların eğitimi:* Güvenliğin, işletme çalışanlarının hepsinin görevi olduğu düşüncesinin hakim olduğu işletmelerde, hile işlenme olasılığı azalacaktır. Hilelerin önlenmesine yönelik ideal bir şirket kültürü oluşturulmalıdır. İşletme çalışanları, karşılaştıkları hileli olayları rapor etmeleri gerektiği, aksi halde bu hilelerin hem işletmeyi hem de o işletmenin bir çalışanı olarak kendilerini olumsuz yönde etkileyeceği yönünde bilinçlendirilmelidir. Böyle bir şirket kültürü oluşturmak için, işletme çalışanlarına aşağıdaki konularla ilgili eğitim verilmelidir. Bunlar:
 - *Güvenlik tedbirleri:* Çalışanlar, bilgisayar sistemlerinin güvenliğinin sağlanması için gerekli olan bütün güvenlik tedbirleri konusunda eğitilmelidir. Güvenlik önlemleri uygulamaları denetlenmeli ve eğitim faaliyetleriyle sürekli geliştirilmelidir.

- *Hile farkındalığı:* Çalışanlar, hilenin nasıl ortaya çıktığı, boyutları ve yol açtığı tehlikeler konusunda bilgilendirilmelidir. Ayrıca, insanların niçin hile işledikleri, hilenin nasıl önleneceği ve nasıl tespit edileceği konuları da öğretilmelidir.
- *Ahlaki (Ethical) değerler:* Çalışanlara, işletme yönetiminin kendilerinden ahlaki davranmalarını istediği anlatılmalıdır. İşletme içerisindeki birçok eylemin niteliğinde belirsizlik söz konusudur. Bu yüzden bir eylemin doğru mu yoksa yanlış mı olduğu kesinlikle ortaya konulmalıdır. Bu belirsizlik durumu, özellikle bilgisayar endüstrisi alanındaki mesleklerde oldukça yaygın bir şekilde görülmektedir. Örneğin, bilgisayarla ilgili birçok meslek alanında, işletmelere ait bilgisayar kaynaklarından kişisel amaçlarla yararlanmak yanlış bir davranış değildir. Aynı zamanda insanların birçoğu, başka işletmelerin veri tabanlarına yetkisiz bir şekilde girmeyi yanlış bir eylem olarak değerlendirmemektedirler. Bu yüzden çalışanlara nelerin ahlaki olduğu nelerin olmadığı; hangi uygulamaların kabul edilebilir, hangilerinin kabul edilemez olduğu açıkça bildirilmelidir.
- *Ahlaki olmayan davranışların cezalandırılması:* Çalışanlar ahlaki olmayan davranışlarda bulundukları zaman, bunun ne gibi sonuçlar (uyarı cezası, işten çıkarma, dava açma v.b.) doğuracağı konusunda da bilgilendirilmelidir. Bu yaptırımlar, çalışanlara sadece duyurulmakla kalmamalı, ahlaki olmayan bir durum söz konusu olduğu zaman derhal uygulanmalıdır.

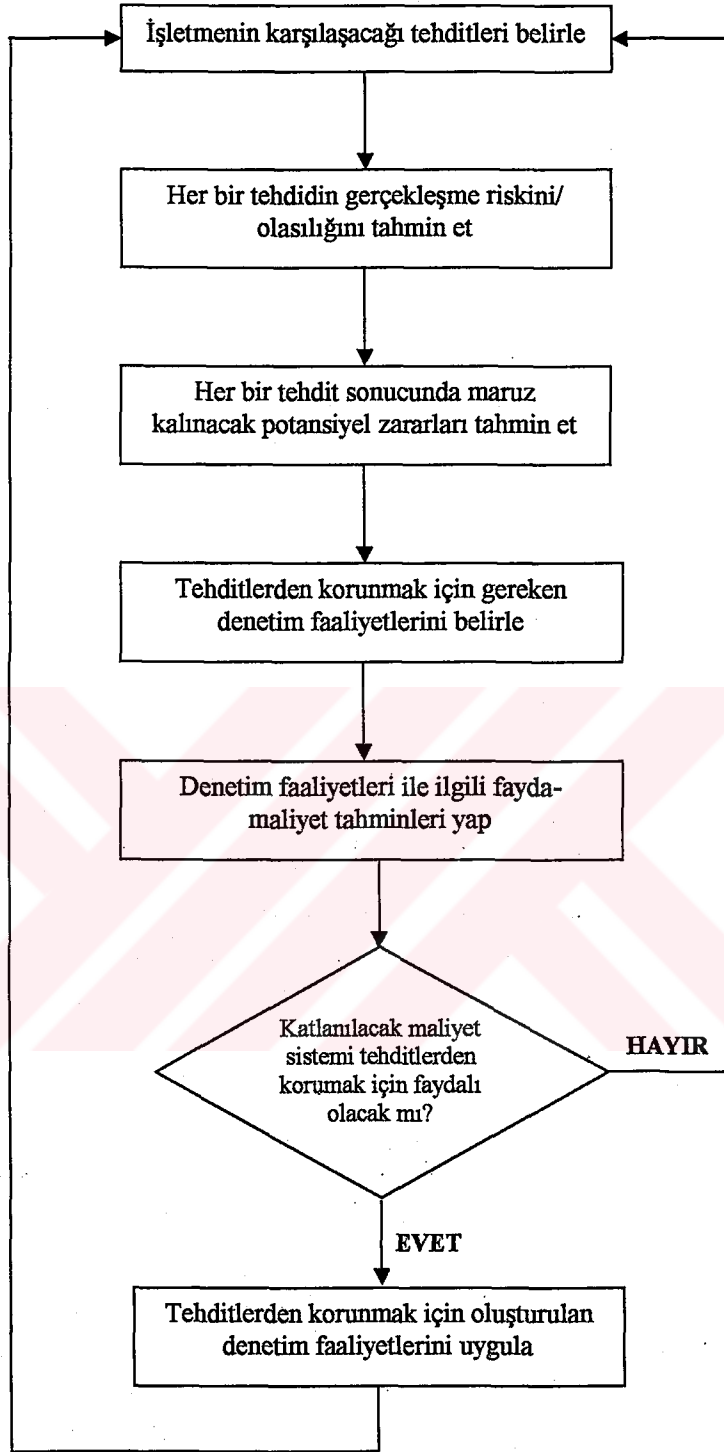
1.7.2. Hile İşlemeyi Zorlaştırmanın Yolları

Hile işlenmesini önlemenin yollarından birisi; bilgisayar konusunda bilgili, becerikli ve dürüst kişilerin çalıştırılmasıdır. Bu özelliklere sahip personel, iyi bir şekilde eğitilerek sistem güvenliğine yardımcı olabilir. Diğer bir yol ise, hile işlemeyi zorlaştıracak etkin bir iç kontrol sisteminin oluşturulmasıdır (Cushing; Romney 1994, 666-669).

Bu bölümde işletmelerin bilgisayar hilelerine karşı, nasıl iyi bir iç kontrol sistemi* oluşturmaları gerektiği konusuna değinilecektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki aşamalar oldukça önemlidir (Romney; Steinbart 2003, 298-300).

- a) *Etkin bir iç kontrol sisteminin geliştirilmesi*: Etkin bir iç kontrol ve güvenlik sisteminin oluşturulması tamamen işletme tepe yönetimleri sorumluluğundadır. Yönetim, etkin bir iç kontrol sisteminin oluşturulması için genellikle sistem analizcilerine ve sistem tasarımcılarına yetki verir. İşletmelerin bilgi sistemleri güvenliğinden sorumlu personelin ve bilgi sistemine veri girişi yapan diğer personelin, iç kontrol prosedürlerine harfiyen uyması sağlanmalıdır. Etkin bir iç kontrol sistemi oluşturmanın diğer bir yolu da, şekil 2.4.'de gösterilen *risk değerlendirme stratejisi* aşamalarının takip edilmesidir. İşletmeler iç kontrol faaliyeti uygulamalarını geliştirmeden önce iç kontrol faaliyetleriyle neyin kontrol edilmek istendiğini ve bu kontrol faaliyetlerinin gerçek amacının ne olduğunu belirlemeleri gerekmektedir. Daha sonra iç kontrol hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için, işletme en etkin ve fayda-maliyet açısından en uygun iç kontrol faaliyetlerini araştırmalıdır. İç kontrol faaliyetleri eğer sistemin oluşturulmasında uygulanmaya başlanmışsa, sonradan uygulanmaya başlanan iç kontrol faaliyetlerinden çok daha etkin sonuçlar doğuracaktır. Son olarak yöneticiler denetim faaliyetlerinin sistemle uyum içinde çalışıp çalışmadığını kontrol etmek amacıyla da çeşitli prosedürler geliştirmelidir.

* Burada, çok geniş bir kapsama sahip olan iç kontrol sisteminin (İKS), işletmelerdeki bilgi sistemleri ile ilgili kısmı kastedilmiştir.

Şekil 2.4: İç Kontrol Sistemi Dizaynında Risk Değerlendirme Stratejisi (*Risk Assessment Strategy*), (Cushing; Romney 1994, 667)

b) *Görev ve sorumlulukların ayrımı:* İşletme varlıklarının çalınmasını ve çalışanların yaptıkları hileleri gizlemelerinin önlenmesi için işletme içinde yeterli bir görev ve sorumluluk dağılımı ve ayrımı yapılmalıdır.

- c) *Tatil uygulamaları ve görevlerde rotasyon:* Birçok hile, hilekarın tatil yapmadan iş yerindeki görevine sürekli devam etmesini gerektirir. Eğer tatile çıkacak olursa ya da işine ara verecek olursa, yaptığı hileler ortaya çıkacaktır. İşletme içinde hile işlenmesinin önlenmesi için personelin görevinde rotasyona gidilmelidir. Örnek olarak, Roswell Steffen vak'asının incelenmesi yerinde olacaktır. Hükümet denetçileri yasadışı bir kumarhaneye baskın düzenlediğinde, bir adamın yarış pistinde günde \$30.000 bahse girerek ayda \$11.000 kazandığını tespit ettiler. Denetçilerin bu kişinin çalıştığı yer olan Union Dime Savings Bank'ta yaptıkları incelemeler sonucunda, üç/dört yıllık bir zaman dilimi içinde \$1,5 milyon'u zimmetine geçirdiği ortaya çıkarıldı. Kumarbaz Steffen, emin olduğu yarışlarda bahse girmek için \$5.000 borç alarak bu işe başladı, fakat başarılı olamadı. Ödünç aldığı \$5.000'ı geri kazanmak için kumar oynamaya, dolayısıyla zimmetine para geçirmeye devam etti. Yakalandıktan sonra, kendisine işlediği bu hilenin nasıl önlenebileceği sorusu soruldu. O da yanıt olarak, bankadaki görevinin başka bir görevle değiştirilmesi halinde, yaptığı hırsızlığın gizlenmesinin imkansız olacağını belirtmiştir.
- d) *Sisteme girişin sınırlandırılması:* Bilgisayar programlarına ve veri dosyalarına girişin sınırlandırılması ile bilgisayar hileleri oldukça azalacaktır. Giriş yetkisinin sınırlandırılması hususunda, işletmelerin giriş yetkisini sınırlandırma ile ilgili değişiklikleri unutmaması ya da zamanında yapmaması önemli bir problemdir. İşletmeler genellikle giriş yetkisi verdikleri yeni birini sisteme kaydetmeyi unutmazlar, fakat giriş yetkisini aldıkları kişileri bilgisayar sisteminden silmeyi unutabilirler.
- e) *Veri ve programları şifreleme:* Verileri korumanın diğer bir yolu da, onları gizli kodlara çevirmektir. Böylece bu veriler, ona ulaşmak isteyen diğer kişilere anlamsız gelen kodlara dönüştürülmüş olur.
- f) *Telefon hatlarının korunması:* Bilgisayar korsanları (hackers) virüs gönderirken ve verileri çalarken ya da tahrip ederken telefon hatlarını kullanmaktadırlar. Ayrıca, onlar işletmelerin telefon hatlarını kanunsuz bir şekilde kullanabilmektedirler. Gelişen teknoloji sayesinde işletmeler telefon hatlarına elektronik bir kilit/anahtar yerleştirerek, bu tür kullanımların önüne geçebilmektedirler.

- g) *Bilgisayar sistemini virüslerden korumak:* ABD’li bir üniversite öğrencisi Fred Cohen tarafından ilk olarak bilgisayar güvenliği alanında deney amacıyla yazılan virüsten 20 yıl sonra bugün piyasada 60 bin virüsün bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu süre zarfında virüsler bir öğrenci projesinden milyonlarca dolar değerinde suç organına dönüştüler (www.ntvmsnbc.com, 11.11.2003). İşletmelerin bilgisayar sistemlerini virüslerden koruyabilmeleri için, yazılımlarını sürekli güncellemeleri ve virüs koruma programları kullanmaları gerekmektedir.
- h) *Önemli verilerin korunması için özel koruma yöntemlerinin kullanılması:* Bir kişi, işletmenin çöp kutusunda bulduğu önemli verileri kullanarak, o işletmeyi \$1 milyon dolandırmayı başarmıştır. Ayrıca, bir ansiklopedi şirketinin, önemli verilerinin kopyalanması ve satılması nedeniyle milyonlarca dolar zarara uğraması, bu riske verilebilecek örneklerdendir. Bu örnekler işletmelerin önemli verilerini korumalarına daha fazla önem vermeleri gerektiğini göstermektedir. Çöpe atılacak kağıt dokümanlar, okunamayacak şekilde imha edildikten sonra atılmalıdır. Veri dosyalarının kopyalanmasını önlemek/caydırmak amacıyla çeşitli denetim teknikleri geliştirilmelidir. Çalışanlar kopya yazılım kullanmaları sonucunda karşılaşacakları cezai sorumluluklar konusunda bilgilendirilmeli ve işletme yönetimi kopya yazılım kullanılmamasını sağlamak amacıyla düzenli denetlemelerde bulunmalıdır. Önemli dokümanlar akşamları emniyetli bir yerde saklanmalı ve masaların üzerinde bırakılmamalıdır. İşletme içi bilgisayar ağları (Local Area Network-LAN) verilerin alınabildiği fakat gönderilemediği bir sunucu bilgisayara (servers) bağlı olmalıdır. Böylece ağ üzerindeki herhangi bir bilgisayar tarafından sunucu bilgisayar etkilenemez. Önemli veri akışının yapıldığı ve işletme varlıklarının kolaylıkla çalınabildiği alanlarda kapalı devre kameralarla izlenmelidir. Önemli verilere sahip bazı işletmeler hard disk olmayan bilgisayarları veya iş istasyonlarını kullanmaktadırlar. Bu yöntemde bütün veriler ağ üzerindeki merkezi bir bilgisayar üzerinde depolanmakta, kullanıcılar ihtiyaç duydukları verileri her gün o bilgisayardan indirmekte ve günün sonunda bütün veriler tekrar merkezi bilgisayarda toplanarak depolanmaktadır. Kullanıcıların sadece kendi ekranlarındaki bilgileri silebilmeleri ya da zarar verebilmeleri nedeniyle işletme verileri daha güvenlidir.

Bir bilgisayar sistemini tam olarak güvenli kılmak hiçbir zaman mümkün değildir. Bir kişinin geliştirmiş olduğu bir bilgisayar güvenlik sistemi diğer bir kişi tarafından çözülebilir. Bu sebeple, hiçbir zaman sistemin mükemmel olduğu ve zarar verilemeyeceği düşünülmemelidir (Kaçtıoğlu; Özen; 1998, 358). İşletmeler hile unsurunu önlemek için ne kadar çok tedbir alsalar da, er ya da geç bir gün hile ile karşılaşabilme ihtimalleri vardır. Bu yüzden, işletmeler için en iyi strateji, hileyi önlemek için her şeyi yapmak bununla birlikte hile ile karşılaşıldığı zaman da hilenin yol açacağı zararları minimize etmektir. Hilelerin yol açacağı zararları minimize etmenin en kolay yolu yeterli bir sigorta sözleşmesine sahip olmaktır. Bir diğer yol ise, işletmelerin bütün bilgisayar programlarının ve veri dosyalarının kopyalarını (backup files) güvenli bir yerde sürekli saklamalarıdır. Üçüncü bir yaklaşım ise, hilenin ve diğer olumsuz durumların meydana gelebilme risklerinin değerlendirilmesi ve bunların yol açacağı zararlara karşı bütçelerin hazırlanmasıdır (Romney; Steinbart 2003, 305).

1.8. Bilgisayar Hilelerinin Ahlaki Boyutları ve Yasal Düzenlemeler

Günümüzde bir çok insan bilgiyi taşımakta, tutmakta veya dağıtmaktadır. Dünya üzerinde milyonlarca bilgisayar, bir şekilde birbirine bağlı ve birbirleri arasında iletişimde bulunmaktadır. Şu anki toplum bilgi toplumu ve yaşadığımız çağ da bilgi çağı olarak değerlendirilmektedir. Bu toplumun yapısal oluşumunda ilk sıralarda yer alan etik konular, henüz gelişim aşamasındadır. Bilgisayar ile ilgili yasalar 1970'lerin sonlarında başlamıştır. Bununla birlikte, etik yapı için gerekler 1960'larda, bilgisayarların akademik ve iş dünyasında kullanımının artması sonucu profesyonel kullanıcılar tarafından şekillendirilmeye başlanmıştır. Bunun sebebi ise söz konusu yıllarda gerekli yasal düzenlemelerin bulunmamasıdır. Bu nedenle profesyonel kurumlar kendi etik kurallarını oluşturmaya başlamışlardır (Gökçen 2002, 249-250).

1.8.1. Bilgi Çağında Dört Etik Kavram

Mason (1986) tarafından yapılmış olan çalışmada, dört etik kavram ele alınmaktadır. Bunlar (Gökçen 2002, 250):

- *Gizlilik İlkesi:* Bu kavram bilginin ne özelliklerde, hangi şartlarda ve ne ölçüde başka insanlara gösterilebileceğiyle ilgili sorulara cevap oluşturmaktadır. Bir kişinin kendisi ve/veya ilişkileri hakkında diğer kişilere hangi koşullar ve hangi güvenceler altında ne kadar bilgi aktarabileceğini tanımlamaktadır. Bir işletmede

personel dosyalarında kayıtlı olan sağlık bilgilerinin dışarı sızdırılması, bu ilkenin ihlali olarak kabul edilmektedir.

- *Doğruluk İlkesi:* Bilgi orijinallliği, tamlığı ve aslına sadık olunmasından kimin sorumlu olduğu, bilgilerdeki hatalardan kimin sorumlu tutulacağı ve hatalardan zarar gören tarafın zararının nasıl tazmin edileceği sorularına cevap oluşturmaktadır.
- *Aidiyet (Mülkiyet) İlkesi:* Bu ilke, bilginin sahibinin kim olduğu, değişimi için adil bedelin ne olduğu, bilginin dağıtıldığı kanalların mülkiyetinin kime ait olduğu sorularına cevap oluşturmaktadır. Firmanın donanımında yaratılan tüm yazılımların gizlenmesi ve yazılım haklarının korunması gerekmektedir.
- *Erişilebilirlik İlkesi:* Hangi bilgiye, ne şartlar altında kimin ulaşabileceği sorusuna bu ilke ile cevap verilmektedir. Erişilebilirlik kavramı fiziksel erişilebilirlik, dil erişilebilirliği, kullanıcı yetenek uyumu gibi konuları da içermektedir.

Bilgi sistemleri ile ilgili düzenlemelerde, kişilik haklarına tecavüz edilmemeli ve doğruluğun güvence altına alınması sağlanmalı, bilgi iletişim kanalları koruma altına alınmalı ve bilgi eksikliklerini giderebilmek için herkesin bilgiye erişim sağlanmalıdır. Hızlı bir dönüşüm süreci içinde çalkalanan toplumlarda mevcut değerler ve ahlaki sistem bir belirsizlik içindedir. Hızlı teknolojik gelişme ve değişme, ahlaki olmayan davranışların türünü de değiştirmiştir. Bilgisayar tabanlı bilgi sistemleri, işletmeler açısından ahlak ve güvenlikle ilgili pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir (Özgener 2004, 151).

Yeni teknolojilerin ahlaki risklerinin tanımlanması gerekmektedir. Hızlı teknolojik değişimin anlamı, birey tercihlerinin hızlı bir şekilde değişmesi anlamındadır. Tüm risklere ve yanlış adımlar atabilme olasılığına rağmen bu değişimler devam etmektedir. Böyle bir ortamda yönetimin, her yeni olayın etiğini ve sosyal etkisini kontrol etmesi ve ifade etmesi çok önemli bir sorumluluktur. Özellikle yeni teknolojiler için yeni ahlaki boyutlar, etikler ortaya atmak ve nasıl davranılacağını belirlemek tam olarak net ve tanımlı değildir. Yönetimin yeni teknolojilere karşı ahlaki boyutta sorumlulukları bulunmaktadır. Dolayısıyla etik politikalarının oluşturulması ve ticari etikler geliştirilmesinde yönetime büyük görevler düşmektedir (Gökçen 2002, 251).

1.8.2. Bilgi Sistemlerinde Yasal Düzenlemeler

Gelişen teknolojiler akıl almaz bir hızla ilerleyerek insan hayatını her geçen gün biraz daha kolaylaştırmaktadır. Bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, günümüzde insanlık tarihi açısından çok önemli bir devrim olarak kabul edilmekte, hatta sanayi devrimi ile karşılaştırılmaktadır. Bilgi teknolojileri, eğitimden ticarete, devlet sektöründen özel sektöre, eğlenceden alış-verişe kadar bir çok alandaki klasik anlayışları değiştirmiş ve insanlara yeni bir anlayış, yeni bir hayat tarzı kazandırmıştır. Bununla birlikte insanın bulunduğu her yerde suça rastlanıldığı gibi, bu alanda da yeni suç tipleri ortaya çıkmış ve suçlular da teknolojinin getirdiği yenilik ve kolaylıkları kullanmaya başlamıştır. Günümüzde bilgisayar kavramı sadece hayatımızı kolaylaştıran bir devrim olmaktan çıkmış, suç kavramı ile birlikte anılan bir araç haline gelmiştir (Gökçen 2002, 251).

Bilişim suçları, bilgisayar ağlarının sayesinde teknolojik gelişmeler doğrultusunda uluslararası nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla, artık ülkelerin kendi ulusal yasaları bu suçları önlemekte yetersiz kalmaktadır. İleri ve teknolojik yönden gelişmiş Batı ülkeleri bilişim suçlarına karşı gerekli hukuki alt yapılarını kurmaya başlamışlar, idari tedbirler almışlardır. Ülkemizde ise hukukun hemen hemen her alanında olduğu gibi ekonominin değişen enstüramanlarına ve teknolojik yeniliklere yönelik düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır (Alptürk 2001,140).

Bu tür suçlar, özellikle dijital ortamdaki değerlere yapılan saldırılardır ve genellikle bankalardaki finans kayıtları, hastane kayıtları, askeri bilgiler v.b. bu saldırılara maruz kalma potansiyeli taşımaktadır. Bilgisayar üzerinden daha ucuz ve kolay suç işleme olanağı ileride bu suç tipleri ile daha çok karşılaşacağımız ve bildiğimiz klasik suç tiplerinin; hırsızlık, soygun, terörizm, sabotaj, kaçakçılık v.b. bir çoğunun dijital ortamda yerini alacağı anlamına gelmektedir. Hatta ülkeler arasındaki sanayi, teknoloji ve strateji casusluğu, dijital ortamda yapılmakta ve ülkeler bundan dolayı büyük zararlara uğratılabilmektedir. Bununla birlikte banka hırsızları artık klasik yöntemler yerine, iletişim sistemlerini kullanarak bankalardaki hesap kayıtlarını rahatça değiştirebilmektedirler (Gökçen 2002, 252).

Teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte suçlar da hızla artacak ve yeni suç tipleri ile karşılaşılacaktır. Suçların teknik olarak engellenmesinin mümkün olmayacağı bu

noktada; teknolojik suçlarla mücadelede hukukun tartışılmaz üstünlüğü ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden en iyi çözüm hukuki bazda yapılacak değişimlerdir.

Dünyadaki hukuk sistemi, 1980'li yıllarda bilgisayar suçlarını gündemine alarak, gerekli düzenlemeler ve yasalara eklemeler yapmaya başlamıştır. 1984 yılında İngiltere' de çıkarılan "Veri Koruma Yasası" ve 1986'da Amerika'da çıkarılan "Bilgisayarla Dolandırıcılık ve Bilgisayarı Kötüye Kullanma" yasaları, bu konudaki yasal düzelmelere iyi birer örnektir. Ülkemizde ise bilgisayar suç ve suçlularıyla ilgili yasal boşluk halen sürmekle birlikte birtakım adımların da atıldığını görmekteyiz (Gökçen 2002, 252).

Bilgisayar konusundaki ilk açık düzenleme hukuk sistemimizde 6.6.1991 tarihinde Türk Ceza Kanunu'na 3756 sayılı kanunun 20. maddesi ile 525/a, 525/b, 525/c ve 525/d maddelerinden oluşan ve "Bilişim Alanında Suçlar" başlıklı 11. babın eklenmesi ile girmiştir. Yasanın gerekçesinde bilişim alanı şu şekilde açıklanmıştır: "Bilgileri toplayıp depo ettikten sonra bunları otomatik olarak işleme tabi tutma sisteminden oluşan alana bilişim alanı denilmektedir." Yürürlüğe giren bu yasa ile birlikte bilgisayar ve hukuk bağlamında büyük bir boşluk doldurulmuş olmakla birlikte bu düzenleme daha çok fikri hakların değil, verilerin ve bu verilerin sahiplerinin hukuki menfaatlerinin korunmasına yöneliktir. 3 Mart 2001'de yürürlüğe giren yeni Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'yla bilgisayar programları ve fikri haklar da koruma altına alınmıştır (Gökçen 2002, 252; Alptürk 2001,141).

Bilgisayar hilesi dışında, muhasebe hileleri alanında hileli finansal raporlama ile ilgili olarak son yıllarda öne çıkan bir kavram ise yaratıcı muhasebe kavramıdır.

2. YARATICI MUHASEBE KAVRAMI

Yaratıcı muhasebe (Creative Accounting) standart muhasebe kural ve ilkelerinden sapan muhasebe uygulamaları şeklinde tanımlanmaktadır. Yaratıcı muhasebe finansal tabloları olduğundan daha farklı ve daha iyi göstermek için kuralların sağladığı esneklikten yararlanma ve kimi zaman da bu kuralların bir kısmının ihmal edildiği süreci ifade etmektedir.

Konuya bir muhasebeci gözü ile bakıldığında ise, yaratıcı muhasebe, gerçek muhasebe verilerini, yürürlükte olan kurallardan istenilen biçimde yararlanmak veya bu kurallardan bazılarını ya da tamamını göz ardı etmek suretiyle, muhasebecilerin kendi istedikleri şekle dönüştürme süreci olarak da tanımlanabilir (Ömürgönülşen 2003, 344; Mulford; Comiskey 2002, 3).

2.1. Yaratıcı Muhasebenin Ortaya Çıkışı

Yaratıcı muhasebe uygulamalarının ortaya çıkışı iki açıdan ele alınabilir. Bunlardan ilki firma düzeyinde ortaya çıkan uygulamalar; ikincisi ise makro düzeyde ortaya çıkan uygulamalardır. Aşağıda bu uygulamaların her biri ayrı ayrı ele alınacaktır.

2.1.1. Firma Düzeyinde Ortaya Çıkan Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları

Firma düzeyindeki yaratıcı muhasebe uygulamaları çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Bu uygulamalar, esas olarak dört farklı kategori içerisinde değerlendirilebilir. Bunlar (Amat; Blake; Oliveras 1999a, 6):

- a) Bazı ülkelerde şirketler, farklı muhasebe uygulamalarını seçmeleri konusunda özgür bırakılmışlardır. Örneğin, bazı ülkelerde firmalar geliştirme giderlerini (development expenditures) muhasebe kayıtlarına, bu giderler ortaya çıktığı anda gider olarak kaydetmekte veya bu giderleri çok sayıda yıla amortisman gideri olarak da yazabilmektedir. Dolayısıyla, firma kendi tercihiine uygun bir şekilde muhasebe politikasını belirleyebilmektedir.
- b) Bazı hesaplamalar, önlenemez derecede tahmin, yorum ve öngörü içermektedir. Örneğin, bir varlığın ekonomik ömrü hesaplanırken (amortisman hesaplayabilmek için) bu hesaplamaların firma içinde yapıldığı ve yaratıcı muhasebecinin hesaplamayı yaparken fazla iyimser davranabildiği görülmektedir.

- c) Bilanço hesaplarına hile karıştırmak ve muhasebe dönemleri arasında kâr transferi yapmak için tamamen yapay nitelikli işlemlere başvurulabilmektedir. Örneğin, bir varlık önce bankaya satılıp sonra leasing yolu ile geri alınabilir. Bu şekilde, firmaya hem o varlığın satıldığı anda nakit giriş sağlanmış olur, hem de leasing döneminin sonunda kira bedelinin büyük bir bölümü ödendiğinden, kalan bakiye ödenerek o varlığa yeniden sahip olma imkanı doğmuş olur.
- d) Birtakım işlemlerde ayarlamalar yapılarak hesaplarda istenilen izlenimi vermek mümkün olmaktadır. Örneğin, bir işletme tarihi maliyeti 1 milyar TL olan bir varlığını cari değeri üzerinden, diyelim ki 3 milyar TL'ye satabilir. İşletme yöneticileri, kârlarını artırmak için istedikleri yılda bu satış işlemini yapmakta özgürdürler.

Yaratıcı muhasebe uygulamaları kimi zaman da, yönetimden gelen baskılar sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1998 yılında yapılan "Business Week" konferansında, 100 finans genel müdüründen 68'i "İşletme yönetimi sizden finansal sonuçları çarpıtmanızı istedi mi?" sorusuna olumlu cevap vermiştir. Bu sonuç, çoğu zaman finans müdürlerinin, firmanın durumunu olduğundan daha iyi göstermek adına yönetimden gelen çeşitli baskılarla karşı karşıya kaldıklarına ilişkin önermeyi de doğrulamaktadır. (Ömürgönülşen 2003, 345).

2.1.2. Makro Düzeyde Ortaya Çıkan Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları

Yaratıcı muhasebe uygulamalarına sadece işletmelerde değil, aynı zamanda ülkelerin ekonomik yapısını ortaya koyan çeşitli hesaplarda ve hesaplamalarda da rastlanmaktadır. Bir başka ifadeyle, konunun makro bir yönü de mevcuttur ve bu açıdan da incelenmesi yerinde olacaktır.

Kamu sektöründe bütçe açıklarının olduğundan daha az gösterilmesi amacıyla yaratıcı muhasebe uygulamalarına başvurulmaktadır. Kamu sektörü borçlanma ihtiyacının yüksek seviyelerde olması, büyüme ve refahı olumsuz yönde etkilemektedir; çünkü bu durum önemli vergi artışları ve/veya harcama azalışları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu olay yatırım harcamalarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Politikacılar, toplumun arzu etmediği bütçe önlemlerini almaktan kaçındıkları için en son çare olarak yaratıcı muhasebe uygulamalarına başvurumaktadırlar. Özellikle, 1996'dan beri bazı Avrupa Birliği ülkelerinin açıklarını ve borçlarını Maastricht

kriterlerinin altında göstermek için birtakım maskeleye önlemleri aldıkları görülmektedir*. Bu çabaların özellikle, Belçika, Fransa, Almanya ve İtalya'da yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bazı Avrupa ülkelerinin kamu sektörü içinde yaratıcı muhasebe uygulamalarından nasıl yararlandıkları ve bunun sonucunda bütçe açıklarının GSMH'ye olan oranında ve borçların GSMH'ye olan oranında nasıl değişiklikler yaşadıkları Tablo 2.1'de gösterilebilir (Ömürgönülşen 2003, 345-346).

Tablo 2.1: Bazı Avrupa Ülkelerindeki Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları ve Sonuçları (1997 Yılı)

Fransa	Fransa Telekomu'ndan Fransız hükümetine 37,5 milyar Fransız Frangı değerinde Lump-Sum transferi yapılmıştır ve hükümet bunu kayıtlarında kazanç olarak göstermiştir. Bunun sonucunda, bütçe açığının GSMH'ye oranı %0,5 azalmıştır.
Belçika	Belçika hükümeti, borçlarını daha az göstermek için Merkez Bankası'nın 200 tonluk altın rezervlerini satmıştır. Sonuçta, borçların GSMH'ye oranı, %1-%1,8 arasında azalmıştır.
İtalya	İtalyan hükümeti kamu açıklarını kapatmak için kişisel gelirin üzerine vergi koymuştur. Bu uygulama sonucunda, bütçe açığının GSMH'ye oranı %0,3 azalmıştır.

Şu hususu belirtmek gerekir ki, yaratıcı muhasebe uygulamalarının tespit edilebilme olasılığı, bütçenin hacmine ve şeffaflığına bağlıdır. Diğer değişkenler sabit tutulduğunda, bütçenin şeffaf olmadığı varsayımı altında, bütçe ile ilgili konulan mali kurallar daha fazla yaratıcı muhasebe uygulamalarına ve daha az mali adaptasyona/uyuma neden olmaktadır. Belirli bir seviyede bütçe şeffaflığı sağlamak için, tercih edilen mali kural ne kadar sıkı düzenlemeler gerektirirse, hükümetin mali açıdan ahlaki olmayan tutumlar sergileme olasılığı da o kadar fazla olacaktır. (Milesi-Ferretti 2000, 18).

* Maastricht antlaşmasına göre, birtakım kriterler belirlenmiştir. Bu kriterlere göre, kamu açıklarının GSMH'ye oranı %3'ü ve kamu borçlarının GSMH'ye oranı ise %60'ı aşmaması gerekmektedir.

2.2. Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarının Sınıflandırılması

Yöneticiler yaratıcı muhasebe uygulamalarını kullanarak, işletme performansı hakkındaki izlenimleri değiştirebilirler. Şirket kârlılık değerlemesinin yanlış yapılması, şirket tahvil ve hisse senetleri fiyatlarının hatalı bir şekilde belirlenmesine yol açar. Yanlış raporlamanın sonuçları ortaya çıktığı zaman ise, piyasalar bu yanlışlıklar karşısında oldukça acımasız olabilir, şirket tahvil ve hisse senedi fiyatları ani düşüşlerle karşı karşıya kalabilir.

İyi bir sınıflandırma planı, her hangi bir durumda bir veya daha fazla yaratıcı muhasebe uygulamasına baş vurulup/vurulmadığının tespit edilmesinde oldukça önemlidir. Böyle bir sınıflandırma planı, finansal tablo kullanıcılarının işletmelerin kazanç gücünün belirlenmesinde etkili olan unsurlar üzerinde daha dikkatli olmalarını sağlayacaktır.

Buradaki sınıflandırma planının temeli, gelir/gider ve varlık/kaynak gruplandırmasına dayanmaktadır. Bunlar; prematüre veya fiktif gelir, aşırı aktifleştirme (sermayeleşme) ve genişletilmiş amortisman politikaları, yanlış raporlanan varlıklar ve borçlardır. Gelir tablosu ve nakit akım tablosu hazırlanmasında da yaratıcı muhasebe uygulamalarına başvurulmaktadır. Buradaki bahsedilen her bir yaratıcı muhasebe uygulaması aşağıda ayrıca ele alınacaktır (Mulford ve Comiskey 2002:9-13).

2.2.1. Prematüre veya Fiktif Gelir

Prematüre gelir (Premature Revenue) kavramı, yasal bir satış sonucu kazanılan gelirin genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre, gelir olarak kabul edilmesi gereken dönemden önce kayıtlara geçirilmesi olarak tanımlanabilir. Örneğin, siparişi alınmış fakat, henüz sevk edilmemiş mallardan elde edilen gelir, alıcılara teslim edilen mallardan elde edilen gelirler gibi kayıtlara geçirilebilir. Hatta daha da ileri gidilerek beklenen bir sipariştan elde edilecek gelirler, sipariş alınmış ve teslimat gerçekleştirilmiş gibi işletmenin gelir hesaplarına kayıt edilebilir. İşte bu, prematüre gelirdir. Diğer yandan fiktif gelir (Fictitious Revenue) ise, hiç gerçekleşmemiş olan bir satıştan elde edilen gelirin işletme kayıtlarına kaydedilmesidir. Yani, burada tamamen hayali bir teslimat ve gelir söz konusudur.

Temelde bu konuda, yaratıcı muhasebe uygulamalarına sebep olan unsur, gelir kazanımlarının zamanlamasıdır. Diğer bir ifadeyle, gerçekleşen gelirin işletme

kayıtlarına ne zaman kaydedildiğidir. Bu durum, işletmelerin gelir tablosunu da etkilemektedir. Bu hususun daha iyi anlaşılması için şöyle bir örnek verilebilir. Aynı malı aynı müşteriye satan A ve B firmalarını düşünelim. A firması satışlarını sipariş alındığı anda, B firması ise, satışların %50'sini teslimat yapıldığında, %50'sini ise garanti süresi dolduğunda kayıtlarına geçirmektedir. Her iki firma da iki yıl boyunca her ay bir sipariş almaktadır. Her siparişin değeri 1 milyar TL'dir ve sipariş alımından teslimine kadar geçen süre altı aydır. Ayrıca, garanti süresi de altı aydır. A firması garanti kapsamına giren ödemeler için hiçbir karşılık ayırmamaktadır. Her iki firma da, garanti ödemelerini satışlardan düşmeleri gerekirken, gider gibi gösterebilmektedirler. Burada ise işletmelerin garanti ödemelerini satışlardan düştükleri varsayımı yapılmıştır. Üç yıl boyunca, iki firma da aynı miktarda iş yapmıştır ve durumları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.2: Gelir Kazanımlarındaki Zamanlama Farklılığının Sonuçları

		1. Yıl (Milyar TL)	2. Yıl (Milyar TL)	3. Yıl (Milyar TL)
A Firması	Satışlar	12	12	0
	Garantiler	0	-6	-6
	Fark	12	6	-6
B Firması	Satışlar	3	9	6
	Garantiler	0	-4,5	-1,5
	Fark	3	4,5	4,5

Bu tabloda da görüldüğü gibi, 1. yıl sonunda A firması B firmasından daha iyi bir satış grafiğine sahiptir. A firmasının satışları B'ninkinin 4 katıdır ve garanti sözleşmelerine bağlı ödemeler düşüldükten sonra net satışların 12 milyon pound olduğu görülmektedir. A firmasının satışları, 2. yılda da B'den daha iyidir. Ancak, 3. ve son yılda B'nin satışlarının A'ninkinden daha iyi olduğu gözükmemektedir. Bu örnek bize göstermektedir ki, satışların muhasebe kayıtlarına nasıl kaydedildiği, firmaların ihtiyaçlarına/tercihlerine bağlı olarak değişmektedir. A firması gelir açığı yüzünden satışları mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde kayıtlarında göstermek istemektedir. Buna karşın B firması ise, daha istikrarlı bir satış grafiği çizmek istemektedir ve gelirdeki aşırı

dalgalanmalardan kaçınmak istediği için satışlarını A firmasından daha farklı bir şekilde kaydetmiştir.

2.2.2. Aşırı Aktifleştirme ve Genişletilmiş Amortisman Politikaları

Giderlerin aktifleştirilmesi (Capitalization Expenses); cari işletme giderlerinin (reklâm giderleri gibi) amortismanına tabi varlıklar olarak firmanın bilançosuna kaydedilmesi şeklinde uygulanan bir muhasebe yöntemidir (Seyidoğlu 2001:69). Buna göre, bir gider aktifleştirildiğinde, gider öngörülen ekonomik ömrü içerisinde amortismanına tabii tutulacak bir varlığa dönüşmektedir. Sonuç olarak, giderler azaldığı için kâr daha fazla gözükmektedir.

Bazı firmaların ise, giderlerini düşürmek için, giderlerini aktifleştirmenin yanı sıra, onları gelecek dönemlere erteledikleri de görülmektedir. Giderleri gelecek dönemlere ertelemenin en etkili yolu ise, onları gelecek muhasebe döneminin sonuna kapanış stoklarının bir parçası olarak yazmaktır. Maliyetlerin bu şekilde dağıtılması ile, firmalar suni olarak stoklarının değerini arttırmakta ve yıl sonunda satılan mamul maliyetini düşürerek raporlanan kârın olduğundan daha fazla görünmesine sebep olmaktadır.

2.2.3. Varlıkların ve Borçların Yanlış Raporlanması

Varlıkların ve borçların yanlış raporlanması kapsamında, yıllık amortismanına tabi olmayan alıcılar hesabı, stoklar ve yatırımlar gibi varlık kalemleri yer almaktadır. Bu tip varlıklar, gerçek değerlerinin üzerinde değerlendirilerek giderler ve zararlar minimize edilmektedir. Örneğin, alacak hesaplarının tahsil edilebilirliği konusunda aşırı iyimser bir tutum içine girilerek, bir faaliyet gideri olan karşılık giderleri olduğundan daha az gösterilebilir. Benzer şekilde, değer kaybeden ve kaybettiği değeri yeniden kazanma olasılığı olmayan bir stok ya da yatırım kaleminin bu durumu göz ardı edilerek zarar yazılması ertelenebilir.

Bu başlık altında ayrıca, borçları olduğundan daha az göstererek kârı artırmak için kullanılan uygulamalarda bulunmaktadır. Micro Warehouse Şirketi satılan malların maliyetini olduğundan daha düşük ve faaliyet kârını ise olduğundan daha fazla göstererek, mal alışlarını ve alacaklarını \$47,3 milyon daha az raporladı. Raporlanan kârı artırmak amacıyla, işletme borçlarının olduğundan daha düşük seviyede gösterilmesi gibi uygulamalar da söz konusudur. İşte bütün bu borçlar ve amortisman

tabii olmayan varlıklar (alacaklar, stoklar, yatırımlar v.b.) bu grupta yer alan yaratıcı muhasebe uygulamaları kapsamında yer almaktadır.

2.2.4. Gelir Tablosu İle İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları

Gelir tablosu kullanılarak yapılan yaratıcı muhasebe uygulamaları, kaydedilen işlemlerden ziyade, gelir tablosunun biçimini kullanarak kazanç gücünün farklı bir boyutunu ifade etmek için atılan adımları kapsamaktadır. İşletmeler, olağan dışı bir geliri “Diğer Gelirler” şeklinde olağan bir gelir gibi ya da olağan bir gideri olağan dışı bir gider gibi raporlayabilmektedirler. Bu tür uygulamalar, toplam net gelir üzerinde bir değişiklik yapılmaksızın, olağan gelirlerin görünüşte daha yüksek raporlanması sonucunu doğurmaktadır. 1999 yılının ara dönem raporunda International Business Machines Corp. (IBM) oldukça fazla olan satış ve genel yönetim giderlerine rağmen bir yatırımdan \$4 milyar kâr elde etmiştir. Sonuç olarak IBM şirketi olağan faaliyet harcamalarının düştüğü yönünde bir izlenim vermiştir.

2.2.5. Nakit Akım Raporları İle İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları

Bir şirket, sadece çok yüksek kâr rakamları raporlayarak yüksek bir kazanç gücüne sahip olduğu izlenimi vermez; bununla birlikte daha güçlü bir nakit akışı raporlayarak da yüksek bir kazanç gücüne sahip olduğu izlenimi verebilmektedir. Nakit akım tablosunda, nakit akımındaki değişiklikler üç grupta incelenmektedir. Bunlar, faaliyetlerle ilgili nakit akışları, yatırım faaliyetlerine ilişkin nakit akışları ve finansman faaliyetlerine ilişkin nakit akışlarıdır. Bir işletmenin nakit akış toplamı ne kadar fazla ise, o işletmenin kazanç gücünün o ölçüde fazla olacağı anlamına gelmektedir.

Bir işletme faaliyet nakit akışlarını artırmak için, faaliyet harcamalarını yatırım ya da finansman ile ilgili bir unsurmuş gibi değerlendirebilir. Benzer şekilde, bir yatırım ya da finansman nakit girdisi bir faaliyet girdisi gibi kabul edilebilir. Bu tür uygulamaların hiç birisinin toplam nakit akışını etkilemeyeceği unutulmamalıdır.

Yazılım geliştirme maliyetlerini aktifleştiren bir firma çoğu zaman, bu maliyetleri faaliyetlere ilişkin nakit akışının dışında tutarak, yatırıma ilişkin nakit akışları kapsamında değerlendirmektedir. Dolayısıyla, bu tür firmaların faaliyetlerine ilişkin nakit akışları daha yüksek görünmektedir.

Nakit akışlarının raporlanması ile ilgili yürürlükteki muhasebe kuralları (ABD'deki kurallar), faaliyet nakit akışlarının yanlış anlaşılmalara yol açacak biçimde raporlanmasına neden olabilmektedir. Örneğin, olağan faaliyetler sonucunda elde edilen nakit girişleri, devam etmeyecek faaliyetlerden elde edilen gelirler olarak olağandışı faaliyet nakit akışları kapsamında değerlendirilebilmektedir. Ayrıca, bütün gelirler üzerinden alınan vergiler (yatırım ve finansman aktiviteleri olarak değerlendirilen unsurlarla ilgili vergiler) faaliyet nakit akışları olarak raporlanabilmektedir.

Bazı şirket yönetimleri tarafından, faaliyet nakit akışlarını artırmak için kullanılan ve nakit akış raporlarının yanlış anlaşılmasına yol açan muhasebe kuralları, nakit akış tutarlarının yanlış bir görünüm sergilemesine göz yummaktadır. İşletmelerin mali performansının değerlendirilmesinde faaliyet nakit akışlarının etkin bir araç olarak kullanılamaması, burada ifade edilen nakit akışlarının raporlamasıyla ilgili problemin temelini oluşturmaktadır.

2.3. İşletmelerin Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarına Başvurma Sebepleri

İşletmelerin yaratıcı muhasebe uygulamalarına başvurmalarının temel sebepleri, şu şekilde sıralanabilir (Amat; Blake; Dowds 1999a, 6):

- a) Gelir rakamlarındaki yıldan yıla aşırı dalgalanmaları önlemek (Income smoothing): İşletmeler genellikle kâr grafiklerinde ani yükseliş veya azalışlardan ziyade, daha istikrarlı bir büyüme seyri tercih etmektedirler. İşletmeler bunu başarabilmek için, kâr seviyesinin yüksek olduğu yıllarda, borçları lehine ve varlıkları aleyhine gereğinden fazla karşılık ayırarak, açıklanan kârı düşürürler. Diğer yandan, kârın düşük olduğu yıllarda ise bu karşılıkların düşürülmesi suretiyle açıklanan kârlarda suni bir artış sağlarlar. Bu yaklaşımın savunucuları, bunun takip eden yıllardaki elde edilecek kazançlara bakılarak alınacak kısa vadeli yatırım kararlarına karşın bir önlem niteliğinde olduğunu savunmaktadırlar. Ayrıca, bu yöntem kârın yüksek olduğu dönemlerde işletmeye karşı artan beklentileri de önlemektedir. Söz konusu husus ile ilgili iki ayrı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, şayet işletmenin ticari faaliyetlerinde bir değişiklik varsa, yatırımcıların bunu bilme hakkı olduğu; ikincisi ise, gelirden yıldan yıla aşırı dalgalanmaları önlemek, işletmenin kâr trendindeki uzun vadeli değişiklikleri gizlemesidir.

- b) Gelirdeki aşırı dalgalanmaları önlemenin bir diğer yolu da, kârı manipüle ederek, onu tahmin edilen rakamlara yaklaştırmaktır. Microsoft yürürlükteki muhasebe kuralları çerçevesinde açıkladığı kâr rakamları ile kâr tahminleri arasındaki uyumu sağlamak için hangi muhasebe politikalarını izlediğini açıkladı. Buna göre Microsoft'ta bir yazılım satıldığında, elde edilen kârın büyük bir bölümü gelecekteki potansiyel gelişmeleri ve müşteri destek maliyetlerini karşılayabilmek için gelecek yıllara ertelenmekteydi. Bu, gelecekteki kâr rakamlarının daha kolay tahmin edilebileceği anlamına gelmektedir.
- c) İşletme yöneticileri, yatırımcıların dikkatini çekmemek için kârlarında değişime sebep olan gelir artırıcı muhasebe politikalarını gizlemek amacıyla yaratıcı muhasebe uygulamalarına başvurumaktadırlar. Örneğin; K-Mart's şirketinin Amerika'nın en büyük tedarikçisinden küçük bir işletme haline geldiğini gizlemek için uyguladığı muhasebe politikalarındaki değişikliklerle kârını bir anda \$160 milyon nasıl artırdığını açıklamıştır.
- d) Yaratıcı muhasebe, işletmenin cari borçlanma seviyesini düşürerek, hisse senedi fiyatlarının sabit kalmasını veya artmasını sağlayabilir. Böylece, firma daha az riske maruz kalır ve iyi bir kâr trendine sahip olduğu görüntüsü verir. Bu durum, firmaya yeni hisse senedi ihracından daha fazla sermaye kazanmasını da sağlar.
- e) Eğer işletme hisse senetleriyle ilgili içeriden bilgi sızdıranlar varsa, işletme yöneticisi dışarıya sızdırılan bilgilerin etkisini azaltmak ya da geciktirmek amacıyla yaratıcı muhasebe uygulamalarına başvurumaktadır.

Etkin bir sermaye piyasası için analizcilerin, makyaj malzemesi olarak kullanılan muhasebe uygulamalarına karşın oldukça dikkatli olmaları gerekmektedir. Düşük hisse senedi performansına sahip işletmelerin, takip eden yıllarda gelirlerini artıracak muhasebe uygulamalarına başvurdukları görülmektedir. Yaratıcı muhasebe uygulamalarının bir diğer nedeni ise, işletmelerin yapacakları sözleşme şartlarının belirlenmesinde işletme hesaplarının oldukça etkili olmasıdır. Örneğin, işletmelerin kredi sözleşmeleri şartları ve kredi tutarları belirlenirken işletmenin sermaye yapısı ve kâr rezervleri dikkate alınmaktadır. Bir diğer örnek ise, telekomünikasyon, elektrik gibi kamu hizmeti sağlayan kuruluşlar devlet denetçileri tarafından sürekli denetlenirler. Eğer bu kuruluşlar yüksek kârlar raporlarsa denetçiler, sunulan hizmetin fiyatının

düşürülmesi yönünde düzenlemeler yaparlar. İşte bu düzenlemelere yol açmamak için bu kuruluşlar kârlarını düşük gösterecek muhasebe uygulamalarına başvururlar. Bazı durumlarda ise işletme yöneticisinin alacağı kâr primi işletmenin kârına ve hisse senedi fiyatlarına bağlıdır. Dolayısıyla işletme yöneticisi işletme kârını artıracak muhasebe uygulamalarına başvurmakta, böylece hem sermaye piyasasını motive ederek hisse senedi fiyatları artmakta hem de yıl sonunda alacağı kâr primini artırmaktadır (Amat; Blake; Dowds 1999a, 7).

İç denetim eksikliğinin de yaratıcı muhasebe uygulamalarına sebebiyet verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca işletmelerin vergi yükünün mali tablolardan elde edilen verilere göre tespit edilmesi ve bu doğrultuda daha düşük vergi ödemek amacıyla da yaratıcı muhasebe uygulamalarına başvurulmaktadır.

2.4. Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarını Önleme Yolları

Yaratıcı muhasebe ile çeşitli şekillerde mücadele etmek mümkündür. Bunlar (Amat; Blake; Oliver 1999b, 6-7):

- a) Öncelikle finansal bilgilerin amaçları açık bir şekilde belirlenmelidir. Böylece muhasebe standartları, kuralları, politikaları ve uygulamaları bu çerçevede şekillendirilecektir.
- b) Farklı muhasebe metotlarının tercih alanı, izin verilen muhasebe metotları sayısının azaltılması veya hangi metodun hangi durumlarda kullanılabileceğinin belirlenmesi ile sınırlandırılabilir. Burada birbirleriyle uyum içinde olan metotların uygulanması tercih edilmelidir. Bir yıl bir metodu benimseyen bir işletmenin, takip eden yılda da, aynı metodu kullanmaya devam etmesi sağlanmalıdır.
- c) İşletme yöneticilerinin kendi görüş ve yorumlarını kullanarak ortaya çıkacak potansiyel suiistimaller iki şekilde azaltılabilir. Bunlardan birincisi, bireysel yargı kullanımını minimize edecek muhasebe kurallarının konulmasıdır. Örneğin, İngiltere'deki muhasebeciler kâr veya zarar hesabındaki olağandışı faaliyetler kısmını, işletmenin olağan gelirlerini azaltmak amacıyla oldukça sık kullanırlar. Buna karşılık olarak İngiltere'deki muhasebe standartları olağandışı hesaplar bölümünün kullanımını sınırlandıracak şekilde yeniden düzenlenmiştir.

İkincisi ise, denetçilerin dürüst olmayan yorumların ortaya çıkarılmasındaki rollerinin ön plana çıkarılmasıdır. Denetim raporları tamamlandığı zaman, profesyonel denetçiler yıllık hesaplarda muhasebe manipülasyonu var olup olmadığını incelemelidirler. Bu tür çalışmalar, denetim konusundaki sorumlulukla ilgili tartışmalara açıklık getirecektir. Denetim konusundaki tartışmalarda, denetçilerden beklenen ile yasal düzenlemelerin denetçilere ne gibi sorumluluklar getirdiği arasındaki farkın belirlenmesi gerekmektedir.

- d) İşletmelerle ilgili mali nitelikli işlemlerin ve yasal olmayan defterlerde tutulan kayıtların bir tek kaynaktan birleştirilmesi yapay işlemlerin önlenmesi için önemli bir adımdır. Örneğin birbiriyle bağlantılı işlemlerin tek bir form üzerinde hesaplanması ya da kayıt altına alınması gibi.
- e) Duran varlıklarla ilgili olağandışı işlemlerin ne zaman yapılacağına, işletme yönetimi karar vermektedir. Duran varlıkların düzenli olarak yeniden değerlemesi mecburi tutularak işletmenin bu konudaki yetkisi daraltılabilir. Böylece, bu varlıkların gerçek değerini sadece satıldıkları anda değil her yıl ilgili hesaplarda görmek mümkün olacaktır.

Yaratıcı muhasebe uygulamalarını önlemek için yukarıda özetlendiği gibi çeşitli tedbirlerin alınması mümkündür. Buradaki temel sorun, yönetim kurulundan kaynaklanmakta olup, yönetimi firma performansından sorumlu tutan prosedürlerin takip edilmemesinden doğmaktadır ki, bu sorun üç alana odaklanarak giderilebilir. Bunlar (Ömürgönülşen 2003, 348);

- *Liderlik:* Şirket tepe yönetiminin lideri, aynı zamanda yönetim kurulu başkanlığını yürüten kişi olmamalıdır.
- *Bağımsızlık:* Denetim komitesi ve şirket yönetim kurulunun birbirinden bağımsız olması gerekmektedir.
- *Bilgi akışının artırılması:* Denetim komitesinin “Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri”nin farklı şekillerde yorumlanmasına karşın doğuracağı farklı sonuçlar hakkında gerekli bilgi birikimine sahip olması gerekmektedir. Denetim komitesinin işletmenin muhasebe raporlarını eksiksiz bir şekilde gözden geçirmesi ve gerektiğinde olumsuz görüş bildirerek gereken değişiklikleri yapması zorunluluğu bulunmalıdır.

Yaratıcı muhasebe uygulamalarının zararlarından minimum seviyede etkilenmek için kullanılacak yöntemlerden birisi de çeşitlendirmedir. Yatırımcı, yatırım yaptığı işletmenin finansal tablolarında herhangi bir hile fark etmeyebilir. İşte, böyle bir durumla karşılaşma riskini azaltabilmek için çeşitlendirme yapmak, diğer bir deyişle yatırım yapılan firma sayısını arttırmak gerekmektedir.

2.5. Yaratıcı Muhasebenin Etiksel (Ahlâki) Boyutu

Meslek ahlâkı özellikle doğrudan doğruya insanla ilgili mesleklerde uyulması gereken davranış kuralları olarak tanımlanabilir. Meslek ahlâkının en önemli yanlarından biri, dünyanın neresinde olursa olsun, aynı meslekte çalışan bireylerin bu davranış kurallarına uygun davranması gerektiğidir (Ege; Tanç; Gözbaşı ve Diğerleri 2003, 19).

Muhasebeciler içinde yaşadıkları ve mesleklerini yaptıkları ekonomik ve ticari kurumlar üzerinde çok önemli bir etkiye sahiptirler. Muhasebeciler işletmelerde bir danışman, bir iş gören ya da bir denetçi olarak çeşitli önerilerde bulunarak yöneticileri olumlu yönde etkileyebilmektedir (Sözbilir 2000, 48). Muhasebecilik mesleği açısından ahlâkın temel amacı, değerlerin rekabeti ile değerlerin uzlaştırılmasını dengelemektir. Çünkü, bireylerin ve organizasyonların ahlâki olmayan davranışlar sergileme potansiyeli sınırsızdır. Ne yazık ki, bu potansiyel davranışlar çok fazla sergilenmektedir. (Ege; Tanç; Gözbaşı et Al 2003, 20).

Özellikle son 10 yılda muhasebe etiği araştırmalarında artış yaşandığı görülmektedir. Son yıllarda etik ve ahlak kavramlarının günümüz dünyasında sosyal sorumluluğunun farkında olan işletmelerin yükselen değerleri arasında yer alması, muhasebe ahlâkı konusunun önemini artırmaktadır. Burada unutulmaması gereken nokta, muhasebede etik araştırmalarının, genellikle ahlaki uygulamalar sonucunu doğurmadığıdır. Muhasebenin normatif bir yönünün bulunması, yani olması gerekeni sunması zorunluluğu, muhasebe bilgisinin çarpıtılmasına ve bozulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, muhasebe bilgisinden her zaman, bilimsel bir bilgidir beklenen objektiflik ya da doğru bilgi beklenilmeyebilir. Zaten, yaratıcı muhasebe uygulamalarına rastlanılmasının nedenlerinden biri de budur (Ömürgönülşen 2003, 349).

Muhasebede ahlaki sorunları araştıran çalışmalar sonucunda, yaratıcı muhasebe uygulamalarının muhasebedeki önemli sorunlardan biri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, Avustralya’da 1500 muhasebeci arasında yapılan bir araştırmada, muhasebeciler en çok karşılaştıkları üç ahlaki sorunu çıkar çatışması, hesapların manipüle edilmesi ve vergi kaçırma olarak sıralamışlardır (Amat; Blake; Dowds 1999, 11). Yapılan çalışmalar, muhasebecilerin gerçekleşen işlemleri manipüle etmekten ziyade muhasebe kurallarını kötüye kullanmak konusunda uygulamalara başvurdukları görülmektedir. Bu durumun nedeni ise; muhasebecilerin muhasebe kurallarının kötüye kullanılmasını kendi görev alanları içinde görmekteyken, işlemlerin manipüle edilmesini yönetimin görev alanı içinde görmekte ve dolayısıyla, bu iki durumun aynı etik koda sahip olmadıklarını düşünmeleridir (Ömürgönülşen 2003, 350).

Revsine (1991) yaratıcı muhasebe uygulamalarının arkasında duran “farklı bir yanlış finansal raporlama hipotezi” görüşü ileri sürmektedir. Buna göre yaratıcı muhasebenin ahlaki çerçevesi, en azından özel sektörde, vekâlet teorisi (agency theory) ile bağdaşmaktadır. Bu teoride, yöneticiler ve hissedarlar daha gevşek muhasebe standartları/kuralları kullanarak yarar sağlamaktadırlar. Örneğin, yöneticilerin raporlanmış kazançları manipüle ederek gelirin yıldan yıla fazla değişiklik göstermemesini sağlamalarından, hissedarlar yarar sağlamaktadırlar; çünkü bu durum, kazançların dalgalanmasını azaltarak hisse senedi fiyatlarını yükseltmektedir (Amat; Blake; Dowds 1999, 9).

Yaratıcı muhasebe uygulamalarından birisinin işletme kârının olduğundan daha fazla gösterilmesi olduğu daha önce ifade edilmiştir. Gelirin olduğundan fazla gösterilmesi konusuna ahlaki bir perspektiften bakılacak olunursa, bu konunun hisse opsiyonlarının firma makam tazminatları içinde önemli bir unsur olması ile ortaya çıktığı görülmektedir. Hisse opsiyonları, firma yöneticilerine, firma hisselerini sabit bir fiyattan satın alma hakkı verdiğinden, hisse fiyatının yükselmesi durumunda, yöneticinin elde edeceği kâr yükselmektedir. Dolayısıyla, firma yöneticileri istedikleri sonuçları anında almak ve kendi kazançlarını da arttırmak istemektedirler ve bunu gerçekleştiremedikleri takdirde ise, firma kazanç ve satışlarını fiktif olarak arttırmak yoluna gitmektedirler (Muha 2002, 1).

İşletmelerde oluşturulacak iyi bir muhasebe sistemi, işletmenin kendisi hakkında doğru bir izlenim edinmesini, yönetici performanslarının etkin bir şekilde ölçülmesini ve işletme hakkında daha objektif kararlar alınmasını da beraberinde getirecektir. İyi bir

muhasabe sistemi işletme dışındakilere de işletmenin sağlığı hakkında doğru bir resim çizecek ve o işletmeyi aynı sektördeki diğer işletmelerle daha doğru bir şekilde karşılaştırma imkânı da sunacaktır. Yaratıcı muhasabe kreditorleri ve yatırımcıları yumuşatmak, istikrarlı bir büyüme seyri izlemek gibi kritik anlarda tepe yönetime yardımcı olmak adına bazen yararlıdır. Bu, hisse senedi fiyatlarının artış gösterdiği piyasalardaki gizli bir tılsım gibidir. Fakat yaratıcı muhasabe uygulamalarına oldukça fazla başvurulması ise etik değerler açısından hiç doğru değildir (Haavind 2002, 12).

2.6. Yaratıcı Muhasebe ve Enron Skandalı

Enron skandalı çok boyutlu bir olay olmakla birlikte bu şirketin çöküşünde yaratıcı muhasabe uygulamalarına tipik bir örnek teşkil eden Özel Amaçlı Şirketlerin (ÖAŞ) büyük rol oynadığı görülmektedir. Enron olayında ortaya çıkan yaratıcı muhasabe uygulamalarından sonra mali tablolar geriye dönük olarak düzeltilmiştir. Ancak şirket hisselerinin piyasa değerinin sıfıra düşmesinden sonra yapılacak bir şey kalmamıştır (Saltoğlu 2003, 108).

1985’de, Houston Natural Gas, Inter Nort ile birleşerek, 5 milyar dolar’lık bir doğal gaz şirketi haline gelerek, Enron adını almıştır. Esas uzmanlık alanı gaz dağıtımı olan Enron, enerji alım-satım ve teslimatı, e-ticaret, kağıt ürünleri, plastik, metal, fiber optik gibi pek çok tanımadığı alana girmiştir (Toraman 2002, 84). Kısa vadede nakit akışı yaratmayan bu yatırımlar Enron’un bilançosundaki borç yükünü önemli ölçüde artırmıştır. Bu nedenle Enron sıradaki yeni yatırımlarını borçla finanse ederek kredi derecelendirmesini (credit rating) düşürmekten kaçınmıştır. Diğer yandan şirket yönetimi, hisse başına kazacın düşmesi endişesi ile özkaynakla finansmana da sıcak bakmamıştır. Bu noktada gündeme ÖAŞ’ler gelmiştir. Enron, konsolide etmeyerek bilançosunun dışında tuttuğu ÖAŞ’ler sayesinde uzun süre stratejik hatalarının yol açtığı zararları gizlemeyi ve finansal oranlarını iyi hale getirmeyi başarmıştır (Saltoğlu 2003, 111).

ÖAŞ, özel amaçların yaygınlığına bağlı olarak, yeni fonların oluşumunu cazip hale getirmek, yeni yatırımcıları çekebilmek, yabancı faaliyetlerden oluşan kârları artırmak gibi özel amaçlarla şirketler tarafından sıkça kullanılan bir araçtır (Toraman 2002, 86). Muhasebe açısından ÖAŞ’lerle ilgili en önemli nokta konsolidasyon konusunda oluşturdukları istisnadır. Bir ÖAŞ kurulurken sermayenin %97’si kurucu işletme

tarafından sağlanıyor olmakla birlikte geriye kalan yalnızca %3'lük payın bağımsız bir yatırımcı tarafından sağlanması ÖAŞ'nin kurucu işletme tarafından konsolide edilmemesi için yeterlidir. Bu istisnanın temelinde yasal düzenlemeler ve muhasebe standartlarındaki yetersizlik yatmaktadır.

Buna bağlı olarak, kurucu işletme ve ÖAŞ arasındaki işlemlerden kaynaklanan kazanç ve kayıp işlemleri iki bağımsız işletme arasında geçiyormuş varsayımı altında muhasebeleştirilmektedir. Ancak Enron'da olduğu gibi ÖAŞ'ler konsolidasyona ilişkin gerekli koşulu sağlamadan, tamamen kurucu işletmenin finansmanı ile, yalnızca onun amaçlarına hizmet etmek üzere kurulabilmektedirler. Bu durumda hukuki anlamda ve muhasebe açısından bağımsız bir işletme olarak görünmesine rağmen, işlemin özüne bakıldığında ÖAŞ'nin kurucu işletmeden bağımsız bir işletme gibi değerlendirilmesi ve buna bağlı olarak konsolide edilmemesi yanıltıcı sonuçlar doğurmaktadır (Saltoğlu 2003, 109; Toraman 2002, 86).

ÖAŞ'lerin Enron şirketi tarafından ne şekilde manipüle edildiğini dört ana başlık altında ele almak mümkündür (Saltoğlu 2003, 111-114):

1. ÖAŞ'lerin konsolide edilmeyerek, borç yükü ve zararın yatırımcılardan gizlenmesi:

Enron'un kurmuş olduğu yüzlerce ÖAŞ'nin o zamanki Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri uyarınca konsolide edilmemesinin iki dayanağı vardır. Birincisi, bağımsız üçüncü kişilerin ÖAŞ'ler üzerinde kontrolü olması; ikincisi ise, yine üçüncü kişilerin ÖAŞ'ler üzerinde önemli düzeyde hak sahibi olmalarıdır. Önemli düzeyde hak sahibi olmanın anlamı, ÖAŞ varlıklarının en az %3'ünün bağımsız yatırımcı tarafından finanse edilmesidir. Gerçekte Enron'un kurduğu ÖAŞ'ler çoğunlukla bu şartlara uygun olmamakla beraber yine de konsolide edilmemişlerdir. Chewko adlı ÖAŞ'nin kuruluşu buna tipik bir örnektir.

Enron 1993'de Kaliforniya Çalışanları Emeklilik Sistemi (CalPERS) ile yarı yarıya ortak olarak JEDI isminde bir enerji şirketi kurmuştur. Daha sonra Enron CalPERS'in JEDI'deki payını satın almaya karar vermiştir. Ancak bu durumda JEDI'yi konsolide etmek zorunluluğu doğmuştur. JEDI'yi konsolide etmemek için yeni bir sınırlı ortağa ihtiyacı olan Enron bu amaçla Chewko isimli ÖAŞ'yi kurmuş, CalPERS'in JEDI'deki payını Chewco satın almıştır. Chewco kurulurken Barclay's Bank'dan alınan 240

milyon dolar'lık krediyi Enron garantilemiştir. Toplam varlıkların %3'ünü oluşturan 11,5 milyon dolar ise sözde bağımsız yatırımcılar tarafından sağlanmıştır. Aslında Enron çalışanlarından oluşan bu sözde bağımsız yatırımcıların Chewco'ya koydukları sermaye yine Enron garantisi ile Barclay Bank'dan temin edilmiştir. Kısacası, Enron Chewco'nun hemen hemen tüm finansmanını kendisi garantilemiş ama yine de bu ÖAŞ'yi konsolide etmemiştir. Ayrıca işlemin özünde Chewco JEDI'nin bağımsız ortağı değildir. Bu durumda Enron'un JEDI'yi de konsolide etmesi gerekmektedir. Ancak her iki şirket de konsolide edilmemiştir. Powers Raporu'na göre Enron, JEDI ortaklığında özkaynak yöntemini kullanarak varlıkların Chewco'ya satışından doğan kazancın yarısını muhasebeleştirmeyi başarmıştır. Oysa JEDI konsolide edilmiş olsa bu kazanç asla muhasebeleştirilmeyecekti.

2. ÖAŞ'ler aracılığı ile gelir kaydının hızlandırılması:

Chewco ÖAŞ'sinin Barclays Bank'tan aldığı 240 milyon dolarlık kredi Enron'un teminatı altındadır. Buna karşılık Chewco Enron'a yıllık bazda belirli bir ücret ödemekle yükümlüdür. Ücretin miktarı hesaplanırken Enron'un kedyi teminat altına almaktan ötürü yüklendiği risk dikkate alınmamış, rakamın kabaca belirlenmesi yeterli görülmüştür. Çünkü asıl amaç bu ödemelerin Enron tarafından hızla gelir kaydedilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda Enron teminat ücretlerinin gelir kaydedilmesinin teminat süresine yayılması gerekliliğini hiçe sayarak 1998 yılına ait gelirleri 1997 yılında kayıtlarına almıştır.

Benzer bir durum JEDI ile yaşanmıştır. Aralarındaki anlaşmaya göre JEDI Enron'a yıllık bazda bir yönetim ücreti ödemek zorundadır. Enron yine gelir kaydedilmesi için önce hizmetin verilmesine ilişkin muhasebe ilkesini göz ardı ederek yönetim ücretlerini hızla muhasebeleştirmiştir. Sonuç olarak, zamanından önce gelir kaydı Enron'un finansal tablolarını olumlu yönde etkilemiştir.

3. Enron'un kendi hisse senetlerindeki değer artışlarını muhasebeleştirmesi:

JEDI'nin portföyünde 12 milyon Enron hissesi bulunmaktadır. Böylece Enron özkaynak yöntemini kullanarak Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri'ne aykırı olduğu halde kendi hisselerinde meydana gelen değer artışını gelir olarak kaydetmiştir. Diğer yandan, 2001 yılında JEDI'nin portföyündeki Enron hisseleri 94 milyon dolar değer kaybetmiş ve bu zarardan Enron'un payına 90 milyon dolar düşmüştür. Ancak Andersen'in

tavsiyesi ile Enron payına düşen zararı muhasebeleştirmemiştir. Özet olarak Enron, JEDI'nin portföyündeki hisseler değer kazanınca özkaynak yöntemine göre muhasebeleştirmiş, hisseler değer kaybettiğinde ise halen özkaynak yöntemini kullanıyor olmasına rağmen payına düşen zararı muhasebeleştirmemiştir. Bu olayda, Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri'nin sınırlarını aşan oldukça saldırgan bir yaratıcı muhasebe uygulaması görülmektedir. Enron skandalından sonra ABD'de çıkartılan ve 2003 yılında yürürlüğe giren Sarbanes-Oxley kanunu bu tip suiistimallere yönelik sıkı önlemler içermektedir.

4. Ticari yatırımların (Merchant Investment) ÖAŞ'lere satışı:

Enron çoğu kez konsolide etmesi gerektiği halde konsolide etmediği ÖAŞ'lere yaptığı satışlar üzerinden işlem sanki iki bağımsız işletme arasında gerçekleşiyormuş gibi gelir kaydetmiştir. Enron ve LJM1 adlı ÖAŞ arasındaki gerçekleşen bazı olaylar bu konu ile ilgilidir. 1999 yılında Enron LJM1'e Brezilya'daki bir enerji fabrikasındaki %13'lük payını 11,3 milyon dolara satmıştır. Satış işlemi üzerinden gelir kaydeden Enron, 2001 yılındaki bu fabrikadaki payını 14,4 milyon dolara geri satın almasına karşılık daha önce kaydetmiş olduğu geliri düzeltmemiştir. Bu durumda Enron, LJM1'e satış yaparken bu ÖAŞ'yi gerçekte öyle olmadığı halde bağımsız bir işletme gibi kabul ederek satış işlemi üzerinden gelir kaydetmiş, ancak daha sonra payını geri satın alırken ortaya çıkan zararı muhasebeleştirmemiştir. Oysa ÖAŞ'nin bağımsız bir işletme olduğu varsayımı altında, kurucu ve ÖAŞ arasındaki satış işlemlerinden doğabilecek kârla birlikte zararın da muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Eğer ÖAŞ bağımsız bir işletme niteliği taşımıyorsa zaten baştan konsolide edilmesi gerekmektedir. Ancak Enron bunları görmezden gelerek keyfi hareket etmiştir.

Şirketlere, fonlama maliyetlerini düşürme ve hisse senetlerinin piyasa değerini yükseltme gibi avantajlar sağlayan yaratıcı muhasebe uygulamalarının ne derece kötü sonuçlar doğurabileceği Enron skandalı ile daha açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. ÖAŞ'lerin manipüle edilmesine bağlı olarak gelişen olaylar, öncelikle yatırımcılar, hissedarlar, şirket çalışanları olmak üzere birçok kesimi zor durumda bırakmıştır. ABD gibi, enformasyonun kuvvetli, bilgiye ulaşmanın çok kolay ve ucuz olduğu bir ülkede bile, böylesi hileli işlemler olabileceğine göre, gelişmekte olan bir ülke olarak bu olaydan dersler çıkarmamız gerekmektedir (Toraman 2002, 90).

2.7. Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları İle İlgili Vak'a İncelemesi: Barcelona Futbol Kulübü Örneği*

1998 yılının Temmuz ayında, Barcelona Futbol Kulübü'nün (BFK) yıllık hesapları/mali tabloları KPMG ve Price Waterhouse Coopers denetim şirketlerinin denetiminden geçerek yayınlandı. Aynı yılın Aralık ayında, Elefant Blau (EB) taraftarlar kulübü ise iki denetim firması ve bir danışmanlık şirketinin onayladığı alternatif bir finansal rapor yayınladı. BFK hesapları 492 milyon peseta net kâr gösterirken, EB'nin hesapları 3.720 milyon peseta net zarar gösterdi. Buradaki göze çarpan farklılık şu üç muhasebe politikasındaki uygulamalarla açıklanabilir:

- Oyuncu sözleşmelerinin yenilenmesi ya da süresinin uzatılması sonucu ortaya çıkan maliyetleri muhasebeleştirme yaklaşımları. BFK bu maliyetleri önce bir varlık hesabında aktifleştirdi ve daha sonraki yıllarda bunları amortisman yoluyla gidere dönüştürdü. EB ise bu maliyetleri gerçekleştiği anda, bir kâr/zarar hesabına kaydetti.
- BFK, 3.512 milyon peseta tutarında bir vergi cezasına maruz kaldı. Kulüp, bu vergi cezası borcunun görünürdeki olası zararlarından korunmak için hesaplarında herhangi bir karşılık ayırma girişiminde bulunmadı. EB ise böyle bir durum için ilgili karşılıkları hesaplarında gösterdi.
- BFK elde ettiği 3.229 milyon peseta tutarındaki transfer ücretlerini olağan bir gelir gibi kayıt altına aldı. EB de bunu bir gelir olarak değerlendirdi fakat olağandışı gelir hesaplarında kayıt altına aldı.

Görüldüğü gibi her bir maddede, seçimlik muhasebe politikaları, BFK'ya en olumlu, EB'ye ise daha az olumlu seçenekleri seçme fırsatını vermiştir. Biz burada her bir maddede hangi seçeneğin daha uygun olduğunu değerlendirme girişiminde bulunmayacağız. Fakat yukarıda maddeler halinde sunulan durumlarda, her iki kulüp de mali durumlarını ortaya koymak için, eşit derecede yaratıcı muhasebe uygulamalarını kullanma eğilimindedirler.

* Buradaki vak'a incelemesi örneği, Oriol Amat, John Blake ve Ester Oliveras, "The Ethics of Creative Accounting: Some Spanish Evidence", Working Paper, 1999'daki yer alan örnekten derlenmiştir.

Yukarıda BFK'nın mali durumu/hesapları, BFK'nın seçtiği muhasebe politikaları ve EB'nin seçtiği muhasebe politikaları açısından özetlenmiştir. Ayrıca, seçilen üç muhasebe politikasına ilişkin ayrıntılı bir açıklamada bulunulmuştur. Bu noktada, bize göre hesaplamalarla ilgili olarak aşağıdaki soruların sorulması yerinde olacaktır:

- Bu kulübe, 200 milyon peseta'lık kısa vadeli bir borç verilebilir mi?
- Eğer verilebilirse, bu borç için uygulanacak faiz oranı nedir?
- Bu kulübe, 400 milyon peseta'lık 5 yıl vadeli bir borç verilebilir mi?
- Eğer verilebilirse, bu borç için uygulanacak faiz oranı nedir?

Bu sorular, Barcelona, Zaragoza ve Madrid'deki üç işletme fakültesinde yönetim becerilerini geliştirme kurslarına katılan İspanyol bankaları kredi sorumlularına soruldu. Araştırmaya katılanların yarısına BFK mali tabloları, yarısına ise EB mali tabloları açıklamalarıyla birlikte verildi. Her bir mali tablonun farklı gruplara dağıtılmasıyla her iki tabloyu görerek kararların manipüle edilmesi riskinin azaltılması amaçlandı. Araştırmaya katılan grupların her biri cinsiyet, yaş ve meslek tecrübesi açısından analiz edildi ve her bir grubun özelliklerinin aynı nitelikte olması sağlandı.

Araştırmanın hipotezi şu şekilde özetlenebilir; eğer yaratıcı muhasebe banka kredi sorumlularının kararlarını etkiliyorsa, kredi sorumluları BFK hesapları üzerinde daha olumlu bir görüşe sahip olurken, EB hesapları üzerinde ise daha az olumlu veya olumsuz bir görüşe sahip olacaklardır. Bu hipotezi destekleyen sonuçlar Tablo 2.3'de sunulmuştur. Kısa vadeli borçlar açısından sonuçlar %95'lik bir güven aralığında iken, uzun vadeli borçlar açısından %99'luk bir güven aralığı söz konusudur.

Tablo 2.3: BFK ve EB Kulüpleri Araştırma Sonuçları

		BFK Hesapları		EB Hesapları	
		<i>Frekans</i>	<i>%</i>	<i>Frekans</i>	<i>%</i>
Siz, bu kulübe 200 milyon pesata'lık kısa vadeli bir borç verir misiniz?	Evet	30	71	17	42
	Hayır	12	29	23	58
	TOPLAM	42	100	40	100
Eğer cevabınız "evet" ise hangi faiz oranından?	Tercihli	13	43	2	12
	Normal	15	50	12	71
	Norma üstü	2	7	3	17
	TOPLAM	30	100	17	100
Siz, bu kulübe 400 milyon pesata'lık uzun vadeli bir borç verir misiniz?	Evet	29	69	12	30
	Hayır	13	31	29	70
	TOPLAM	42	100	40	100
Eğer cevabınız "evet" ise hangi faiz oranından?	Tercihli	9	31	5	42
	Normal	15	52	5	42
	Norma üstü	5	17	2	16
	TOPLAM	29	100	12	100

(Kaynak: Amat; Blake; Oliveras 1999a, 13)

Tablo 2.3 incelendiği zaman, banka kredi sorumlularının birçoğunun BFK hesapları üzerinde daha olumlu bir izlenime sahip olduğu ve BFK'ya kredi vermeyi kabul ettiği görülmektedir. Diğer taraftan BFK'ya nazaran EB'ye kredi vermekte daha az istekli oldukları görülmektedir. Bu araştırma neticesinde yaratıcı muhasebe uygulamalarının banka kredi sorumlularının kararı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHASEBE HİLELERİ ÜZERİNE VAK'A ANALİZLERİ/ÖRNEK OLAYLAR

Çalışmanın bu bölümünde muhasebe hileleri, dünyanın birçok üniversitesinde kullanılan ve gerçekten iyi bir öğrenme laboratuvarı olarak kabul edilen, vak'a analizi yöntemi ile incelenmeye çalışılacaktır. Bölümde, öncelikle vak'a analizi yöntemi hakkında genel açıklamalarda bulunulacak, daha sonra muhasebe hileleri ile ilgili birbirinden ilginç sekiz vak'a analizi sunulacaktır. Ayrıca, vak'a analizlerinin kesin bir çözümü olmayacağı varsayımından hareketle, sunulan vak'alarla ilgili çözüm önerileri verilecektir.

1. VAK'A ANALİZİ YÖNTEMİNİN TANIMI

Vak'a analizleri (Case Studies), iş yaşamında faaliyette bulunan işletmelerin, belirli bir zaman diliminde karşılaştıkları bir sorunu veya yaşadıkları bir olayı anlatan gerçek birer öyküdür. Yaşanan olay veya karşılaşılan sorun genellikle, o işletme için önemli olan, yaşamında iz bırakan bir sorun veya olay olabileceği gibi, fazla önemi olmayan, başkalarının örnek alabileceği sıradan bir olay da olabilir (Ülgen; Mirze 2004, 469). Vak'a analizlerinde genellikle bir veya birkaç durumdan bahsedilir. Çünkü, vak'a analizlerinin oluşturulması için ihtiyaç duyulan kapsamlı verilerin derlenmesi ve analiz edilmesi oldukça zordur (GAO 1990, 81).

Anlatım yöntemi ile işletme eğitimi veren bir eğitim kurumu, öğrencilerini çoğunlukla teorik bilgilerle donatmayı amaçlar. Bu yöntem, eğitimini tamamlayan öğrencinin çalışmaya başladığı kurumda öğrenim yıllarında edindiği bilgileri uygulamaya

dönüştüreceği varsayımından yola çıkar. İş başında eğitim, genellikle uzun zaman alır ve uygulamada yapılan hatanın bir bedeli vardır. Bu bedeli en aza düşürmek ve eğitim zamanını kısaltabilmek uygulama ile teorik eğitimi aynı zaman diliminde buluşturmakla olanaklı hale getirebilir (Sarıkamış 1997, 16).

1.1. Vak'a Analizi Yönteminin Tarihsel Gelişimi

İşletmecilik, uygulama ile öğrenilmesi gereken bir “sanat”tır. Kuşkusuz öğrenme ile elde edilen sanatın bireyin yetenekleri ile birleşmesi onun başarısının temelidir. Yetenek olmadan sanat veya sanat olmadan yetenek, başarıda çizgiyi tutturmada bir kısıt oluşturur. Yetenek ve sanatın bilgi ile desteklenmesi ise bireyin başarısını en yüksek noktaya çıkarır. Bilgi, yukarıda anıldığı gibi eğitimle verilir ve öğrencinin sanatı çalışmaya başlayacağı firmada öğrenmesi istenebileceği gibi, bilgi ve sanatın aynı zamanda eğitim sürecinde verilmesi işletmecilik eğitimi veren eğitim kurumunu bir nevi sanat okuluna dönüştürür. ABD’de hukuk vb. uygulamaya dönük yüksek öğrenim kurumlarında vak’a metodu olarak bilinen öğretim metodu daha, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu öğretim metodunun ilk uygulayıcısı Harvard Üniversitesi’dir (Akat 2000, 201).

Harvard Üniversitesi’nde işletmecilik eğitimi verecek bir okulun kurulması fikri 1885 yılında ortaya atılmıştır. 1886’dan itibaren diğer üniversiteler işletme eğitim programları açmaya başlamışlardır, ancak açılan okullar lisans düzeyinde eğitim vermeye dönük olmuştur. Harvard’da işletme eğitimi verecek okulun açılması fikri ancak on beş yıl sonra uygulamaya konulabilmiş ve Harvard Graduate School of Business Administration, 1908 yılının sonbaharında öğretime başlamıştır. Harvard Business School (HBS) diğer üniversitelerin açmış oldukları işletme okullarından iki noktada farklılık göstermiştir. Bunlardan birincisi; okul, yüksek lisans diploması vermek üzere eğitime kapılarını açmıştır. İkincisi ise; teorik bilgilerin anlatım yöntemi ile öğrenciye aktarılması yerine, sınıfta öğretim üyesinin yönetiminde işletme problemlerinin tartışılmasına olanak veren vak’a yönteminin eğitim aracı olarak kullanılmasıdır. Hedef, iş hayatının istediği üst düzey yönetici adaylarına uygulamada daha çok çaba ve zaman harcayarak edineceği becerileri iki yıllık eğitim sırasında vermektir (Akat 2000, 201).

HBS, kuruluşunun takip eden yıllarda yazılı vak'a metinlerine sahip olmadığı için çeşitli alanlarda görev yapan üst düzey yöneticiler sınıfa davet ediliyor ve kendilerinden çözümledikleri bir işletme problemini, çözümü vermeksizin, öğrencilere anlatmaları isteniyordu. Öğrenciler yöneticiye çeşitli sorular sorarak konu hakkında bilgileniyorlar ve daha sonra öğretim üyesinin yönetiminde problemi ve çözüm alternatiflerini tartışıyorlardı. Bu uygulamanın zorluğu, yöneticiyi sınıfa davet etme yerine vak'ayı yazılı hale getirmeyi gündeme getirdi. Böylece, işletme yönetiminin çeşitli alanlarında vak'a geliştirme ve bu vak'aları hazırlayacak vak'a yazarları yetiştirme faaliyetleri gündeme geldi. İşletmecilik eğitiminde vak'a yönteminin başarısı, ABD'de bu konuda yüksek lisans diploması veren birçok okulun vak'a yöntemini benimsemesi ile sonuçlandı ve yöntemin uygulanması yaygınlaştı.

Vak'a yönteminin Avrupa'ya gelmesi, her ne kadar, HBS'nin önderliğinde ve Ford Vakfı'nın maddi desteği ile, Fransa, İsviçre ve Türkiye'de 1950'li yıllarda işletmecilik enstitülerinin açılması ile başlamış ise de, yöntemin birçok ülkede yaygın olarak kullanılması için 1970'li yılları beklemesi gerekmiştir. 1972 yılının Mayıs ayında Ford Vakfı'nın maddi desteği ile HBS, on beş Avrupalı öğretim üyesinin katıldığı ilk "European Case Development Workshop"ı İsviçre'nin Lozan kentinde uygulamaya koymuştur. Avrupa ülkelerinde işletmecilik eğitimi veren yüksek okullarda, vak'a geliştirme merkezleri ve takas odaları kurulmuştur. Bugün vak'a geliştirme ve vak'a yöntemi ile eğitim, Avrupa'nın belli başlı üniversitelerinde bütün hızı ile etkinliğini artırarak devam etmektedir (Akat 2000, 202).

1.2. Vak'a Analizi Yönteminin Uygulanması

Vak'a analizi yönteminin uygulanışına ilişkin örneklere geçmeden önce, iyi bir vak'a malzemesinin hazırlanmasında dikkat edilmesi gereken hususların neler olduğunun belirlenmesi yararlı olacaktır. Bu hususlar (Eren 2002, 490):

- İyi bir vak'a öğrencilerin, hatta vak'a yazarının haricinde yaşanmış gerçek olaylara dayanmalıdır.
- Vak'a yazarı iyi bir röportajcı olmalı, olayları gördüğü ve duyduğu biçimde aksettirmelidir. Üslubu açık, anlaşılabilir ve akıcı olmalıdır.

- Vak'a yazarı vak'anın geçtiği işletmeyi ve çevresini tanıtıcı açıklamalar yapabilirse iyi olur. Ancak, bu çok abartılmamalı, bireylerin ne yaptıkları, ne düşündükleri ve ne söyledikleri aktarılmamalıdır.
- Vak'anın geçtiği yer ve kahramanlarının isimleri gerekiyorsa değiştirilmelidir.
- Vak'ada gizlilik ve güven önemlidir. Yazılan her vak'a kullanılmadan önce ilgililere gösterilmelidir.

İşletmecilik eğitiminde gittikçe önem kazanan ve modern bir eğitim aracı olan vak'a analizleri/örnek olaylar, genellikle gerçek hayattan alınmış ve işletmelerin faaliyetleri esnasında karşılaştıkları çeşitli sorunları kapsayan olaylardır. Bu olaylar, genellikle ayrıntılı ve düzenli bir şekilde kaleme alınır ve bir eğitim aracı olarak öğrencilere dağıtılır. Öğrenciler, verilen örnek olayı dikkatli bir şekilde inceledikten sonra, genellikle yazılı olarak olayın kapsadığı sorular ve çözüm yolları hakkında kendi fikirlerini belirtirler. Gerçek işletme sorunlarını yansıtan örnek olaylar çoğunlukla tek ve kesin bir şekilde çözümlenemez. Bir işletmedeki muhtelif yöneticilerin kendi bilgi, tecrübe ve inanışlarına göre aynı probleme değişik çözüm yolları önermeleri ne derece normal ise; öğrencilerin de, edindikleri bilgilere ve düşüncelere göre, aynı örnek olay için değişik ve hatta zıt fikirler ileri sürmeleri o derece doğaldır. Önemli olan nokta, öğrencilerin bu fikirlerini iyi, mantıki, olumlu ve sistemli bir şekilde savunabilmeleridir.

Kuşkusuz, örnek olaylarla başarılı bir çalışmanın yapılabilmesi için örnek olayın ilgili olduğu, başta işletmecilik bilim dalları olmak üzere, diğer yan bilgi dallarının kapsamına giren hususların çok iyi bilinmesi gerekir. Çünkü insan ancak bilgili olduğu konuda düşünüp, o konunun sorun ve çözümlerini çıkarabilir. Çoğu kez peşin yargılar, zayıf kararlar, tutarsız görüşler, geçersiz çözüm öneriler bunları yapanların konuyu iyi bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan herhangi bir örnek olayın problemleri ve çözümleri üzerinde durmaya geçmeden önce, örnek olayın kapsamına giren konularda ne dereceye kadar bilgili olduğuna ilişkin bir yoklamanın yapılması ve bilgi noksanlıklarının giderilmesi zorunludur.

Örnek olaylarda, genellikle birtakım problemler, sıkıntı veya rahatsızlık belirtileri açık ya da kapalı bir şekilde ortaya konur. Bunların nedenlerinin öncelikle meydana çıkarılması ve giderilmeleri için ne gibi tedbirlerin alınacağına düşünülerek, ilgili kararların verilmesi gerekir. Böyle bir yolun izlenmesi, örnek olayı inceleyen

görüşünü ortaya koyar. Bu görüşte; örnek olayda anlatılan durumun ne olduğu, aslında nasıl olması gerektiği belirtilir (Akat 2000, 205).

Vak'a analizlerinde yer alan sorunlar, işletmenin bütününe ilgilendirebileceği gibi, Sadece belirli bir fonksiyonunu (üretim, pazarlama, finansman, insan kaynakları yönetimi, halkla ilişkiler, vergilendirme ve muhasebe) veya sorununu da ele alabilir. Dolayısıyla bir vak'a analizi, işletme yönetimi eğitiminin hangi alanında yararlanılacaksa, o alan içinde incelenecek sorunlarla ilgili bazı verileri ve ipuçlarını içerir (Dinçer 1998, 464).

2. HİLELİ İŞLEMLER İLE İLGİLİ VAK'A ÇALIŞMALARI

Bu bölümde yer alan hile ile ilgili vak'a çalışmaları, muhasebeci, denetçi veya araştırmacıların gerçek tecrübe ve deneyimlerinden oluşmaktadır. Hile ile ilgili vak'a analizi çalışmaları yapılırken, okuyucunun hileli vak'ayı bilinçaltında zihinsel olarak canlandırması, uzmanlar tarafından etkin bir öğrenme yöntemi olarak kabul edilmektedir. Bu yöntem başarılı bir şekilde uygulanabilirse, gelecekte her hangi bir hileli olayla karşılaşıldığı zaman, kişi bu işlemin hileli bir muhasebe işlemi olup olmadığını ve hilenin oluşum sürecini kolaylıkla kavrayabilmektedir. Bu bölümde ele alınacak vak'a çalışmalarında, tamamen gerçek olaylara dayanan tecrübeler objektif bir şekilde sunulacaktır. Bu genel açıklamalardan sonra ele alınacak vak'aların seçim kriterleri hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

2.1. Vak'a Çalışması Seçim Kriterleri

Vak'a çalışmalarının seçiminde bazı kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Bu kriterlerden birincisi, olay ve kişilerin ya tamamen gerçek olduğu ya da hayali olduğu vak'alar kullanılmış olmasıdır. Hayali vak'aların temeli ise, yine gerçek vak'alara dayanmaktadır. Bu yüzden, yazarların hile metinlerini oluştururken, çoğu kez uygulamadan/gerçek dünyadan uzaklaşmaları zordur. Seçim kriterlerinden ikincisi ise, gerçek vak'alar, yazarların tecrübelerinden değil, mahkeme kayıtlarından ve diğer mevcut devlet kayıtlarından araştırılarak oluşturulmuştur (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 161).

Gerçek vak'alarda, dava sürecindeki hileli işlemin ortaya çıkarılabilmesi için gerekli olan ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bunun nedeni ise, hileli işlemi dava edenlerin

mahkemedeki jüriye dava ile ilgili çok detaylı bilgi vermekten kaçınmaları, sadece ilgili olay hakkında dava açmalarına yetecek miktarda bilgi sunmalarıdır. Hileli bir vak'anın nasıl ortaya çıkarıldığı, delillerin nasıl elde edildiği ya da bu vak'ada ne gibi problemlerle karşılaşıldığı ile ilgili bilgilere nadiren ulaşılabilmektedir. Dava edilen vak'aların bir çoğu, hilekârın oldukça tecrübesiz ve/veya açgözlü olması nedeniyle kazara ortaya çıkarılmış vak'alardır ve bu tür vak'aların hile tespiti konusunda eğitim amacıyla kullanılması pek uygun değildir. Bununla birlikte uzman muhasebeciler, yeteneksiz ve kendini çabucak ele veren hilekârlardan ziyade, yetenekli, kendini saklayabilen ve asla açık vermeyen hilekârlarla ilgilenmektedirler.

Vak'a yazarları tarafından bilinen ve bazı nedenlerden dolayı dava edilmemiş olan hileli işlemler vak'a çalışmaları kapsamında incelenmemektedir. Çünkü bu tür gerçek vak'alar risk, şüphe ve işletme sahibi ile ilgili gizli bilgiler içermektedir. Dava edilmemiş ve çok iyi nitelikte olan birçok hileli olay, suçu işleyenlerle işbirliği yapılamaması nedeniyle vak'a çalışmalarına konu edilememektedir. Gerçek vak'alar kullanıldığı zaman yazar, o vak'ayı mümkün olduğunca bütün gerçekliğiyle sunmakta, güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu yüzden yazar, vak'a analizinin objektifliğini sağlayacak ayrıntılı bilgileri sunmaktan kaçınmaz.

Yukarıdaki açıklamalar değerlendirildiği zaman, vak'a çalışmasının hayali olması en iyi seçim kriteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak vak'a çalışmasındaki olayların tamamının hayali olması yerine, bir veya bir kaçının eğitim amacıyla yasalara uygun bir şekilde gerçek olaylardan alınabilir. Vak'a çalışmalarında gereksiz ayrıntılar (şirket isimleri, şahıs isimleri v.b.) değiştirilerek, gerçek vak'a ile benzerlik sağlamadan, olaylar rastlantıymış gibi verilebilir (Davia; Coggins; Wideman et Al 2000, 162).

2.2. Seçilen Vak'a Çalışmaları İle İlgili Problemler

Hile ile ilgili vak'a çalışmalarında, çeşitli nedenlerden ötürü gerçek hilelerin olduğu gibi verilmesi mümkün değildir. Bu nedenlerden ilki, muhasebeciler ve denetçiler bir hilenin proaktif bir şekilde incelenmesinde, genellikle hile ile ilgili esas özneyi vermek yerine ana tema üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Proaktif hile incelemelerinin çoğunda, hile kanıtı bulunamamaktadır. Böyle bir durumla karşılaşmamak için, içerisinde hile unsuru bulunmayan vak'aların analize konu edilmemesi gerekmektedir. Diğer taraftan içerisinde hile unsuru bulunan bir vak'anın daha gerçekçi olması için, okuyucunun

dikkatini başka bir yöne çeken gereksiz bilgilerin miktarının iyi ayarlanması gerekmektedir. Aksi halde vak'ının daha gerçekçi olması amacıyla vak'ada çok fazla ayrıntılı bilgi verilmesi, okuyucuyu vak'ının asıl amacından uzaklaştırmaktadır. Bütün bu açıklamalar ışığında, vak'a çalışmasının gerçekçi, kapsamlı, karmaşık ve esas öznesinin bulunması yerine; hayali, basit ve ana temanın anlaşılabilceği nitelikte olması daha uygun görülmektedir.

İncelenecek vak'aya ait her bir olaydaki hileyi, okuyucu göz önünde canlandırarak, mevcut durumla ilgili tavsiyelerde bulunmalıdır. Vak'alarda genellikle istenen cevap birden fazla olmalıdır. Okuyucu vak'a çözümlerini okumadan önce, hile olasılıkları hakkında çözüm öneriler geliştirmeli ve bunları yazarak becerisini test etmelidir. Mantıklı bir çerçevede olduğu sürece yanlış bir cevap olmadığı unutulmamalıdır. Okuyucu mevcut durum karşısında, basit bir hile işleme fırsatı olduğunu düşünmemeli, vak'ayı bütün spekülatif yönleriyle ele almalıdır. Fakat, burada dikkat edilmesi gereken tek husus, hileli işlemin sebepleri ile delillerinin birbiriyle uyum içinde olmasıdır. Sadece bu şekilde oluşturulan hileler, muhasebeci, denetçi ya da müfettişlerce incelenmeye layık görülür.

3. H2O DOĞAL KAYNAK SULARI ŞİRKETİ VAK'A ANALİZİ*

H2O Doğal Kaynak Suları Şirketi, eski bir şirkettir ve ana ürünleri ise "dünyanın en saf, en lezzetli suyu" ve su dağıtım teçhizatlarıdır. Yeryüzüne doğal kaynaklardan pompalanarak çıkarılan H2O Doğal Kaynak suyunun 2000 yıldan daha fazla bir geçmişinin olduğu tahmin edilmektedir. Şirket müşterilerinin çoğu bu suyun iyileştirici/tedavi edici bir gücünün olduğuna inanmaktadır. Şirketin müşteri profili ise bireyler, kamu kurumları, farmasötik (ilaç) şirketleri ve dünya çapındaki işletmelerden oluşmaktadır. H2O Doğal Kaynak Suları Şirketi'nin satışları oldukça yüksektir ve hızlı bir şekilde artmaktadır.

Şirket, Toroslar'da yaklaşık 500 dönümlük bir alan üzerinde kurulmuştur, bu yerleşim alanında şirketin yönetim binası, üretim tesisleri, satın alma, satış ve depo amacıyla kullanılan yirmi beş bina bulunmaktadır. Şirket satış ve dağıtım işlerini Adana, Kayseri,

* Bu bölümde incelenecek olan vak'a analizleri, Howard R. Davia; Patrick C. Coggins; John D. Wideman ve Joseph T. Kastantin, *Accountant's Guide to Fraud Detection and Control*, New York, 2000, pp. 161-189'da yer alan vak'a analizlerinin yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Ayrıca, vak'a analizlerinde adı geçen kişi ve firmaların gerçekte ilgisi yoktur.

İzmir, İstanbul ve Antalya’da sürdürmektedir. Şirketin yıllık kârı yaklaşık \$100 milyon ve çalışan sayısı ise bin kişidir. Şirket logosu kar çiçeği ve sloganı ise “H2O Doğal Kaynak Suları Dünyanın En Saf Suyu”dur.

Ahmet Tan HO2 Doğal Kaynak Suları Şirketi’nin yönetici müdürüdür. Ankara’daki bir iş toplantısında Ahmet Bey’e şirketin su sektörünün önde gelen işletmelerinden olduğu ve satış kârının anormal ölçüde düşük olduğu söylendi. Şirket kârı brüt satışlarının sadece %10’u kadardı. Bu durum karşısında Ahmet Bey bir toplantı düzenledi ve beklenen kâra oranla, gerçekte elde edilen kârın niçin düşük olduğunu ve bu konudaki sorumluluğunu açıkladı. Ayrıca, mevcut koşullar altında şirket kârının ne olması gerektiğini ve bu kâra ulaşmak için gerekli olan adımları açıklayan bir yönetim raporu hazırladı. Raporda, şirketin kapasite artırımı ve yenileme yatırımı için sermayeye ihtiyacı olduğunu, bunu da şirket hisselerinin halka arz edilerek sağlanması niyetinde olduğunu ayrıca finansal piyasalara iyi bir görünüm sergilenmesi istenildiğini açıklanmıştır.

• *Yönetim Tarafından Hazırlanan Rapor (Executive Task Force Report)*

Mehmet Ataman, Ahmet Bey’in başkanlığında hazırlanan raporu Eylül ayının 17’sinde bir yönetim kurulu toplantısında sundu. Raporun oldukça uzun olması nedeniyle, aşağıda sadece önemli noktalara ve tavsiyelere yer verilecektir.

“I. Net kâr, brüt satışların %20’si olmalıdır. Gelecek üç yıl içerisinde bu hedefe ulaşmak için gerekli her türlü çaba sarf edilmelidir. Mehmet Bey, %20 kâr hedefine ulaşmak için bazı kısıtların olduğunu belirtmiştir. Bu kısıtlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

A. Makine-teçhizat modernizasyonu; makine teçhizatın çoğu II. Dünya savaşından kalma teçhizatlardır, arzulanan ekonomik verimliliği ve etkinliği sağlamak için yeni makine ve teçhizat donanımına gidilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ayrıca aşağıdaki hususlarında dikkate alınması gerekmektedir. Bunlar:

1. Yeni yatırımlar kapsamında, mevcut depolara ilaveten üç yeni deponun daha inşa edilmesi oldukça önemlidir. Mevcut depoların stok kapasiteleri, mevsimsel ürün taleplerinin karşılanması ve gelecek üç yıl içinde satış seviyesinin artacağı beklentisinden dolayı yetersiz görülmektedir. Tavsiye: Fon sağlanarak, üç yeni depo inşa edilmelidir.

2. Yangından hasar gören kayıt arşivi için yeni bir arşiv oluşturulmalıdır.

3. Bilgisayar kayıtları yedeklenmeli ve kayıt yedekleri güvenli bir ortamda muhafaza edilmelidir.

B. Hile: Mehmet Bey H2O Şirketi'ndeki karşılaşılan hileli işlemlerle özellikle ilgilenmektedir. Mehmet Bey, sektördeki uzmanlarla görüşerek, ortalama bir işletmedeki hile oranının işletmenin brüt satışlarının %2'sine eşit tutarda olacağını tahmin ettiklerini belirtti. Şirkette bir iç denetim (internal audit) departmanı yoktu, şirket sadece yılda bir kez bağımsız denetim firması tarafından denetlenmekteydi. Şirket muhasebesinin, sadece belli bir kısmı otomasyon sistemi içinde olup, diğer kısımlarda ise eski teknikler kullanılmaktaydı bu yüzden, iç kontrol (internal control) yeterli değildi. Mehmet Bey, %2 olarak belirlenen hile kriterini ve H2O Şirketi'nin hiç bir hileli işleme maruz kalmadığı yönündeki tahminleri mantıklı bulmadığını açıkladı. Buna göre, yıllık \$1 milyar satış hasılatı olan H2O Şirketi'nin hile tutarının \$20 milyondan daha fazla olacağını ve bu kaybı önlemek için gayret gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yönetim kurulu tarafından hazırlanan raporda, H2O Şirketi ile ilgili verimlilik ve hile konularında aşağıdaki tavsiyelere de yer verilmiştir.

Tavsiye 1: Verimliliğin artırılması amacıyla çalışmalar yapılmalı ve bu çalışmaların onaylanması, öncelik sırasının belirlenmesi ve gerekli bütçe tahsisatının yapılması için yönetim kuruluna sunulması gerekmektedir.

Tavsiye 2: Muhasebe müdürünün hile tespitine yönelik olarak iç kontrol ve proaktif inceleme alanındaki yeterliliği değerlendirilmeli, eğer yetersizliği söz konusu ise bu konularda uzman eleman istihdam edilmelidir. Aksi takdirde, şirket içindeki hilelerin tespit edilmesi mümkün değildir.

Tavsiye 3: Şirkette, bir iç denetim departmanı kurulmalı ve proaktif hile tespiti üzerine çalışmalar başlatılmalıdır.

Tavsiye 4: Hile tespiti amacıyla iç kontrol ve proaktif inceleme çalışmalarını yürütmek için alt kademe muhasebe personeli istihdam edilmeli ve bunun için kaynak tahsis edilmelidir.”

3.1. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Bir: Depo

H2O Şirketi yönetim kurulunun talimatları üzerine, şirkete sekiz yeni muhasebeci alınmıştır. Bunlardan ikisi; Can ve Özgür, geçici olarak proaktif hile tespit ve inceleme faaliyetlerini yürütmek üzere görevlendirilmiştir. Her iki eleman da işletmeye dışardan gelmiş olup, şirket hakkında çok az bilgiye sahiptirler ve daha önce hile tespit ve inceleme üzerine deneyimleri de yoktur. Ancak, daha önce hile tespiti konusunda eğitim kurslarına katıldıklarından dolayı, şirket bu görev için Can ve Özgür'e yetki vermiştir.

Can ve Özgür, şirketin çalışma sistemini analiz ederek, öncelikli amaçları olan hile delillerini araştırmaya başladılar. İlk olarak, geçmiş altı ay süresince makine-teçhizatın bakımı için yapılan 10 adet ödeme işlemini incelemeye başlayarak işe koyuldular. Yaptıkları araştırma sonucunda 8, 9 ve 10'nolu ödeme işlemlerinin hileli olduğuna dair hiç bir neden göremediler.

Can ve Özgür alışılmış denetim ve soruşturma/doğrulama tekniklerini uyguladılar. 8'nolu işlemin talep belgesini isteyerek inceleme kapsamına aldılar ve talebin, tamir-bakım departmanı tarafından 12'nolu su deposu binasının tamiri için yapılan sözleşme kapsamında olduğunu tespit ettiler. Ayrıca, bu çalışma kapsamında yapılacak işlemleri ve genel maliyetini de belirlediler. Bunlar:

- a) 12'nolu binanın su deposundan 15.000 litre su boşaltılması.
- b) Deponun iç yüzeyinin kazınması ve temizlenmesi.
- c) Depo iç yüzeyinin tamir edilmesi ve pas geçirmeyecek bir madde ile kaplanması.
- d) Su deposunun dış yüzeyinin boyanması (Boyama işleminde kullanılacak boya şirket tarafından tedarik edilecektir).
- e) Su deposunun yeniden 15.000 litre su ile doldurulması.
- f) Ağustos'un 1-14 arası tatil olduğundan dolayı bütün onarım işlerinin bu süre zarfında tamamlanması.
- g) Bu işlerin tahmini maliyeti ise, \$5.500'dır.

Can ve Özgür bina müdürü Bülent Bey ve tamir-bakım departmanı sorumlusu Erkan Bey tarafından imzalanarak onaylanan talep formunu incelediler. Bülent Bey'le yapılan

görüşmeler sonucunda, şirketin yeniliğe ihtiyacı olduğu ve bunun için çok geç kalındığı sonucuna varıldı. 12 no'lu su deposu binasının tamirâtı için, şirketin satın alma departmanı ile Aztec Şirketi arasında yapılan sözleşme incelendi ve iş için talep edilen malzemelerin yukarıdaki liste ile aynı olduğu tespit edildi. Can ve Özgür bu tamirat işlerinin yaptırılması için niçin Aztec Şirketi'nin seçildiğini incelediklerinde ise, bu şirketin rakiplerinden daha düşük fiyat teklifi (5.000\$) verdiğini tespit ettiler. Diğer altı şirketin fiyat tekliflerinin ise \$5.400, \$5.500, \$6.000, \$6.300, \$6.500 ve \$7.000 olduğunu belirlediler.

Can ve Özgür şirketin Bülent Bey tarafından onaylanan alış raporlarının, sözleşmelere uygun olup olmadığını incelediler. Can ve Özgür'ün yukarıda bahsedilen incelemelerinden sonra, su deposu projesi uygulamaya kondu. Projenin beklenenden daha düşük bir maliyetle gerçekleştirildiğini, hile yapılabilecek bütün olasılıkları araştırdıklarını ve 8'nolu işlem için herhangi bir hileli durumla karşılaşmadıklarını rapor ederek, 9'nolu işlemi incelemeye başladılar.

3.2. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. İki: Başka Bir Depo

Can ve Özgür, denetlemek amacıyla rasgele seçtikleri 9 no'lu işlemi incelemeye karar verdiler. Ancak, proaktif hile tespit ve incelemelerini beş gün içinde tamamlamak zorunda olduklarından dolayı, denetim faaliyetlerini hızlandırmaya karar verdiler. Özgür, 9 no'lu işlemle ilgili belgelerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesinin kendilerine zaman kaybettireceğini, bu işlemin gerçekten yapılıp yapılmadığını ortaya çıkarmak için hızlı bir gözden geçirmenin yeterli olacağını önerdi. Bir başka ifadeyle, kusurlu (defective) teslimat hilesi tespit etmeye karar verdiler.

9 no'lu işlem, 8 no'lu işleme oldukça benzemekteydi. 9 no'lu işlem, 17 no'lu binanın üzerinde bulunan su deposunun yenilenmesi için Alkor İnşaat Şirketi'ne yapılan \$6.000'lık bir ödeme işlemiydi. Alkor Şirketi'nin düzenlediği fatura incelendi ve 12 no'lu binanın su deposundakine benzer tamir-bakım işlerinin 17 no'lu binanın su deposuna da yapıldığı tespit edildi. Can ve Özgür, su deposu tamiratında her şeyin yolunda gidip gitmediğini tespit etmek için su deposunu yerinde incelemeye karar verdiler.

Her ikisi de kendisini su deposunu inceleme konusunda yeterli göremedi. Bu yüzden su deposunun fiziksel olarak incelenmesi hususunda kendilerine yardım etmesi için H2O Şirketi'nin ürün dizaynı departmanının da çalışan bir mühendisi görevlendirdiler. Daha sonra birlikte 17 no'lu binadaki su deposunu incelemeye gittiler. Mühendis su deposunda çeşitli incelemelerde bulundu ve sonuç olarak her şeyin yolunda olduğunu ve tamiraty yapan şirketin işini iyi yaptığını bildirdi.

Bu gelişmelerden sonra, Can ve Özgür 9 no'lu işleme ait dosyayı, hiç bir hile bulamayarak kapattılar. Ayrıca, raporlarında H2O Şirketinin bu iş için yaptığı \$6.000'lık ödemenin makul ölçülerde olduğunu da belirttiler.

3.3. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Üç: Park Alanı

Ekim ayı içerisinde Özgür, H2O Şirketi'nin çalışanlarına ait kuzey park alanının yeniden kaplandığını tespit etti. Bürosuna döndüğünde, bu işlem üzerinde hile tespit incelemelerinin yapılması gerektiğine karar vererek, müteahhit firmanın faturalarını teslim aldı. Özgür yaptığı incelemeler sonucunda aşağıdaki hususları belirledi:

Müteahhit firma: Güneş İnşaat Şirketi

Fatura no: 89-6344

Fatura tarihi: 15 Ekim

İş bedeli: \$300.000

İşin adı: Park alanı yüzeyinin ziftli asfaltla kaplanması.

Özgür yaptığı incelemeler sonucunda ayrıca, park alanının bakımına gerek olmadığını ve bütün bunların park alanı sorumlusu Ali Ak tarafından onaylandığını tespit etti. Özgür, bu iş ile ilgili dosyada yukarıdaki iş emri için altı firmadan teklif alındığını ve gönderilen teklif mektuplarının da Ali Ak tarafından imzalandığını belirledi.

İş ilanını yeniden gözden geçiren Özgür, tekliflerle ilgili herhangi bir tahrifat delili bulamadı. Güneş İnşaat Şirketi \$300.000'lık en düşük fiyatı vermiş, diğerleri ise \$325.000-\$375.000 arasında fiyat vermişlerdir. Sonuçta, düşük fiyat veren Güneş İnşaat Şirketi ile sözleşme yapıldı. Ancak, ikinci düşük fiyatı veren Elmas İnşaat Şirketi, ihalenin Güneş İnşaat'a verilmesine itiraz etti. Elmas İnşaat'ın itiraz sebebi, Güneş İnşaat'ın gelecekte H2O Şirketi'nin diğer işlerini de alma ümidiyle, olması gerekenden

çok düşük bir fiyat teklifi vermiş olmasıydı. Elmas İnşaat, Güneş İnşaat'ın bu işi \$300.000'a layıkıyla yapmasının ve bu işten kâr elde etmesinin imkânsız olduğunu iddia etti. Bunun üzerine denetçiler, ihale sürecini ve sözleşmeyi kontrol ettiler ve her şeyin yolunda olduğunu tespit ettiler. H2O Şirketi, Elmas İnşaat'a ihaleyi kazanan şirketin kâr elde edip etmemesinin kendilerini ilgilendirmeyeceğini belirterek, sözleşmenin Güneş İnşaat ile yapılacağını açıkladılar.

3.4. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Dört: Depo İnşaatları

H2O Şirketi, Ağustos ayının 12'sinde, gelecek beş yıl içerisinde satışlarda büyük miktarda artış olacağını tahmin ederek, stoklardaki aşırı yığılmayı önlemek amacıyla mevcut depolara benzer üç adet yeni depo inşa etmeye karar verdi. Depo inşaatı ile ilgili projeler, yönetim kurulu tarafından onaylandı. H2O Şirketi teknik işler departmanı, proje maliyetinin yaklaşık \$1.200.000 olacağını tahmin etmekteydi.

Şirket, bu üç depo inşaatının yapımını üstlenecek müteahhit firmayı belirlemek amacıyla gazeteye ilan vermişti. Daha sonra altı firmadan ihale için talep gelmiş, bu firmalara yapılacak inşaatların özellikleri ve sözleşme şartları gönderilmiş ve Eylül ayının 15'ine kadar fiyat tekliflerini vermeleri istenmişti. Üç depo binasının inşası için yapılan ihalenin en düşük fiyatı veren firmaya verilmesi temel prensipti. Sözleşme yapılan müteahhit firma, ilk olarak A, daha sonra B ve sonra da C deposunu inşa edecekti. Ayrıca, H2O Şirketi'nin herhangi bir zamanda inşaatların herhangi birisinin yapımını iptal etme hakkı saklı idi. Belirlenen sözleşme ücreti, her bir inşaatın %50'si tamamlandığı zaman parça parça ödenmeye başlanacak, ücretin %5'den daha az bir kısmı ise inşaatlar tamamen teslim edildikten sonra ödenecekti.

Depo inşaatları süresince, planda meydana gelebilecek beklenmeyen değişikliklerde (tasarım, geliştirme v.b.), depo sorumlusu Bekir Bey karar yetkisine sahipti. Mevcut yapıda herhangi bir değişiklik olması halinde ödeme seçenekleri, son ödeme tarihleri, ve sözleşme fiyatında da değişiklik söz konusuydu. Yönetim kurulu üyelerinin tamamı yukarıdaki belirtilen hususları oybirliği ile kabul etmişlerdi.

Eylül ayının 15'inde, dört müteahhit firma sözleşme şartlarını kabul etmiş ve aşağıdaki belirtilen fiyat tekliflerini sunmuşlardı:

Delta Şirketi : \$1.000.000

Prizma İnşaat: \$1.050.000

Sürat Taahhüt: \$1.200.000

Gümüş İnşaat: \$1.300.000

Delta Şirketi en düşük fiyat teklifinde bulunduğundan, sözleşme bu şirket ile Eylül ayının 16'sında imzalanmıştır. Delta Şirketi hiç zaman kaybetmeden A Deposunun inşaatına başlamıştı.

Delta Şirketi ile sözleşme imzalandıktan sonra, proaktif hile denetçisi Can, sözleşmeyi ve diğer dört müteahhit firmanın her bir inşaat (A, B ve C) için önerdikleri fiyatları talep ederek incelemeye başladı.

Delta Şirketi: A= \$500.000; B= \$250.000; C= \$250.000

Prizma İnşaat: A= \$350.000; B= \$350.000; C= \$350.000

Sürat Taahhüt: A= \$400.000; B= \$400.000; C= \$400.000

Gümüş İnşaat: A= \$440.000; B= \$430.000; C= \$430.000

Can, depoların benzer niteliklerde olmasına rağmen fiyatlarındaki aşırı farklılığın nedenlerini araştırmaya başladı. Can aynı nitelikteki binanın aynı fiyattan olması gerektiğini savunarak, bu hilenin “ilk ve son” yükleme olarak adlandırılan bir hile türü olduğunu ve burada müteahhit firmanın maliyetlerini ve kârını ilk inşaata kaydırmak amacıyla olduğunu varsaydı. Can müteahhit firmanın sözleşmeden elde edeceği kârın büyük bir bölümünü ilk olarak inşa edeceği inşaattan alarak, inşaat faaliyetlerinin ileriki aşamalarında herhangi bir olumsuz durum ortaya çıktığı zaman (H2O Şirketi'nin sözleşmeyi iptal etmesi, müteahhit firmanın taahhütlerini yerine getirmemesi v.b.) müteahhit firmanın kendisini garanti altına alacağını belirtti. İnşaat fiyatları arasında dengesiz bir dağılım söz konusu olup, Delta Şirketi B ve C inşaatlarında ya çok fazla zarar edecek ya da H2O Şirketi sözleşmeyi çeşitli sebeplerden ötürü iptal edecek ve müteahhit firmanın B ve C inşaatlarından elde edeceği kâr A inşaatı üzerine aktarılacaktı. Can, sözleşmenin biraz olsun değişikliğe uğraması halinde bu konudaki şüphelerinin yersiz olmadığı kanısına varacaktı. Bu amaç doğrultusunda, Can

sözleşmeden kaynaklanan gelecekteki olaylara karşı H2O Şirketi'ni korumaya karar vererek, gelişmeleri gözlem altına aldı.

Eylül ayının 20'sinde Delta Şirketi, A deposunun inşaatına başladı. Ekim ayının 20'sinde yönetim kurulu toplantısında, Bekir Bey A inşaatının yapımı ile ilgili genel bilgiler aktararak, Delta Şirketi'nin hızlı bir çalışma içerisinde olduğunu açıkladı. Aralık ayının ortasına doğru A inşaatının tamamlanacağını ve şu an kullanılan eski ek depodaki stokların A deposuna taşınmasının da planlandığını belirtti. Yönetim kurulu üyesi Kadir Bey B ve C inşaatların ne zaman başlayacağını sordu ve Bekir Bey en kısa zamanda başlanacağını açıklayarak, gelecekte satışlarının büyük miktarlara ulaşacağını tahmin ettiklerini, ancak B ve C inşaatlarının bitiş tarihini gelecek yönetim kurulu toplantısında açıklayacağını ve ayrıca, eğer herhangi bir problem ortaya çıkarsa sözleşmenin iptal edileceğini belirtti. Bekir Bey Delta Şirketi'nin bu durumdan pek hoşnut olmadığını ancak, yeni binaların ve ilave düzenlemelerin inşaatından isterlerse vazgeçebileceklerini, yapılan sözleşmenin kendilerine bu hakkı verdiğini belirtti. Bunun üzerine yönetim kurulu B ve C inşaatları sözleşmesini iptal etme kararı aldı.

3.5. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Beş: Değişken Kira Maliyetleri

H2O Şirketi muhasebe departmanında hile denetçisi olarak çalışan Özgür, Şirketin Antalya'daki ofisini kendisine inceleme alanı olarak seçti. H2O Şirketi'nin Antalya'daki ofisi, sahile bakan çok katlı lüks bir binanın çatı katındaydı. Bu ofis yıldan yıla azda olsa değişiklik gösteren bir maliyetle/kira bedeliyle kiralanmıştı. Özgür, bu kiralama işlemini incelemeye karar verdi. Fakat, kira sözleşmesindeki değişken maliyetlerin değişim biçimleri hakkında bir bilgiye sahip değildi. Özgür, kira sözleşmesini inceleyerek bunun uzun dönemli, on yıllık bir süreyi kapsayan kiralama işlemi olduğunu ve şirketin kiralama süresinin dördüncü yılı içerisinde olduğunu öğrendi. Uzun dönemli bir kira sözleşmesi her iki taraf içinde istenen bir durumdu. Bu bina, inşaatı tamamlandığı anda sahibi tarafından sigorta ettirilmişti. H2O Şirketi, Antalya sahilinde kira oranlarının artacağı beklentisi içindeydi ve bu yüzden, kira maliyetlerinin gelecek on yıl zarfında sabit kalmasını istiyordu. H2O Şirket yönetimi, kira sözleşmesini düşük tutarla imzalamak istiyordu. Bunun için, şirket kira sözleşmesini her iki yılda bir yenileyecekti, bu işlem basit bir formatla dördüncü, altıncı ve sekizinci yılın sonunda yapılacaktı.

Kiraya veren kişi, gelecek 10 yıl içerisinde enflasyonun ve değişken maliyetlerin ne oranda değişiklik göstereceğini tahmin edemediğinden dolayı böyle bir sözleşme imzalamak hususunda çok istekli değildi. H2O şirketi ve kiraya veren kişi bir araya gelerek, kira sözleşmesi ile ilgili iki husus üzerinde anlaşmaya vardılar. Birinci husus; kira sözleşmesi süresince gerçekleşecek ofis sahibinin tahmini sabit maliyetleri (amortisman, finansman maliyeti) hakkındaydı, bunlar bir kere belirlenecek ve sözleşmenin kesinleştiği andan sonuna kadar taraflarca eşit tutarlarda ödenecekti. İkinci sözleşme hususu ise; tahmin edilemeyen değişken maliyetler (ısıtma, aydınlatma, elektrik enerjisi, temizlik, güvenlik, bakım v.b.) hakkındaydı. H2O şirketi sözleşme şartlarına göre her yıl gerçekleşen değişken maliyetleri ödeyecek, eğer elektrik giderleri yükselirse, bu gideri kiracı ile paylaşacaktı. Değişken maliyetler her ay tahmini olarak ödenecek, yıl sonunda kiraya veren kişinin gerçek kayıtlarına göre ayarlanacaktı. Kiraya veren kişi her yıl mevcut ödeme kayıtlarını, H2O şirketi'nin kontrol etmesine izin verecekti.

Özgür, Bay İnşaat şirketi'ne ait bu ofisin üçüncü yıla ait maliyet hesaplamalarını incelemeye başladı. Söz konusu hesaplamalar aşağıda özet olarak sunulmuştur:

Bay İnşaat şirketi Sahil Cad. No: 129 Antalya/Türkiye		Tarih: 28 Ocak, 4. Yıl
Kiracı: H2O DOĞAL KAYNAK SULARI şİRKETİ Periyot: 3. Yıl		
3. YIL KİRA MALİYETLERİNİN HESAPLANMASI: (m ² =Metre Kare)		
SÖZLEŞME SABİT MALİYET ORANLARI		YILLIK TUTAR
Kiralanılan Ofis Alanı:	25.000 m ² X \$9,75	\$243.750
Park Alanı (32 Araçlık):	8.000 m ² X \$2.00	\$16.000
Toplam Sabit Kira Maliyeti:	33.000 m ² X \$11,75	\$259.750
DEĞİŞKEN MALİYET ORANLARI		
Toplam Kira Alanı	33.000 m ² X \$15,00	\$495.000
H2O şirketi'nin 3. Yıl Toplam Kira Maliyetleri		\$754.750
H2O şirketi'nin 3. Yıl Kira Ödemeleri (12 Ay X \$65.000)		\$780.000
Fazla Ödeme		\$26.250
DEĞİŞKEN MALİYETLERİN HESAPLANMA YÖNTEMİ:		
Bay İnşaat şirketi Toplam Maliyeti		\$3.750.000
Kiraya Verilen Toplam Ofis Alanı		÷250.000 m ²
m ² Başına Düşen Maliyet		15\$/m ²

3.6. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Altı: Jaluzi

Ocak ayının 11'inde H2O Şirketi'nin denetçisi Serap Hanım, hile tespit ve denetim tekniklerini kullanarak, işletmenin rast gele seçtiği ödeme işlemlerini incelemeye başladı. Pak Temizlik Şirketi'ne yapılan 7.056\$'lık bir ödeme işlemini ayrıntılı olarak incelemek için seçti. Serap Hanım, H2O Şirketi'nin muhasebe departmanına giderek bu işle ilgili sipariş fişini, satın alma emrini, onaylı teslimat raporunu, \$7.056'lık ödeme faturasını ve şirketin ödeme çeki suretini istedi. Serap Hanım istediği belgeleri edinmekte hiçbir güçlükle karşılaşmadı.

Serap Hanım, sipariş fişini ve satın alma emrini incelemeye başladı ve bu ödeme işleminin, H2O Şirketi'nin bütün jaluzilerinin temizlik işiyle ilgili olduğunu tespit etti. Serap Hanım ayrıca, bu işin bina müdürü Mehmet Selvi tarafından talep edildiği ve sipariş fişinin yine onun tarafından onaylandığını belirledi. Sipariş fişine, H2O Şirketi CEO'sunun jaluzilerin oldukça kirli olduğundan yakındığı ve derhal temizlenmesi için talimat verdiği notu da eklenmişti.

Serap Hanım, daha sonra temizlik hizmetleri için düzenlenen satın alma emrini inceledi ve bu işin bir ihale yapılmadan Pak Temizlik Şirketi'nce gerçekleştirildiğini tespit etti. Ancak, H2O Şirketi ihale departmanının bir kaç ay önce jaluzilerin, perdelerin ve pencerelerin temizlik işi için sözleşme yapmak amacıyla ihale ilanı verdiği belirlendi. İhale sonucunda, Pak Temizlik Şirketi ile açık uçlu bir sözleşme yapıldı. Bundan sonra, Pak Temizlik Şirketi bütün yıl boyunca H2O Şirketi'nin bir talebi olmaksızın bütün camlarının temizliğini sözleşme şartlarına uygun bir şekilde yapacaktı. Serap Hanım'ın incelediği satın alma emri ise bu sözleşmeye dayanmaktaydı. Satın alma emrinde, 150 adet jaluzinin (6m X 8 m= 48m² ebadında) 1\$/m² fiyatından temizlenmesi isteniyordu. Şayet, şirket 10 gün içerisinde faturayı öderse %2 nakit iskontosu uygulayacaktı. Serap Hanım, H2O Şirketi'nin faturaları 10 gün içinde ödediğini tespit etti.

Daha sonra, Serap Hanım teslimat raporlarını inceledi ve normal olarak H2O Şirketi temizlik işleri sorumlusu Ercan Ata tarafından onaylanması gereken bu belgelerin hiç birisinin Ercan Bey'in onayını taşımadığını gördü. Serap Hanım, Ercan Bey'i ziyaret etti ve temizlik işleri hakkında genel sorular sordu ve Ercan Bey teslimat raporlarından haberinin olduğunu ve ayrıca Pak Şirketi çalışanlarının işlerini her zaman iyi bir şekilde yaptığını belirtti.

Serap Hanım Ercan Bey'le yaptığı görüşmeden sonra Pak Temizlik Şirketi faturalarını incelemeye başladı ve aşağıdaki sonuçlara ulaştı:

- Mal ya da hizmetin satın alınmasında, satın alınacak mal ya da hizmet miktarının belirlenmesinde ve satın alma emrinin onaylanmasında tek bir kişi yetkilidir. Bu vak'ada ise, Ercan Ata şirket binasının tamir-bakım hizmetlerinin talep edilmesinde \$25.000'a kadar tek başına yetkilidir.
- Mal ya da hizmetin gerçekten teslim alındığı ile ilgili deliller mevcuttur. Bu vak'ada 12'nolu bina müdürü Mehmet Selvi kendi bölümüyle ilgili satın alma emirlerinin teslimat raporlarını imzalamaktadır ve bu imzaların Mehmet Selvi'ye ait olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur.
- Ödemelerin, tedarik edilen hizmetler için yapıldığını ispatlayan gerçek faturalar vardır. H2O Şirketi yöneticisi veya giderlerden sorumlu kişi, ödemesi yapılan faturadaki işin eksiksiz bir şekilde yapıldığını onaylayarak, hizmet karşılığında düzenlenen faturayı inceleyerek imzalamak zorundadırlar. Bu vak'ada ise, faturalar Mehmet Selvi tarafından imzalanmıştır.

Ercan Bey, yukarıda belirtilen bütün belgelerin ve imzalarının mevcut olduğunu, hatta belgeleri bizzat kendisinin imzaladığını açıkladı. Ercan Bey ayrıca, faturaların erken ödenmesi halinde nakit iskontosu uygulanacağını, bu yüzden ödemelerin olabildiğince çabuk yapıldığını da belirtti (10 gün içerisinde yapılan ödemelerde %2 nakit iskontosu yapılmaktadır). Serap Hanım şirket muhasebecisiyle birlikte bina içerisinde dolaşarak, jaluzilerin ve binanın çok temiz olduğunu gördü. Muhasebeci, temizlik firmasının eskiyen jaluzyi iplerini de değiştirdiğini ve bunun H2O Şirketi'ne hiç bir maliyeti olmadığını belirtti. Serap Hanım eskiden jaluzilerin çok kirli olduğu, şimdi daha temiz ve düzenli olduğu düşüncesine vardı. Serap Hanım muhasebeciye bu işi yapan Pak Temizlik Şirketi'nden bir çalışanı tanıyıp tanımadığını sordu, muhasebeci de evet yanıtını verdi.

Serap Hanım görüşmelerinden sonuçlar çıkararak bunları birleştirdi ve kayıt etti. Burada Serap Hanım daha önce yapması gereken bir şeyi unuttuğunun farkına vardı. Bu şekilde çalıştıktan sonra, hileli olabilecek oldukça çelişkili işlemler tespit etti.

Bu noktadan sonra, bu vak'ının okuyucusu biraz yaratıcı düşünerek Serap Hanım'ın yapmayı unuttuğu şeyi ve tespit ettiği çelişkili işlemlerin neler olabileceğini belirlemeye çalışmalıdır.

3.7. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Yedi: Boyama İşi Sözleşmesi

H2O Şirketi'nin eski binalarının genel bir bakımı ve ayrıca bütün binalarının boyanması, su kaynaklarının tamir bakımının yapılması gerekmektedir. Tamir-bakım işlerinden sorumlu Ahmet Bey, H2O Şirketi çalışanlarından küçük bir ekip kurarak hiç vakit kaybetmeden tamir-bakım işlerini planlamaya başladı. Bir kaç yıl önce şirket binalarının bakım-onarım işleri için bir firmayla vadeli sözleşme yapılmasına karar verilmişti. Sonuç olarak, şirket binalarının birçoğu vadeli sözleşme yapılan işletmelerce sözleşme şartlarına göre yapılmaktaydı. Bu işlerin en ekonomik şekilde yapılması için şirket ihaleler yaparak en düşük fiyatı veren işletmelerle vadeli sözleşme yaptı.

Buradaki yapılan sözleşmelere vadeli/dönemsel sözleşme denilmesinin sebebi; yüklenici firmanın sağlayacağı hizmeti belli bir süre için yapması ve bu sürenin genellikle bir yıllık bir dönemi kapsamasıdır. Vadeli sözleşmeye göre, işletmenin ihtiyacı artsa bile yüklenici firma işletmenin ihtiyaçlarına karşılamayı taahhüt etmektedir. Bir başka ifadeyle, yüklenici firma sözleşmede belirtilen bütün işleri yerine getirmeyi garanti eder.

Sözleşme yapılacak firmayla sözleşme yapılmadan önce, sözleşme başlangıcı, hizmetin gecikme olmadan yapılabilmesi için gerekli olan hususlar ve fiyat şartları üzerinde anlaşmaya varılır. Örneğin, yüklenici şirket sözleşme şartlarına göre çalıştığı her saat için \$50 alacaktır ayrıca eğer yüklenici firma 100 saat hizmet sunarsa otomatik olarak \$5.000 daha alacaktır. Sözleşme yapılan işletme sözleşme dönemi içerisinde hizmet talep edebilir veya etmeyebilir. Ancak, yüklenici firma genellikle minimum sözleşme gelirini (örneğin \$100.000 gibi) hizmeti yerine getirsin veya getirmesin talep etme hakkına sahiptir.

Ahmet Bey, üretim tesisinin iç ve dış cephesinin yeniden boyanması gerektiğini tespit etti ve bu iş için gelecek yılı kapsayacak yeni bir dönemsel sözleşme yapılmasına karar verdi. H2O Şirketi'nin yeni CEO'su şirket duvarlarının şu an ki rengi olan laciverdin birçok şirkette kullanıldığını ve iç karartıcı bir etkisinin olduğunu söyledi. Bu yüzden

şirket duvarlarının bir an evvel hafif grimsi beyaz renge boyanmasını önerdi. Bu önerinin üzerine Ahmet Bey boyama işi için dönemsel sözleşme yapacağı bir firma bulmak amacıyla gerekli çalışmalara başladı. Ahmet Bey, şirketin boyanması gereken yerlerinin bir envanterini çıkarırken, bu işin şirkete oldukça pahalıya mâl olacağı kanısına vardı. Boyanacak yerlerin birçoğunda 9 metre'den yüksek yerler bulunmaktaydı, bu iş için yüklenici firmanın inşaat iskelesine ihtiyacı vardı, elbette bu tür gereksinimler boyama işinin maliyetini artıracaktı. Ayrıca, duvarlardaki lacivert rengin kapatılıp hafif grimsi beyaz renge boyanması da, maliyetleri önemli ölçüde artıracaktı.

H2O Şirketi, şirket binalarının iç yüzeyinin boyanması işi için dönemsel bir sözleşme yapmak üzere ilan verdi. Bu ilan üzerine, H2O Şirketi ile dönemsel sözleşme yapmak isteyen sekiz boyama işi yapan firma belirlendi. Bu sekiz firmaya yapılacak dönemsel sözleşme ile ilgili aşağıdaki ayrıntılı sözleşme şartları gönderildi.

• *H2O Şirketi Sözleşme Teklifi Şartnamesi:*

H2O Şirketi gelecek takvim yılı için (1 Ocak-31 Aralık) şirket binalarının iç cephesinin boya işini bir boyama firmasıyla dönemsel sözleşme yaparak gerçekleştirecektir. Dolayısıyla, H2O Şirketi bu teklif şartnamesi ile fiyat teklifinde bulunacak işletmeler aramaktadır. Sözleşmeye ilgi duyan firmaların bu şartname ekinde sunulan fiyat teklifi formunu doldurarak H2O Şirketi'ne başvurmaları gerekmektedir.

Sözleşme yapılan firma, bütün yıl boyunca H2O Şirketi tamir-bakım departmanının talep edeceği bütün iç cephe boyama işlerini yapacaktır.

Fiyat teklifleri, aşağıdaki forma uygun olarak, her bir boyama kategorisine için tahmini alana göre (m²) yapılacaktır. Aşağıda tahmini alanların verilmesiyle, her bir boyama kategorisi için boyama firmalarının vereceği en düşük birim fiyatın belirlenmesi amaçlanmıştır. Şirketin boyanması gereken alanın ne kadar olduğu konusunda kesin bir bilgisinin olmaması nedeniyle, şirket boyama işi ile ilgili çeşitli değişiklikler yapma hakkını saklı tutacaktır. Boyama işinin toplam maliyeti sözleşme yapılan firmanın belirlediği fiyattan daha az olursa, H2O Şirketi aradaki tutarı ödeyecekti. Ayrıca H2O Şirketi sözleşmede belirtilenden daha fazla hizmet talep etme hakkına da sahipti.

• *Fiyat Teklifi Formu*

Teklif Sahibi Firma:

A Sınıfı Boyama:

9 metre yüksekliğinde duvar, 1 kat.

_____ Birim fiyat/m² X 1.200.000 m² \$ _____

B Sınıfı Boyama:

9 metre yüksekliğinde duvar, 2 kat.

_____ Birim fiyat/m² X 200.000 m² \$ _____

C Sınıfı Boyama:

9 metreden daha yüksek duvar, 1 kat.

_____ Birim fiyat/m² X 100.000 m² \$ _____

D Sınıfı Boyama:

9 metreden daha yüksek duvar, 2 kat.

_____ Birim fiyat/m² X 12.500 m² \$ _____

E Sınıfı Boyama: Tavan, 1 kat.

_____ Birim fiyat/m² X 250.000 m² \$ _____

F Sınıfı Boyama: Tavan, 2 kat.

_____ Birim fiyat/m² X 4.000 m² \$ _____

TOPLAM FİYAT TEKLİFİ : \$ _____

H2O Şirketi'nin sözleşme ilanı sonucunda, dört boya firmasının fiyat teklifleri kabul edildi. Bu fiyat teklifleri aşağıda verilmiştir.

FİYAT TEKLİFİ FORMU**Teklif Sahibi Firma: PICASSO BOYA ŞİRKETİ****A Sınıfı Boyama:**

9 metre yüksekliğinde duvar, 1 kat.
 \$0,08 Birim fiyat/m² X 1.200.000 m² \$96.000

B Sınıfı Boyama:

9 metre yüksekliğinde duvar, 2 kat.
 \$0,14 Birim fiyat/m² X 200.000 m² \$28.000

C Sınıfı Boyama:

9 metreden daha yüksek duvar, 1 kat.
 \$0,10 Birim fiyat/m² X 100.000 m² \$10.000

D Sınıfı Boyama:

9 metreden daha yüksek duvar, 2 kat.
 \$0,16 Birim fiyat/m² X 12.500 m² \$2.000

E Sınıfı Boyama: Tavan, 1 kat.

\$0,12 Birim fiyat/m² X 250.000 m² \$30.000

F Sınıfı Boyama: Tavan, 2 kat.

\$0,18 Birim fiyat/m² X 4.000 m² \$720

TOPLAM FİYAT TEKLİFİ : \$166.720

FİYAT TEKLİFİ FORMU**Teklif Sahibi Firma: SAHİL BOYA ŞİRKETİ****A Sınıfı Boyama:**

9 metre yüksekliğinde duvar, 1 kat.
 \$0,85 Birim fiyat/m² X 1.200.000 m² \$102.000

B Sınıfı Boyama:

9 metre yüksekliğinde duvar, 2 kat.
 \$0,15 Birim fiyat/m² X 200.000 m² \$30.000

C Sınıfı Boyama:

9 metreden daha yüksek duvar, 1 kat.
 \$0,095 Birim fiyat/m² X 100.000 m² \$9.500

D Sınıfı Boyama:

9 metreden daha yüksek duvar, 2 kat.
 \$0,14 Birim fiyat/m² X 12.500 m² \$1.750

E Sınıfı Boyama: Tavan, 1 kat.

\$0,11 Birim fiyat/m² X 250.000 m² \$27.500

F Sınıfı Boyama: Tavan, 2 kat.

\$0,185 Birim fiyat/m² X 4.000 m² \$740

TOPLAM FİYAT TEKLİFİ : \$171.490

FİYAT TEKLİFİ FORMU		
Teklif Sahibi Firma: FLAŞ BOYA ŞİRKETİ		
A Sınıfı Boyama:		
9 metre yüksekliğinde duvar, 1 kat.		
\$0,05 Birim fiyat/m ² X 1.200.000 m ²		\$60.000
B Sınıfı Boyama:		
9 metre yüksekliğinde duvar, 2 kat.		
\$0,30 Birim fiyat/m ² X 200.000 m ²		\$60.000
C Sınıfı Boyama:		
9 metreden daha yüksek duvar, 1 kat.		
\$0,05 Birim fiyat/m ² X 100.000 m ²		\$5.000
D Sınıfı Boyama:		
9 metreden daha yüksek duvar, 2 kat.		
\$0,25 Birim fiyat/m ² X 12.500 m ²		\$3.125
E Sınıfı Boyama: Tavan, 1 kat.		
\$0,05 Birim fiyat/m ² X 250.000 m ²		\$12.500
F Sınıfı Boyama: Tavan, 2 kat.		
\$0,25 Birim fiyat/m ² X 4.000 m ²		\$1.000
TOPLAM FİYAT TEKLİFİ :		\$141.625

FİYAT TEKLİFİ FORMU		
Teklif Sahibi Firma: RENK BOYA ŞİRKETİ		
A Sınıfı Boyama:		
9 metre yüksekliğinde duvar, 1 kat.		
\$0,75 Birim fiyat/m ² X 1.200.000 m ²		\$90.000
B Sınıfı Boyama:		
9 metre yüksekliğinde duvar, 2 kat.		
\$0,145 Birim fiyat/m ² X 200.000 m ²		\$29.000
C Sınıfı Boyama:		
9 metreden daha yüksek duvar, 1 kat.		
\$0,10 Birim fiyat/m ² X 100.000 m ²		\$10.000
D Sınıfı Boyama:		
9 metreden daha yüksek duvar, 2 kat.		
\$0,15 Birim fiyat/m ² X 12.500 m ²		\$1.875
E Sınıfı Boyama: Tavan, 1 kat.		
\$0,13 Birim fiyat/m ² X 250.000 m ²		\$32.500
F Sınıfı Boyama: Tavan, 2 kat.		
\$0,18 Birim fiyat/m ² X 4.000 m ²		\$720
TOPLAM FİYAT TEKLİFİ :		\$164.095

Kabul edilen bu dört fiyat teklifinin toplamaları aşağıda verilmiştir:

Picasso Boya Şirketi	\$166.720
Sahil Boya Şirketi	\$171.490
Flaş Boya Şirketi	\$141.625
Renk Boya Şirketi	\$164.095

Yukarıdaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere, Flaş Boya Şirketi \$141.625 ile en düşük fiyat teklifini vermiş ve H2O Şirketi'yle gelecek yıl için dönemsel sözleşme yapmaya hak kazanmıştır.

3.8. Hile Üzerine Vak'a Çalışması No. Sekiz: Arşiv

Dört no'lu vak'a çalışmasında hatırlayacağınız gibi, H2O Şirketi'ne ait depo inşaatları kısa bir süre sonra tamamlanmış ve eski depodaki stoklar yeni depolara taşınmıştı. Bu işten sonra eski ek depo boş kaldı ve daha sonraki yönetim kurulu toplantısında bu deponun yıkılması önerildi. Ancak, bazı yönetim kurulu üyeleri bu deponun tarihi bir değer taşıdığını ve başka amaçlar için kullanılabileceğini savundular. Yönetim kurulu başkan yardımcısı Tarık Gümüş, H2O Şirketi'nin önemli belgelerinin saklandığı şu an ki arşivin 1998 yılındaki yangından dolayı hasar gördüğünü ve yeni bir arşive ihtiyaç olduğunu belirtti. Bu nedenle eski deponun yeniden düzenlenerek arşiv olarak kullanılmasının uygun olacağını önerdi. Eski deponun arşive dönüştürülmesi kapsamında, havalandırma sistemi, nem kontrol sistemi, ışıklandırma, arşiv için uygun rafların döşenmesi v.b. işlerinin yapılması gerekmektedir. Ayrıca, bilgisayar veri yedeklerinin arşivleneceği yanmaya karşı dayanıklı dolaplara ihtiyaç vardı. Tarık Bey, şirkete yeni bir arşiv yapılmasının 3 milyon dolar'ın üzerinde bir maliyetinin olacağını belirtti. Yönetim kurulu, Tarık Bey'in önerilerini oybirliği ile kabul etti ve eski deponun arşive dönüştürülmesi için planlama faaliyetlerinin bir an önce başlaması için karar aldı.

H2O Şirketi mimari işlerinden sorumlu Tahsin Bey, eski deponun yeniden düzenlenmesi için bir plan hazırladı, bu planın maliyetini ise 1 milyon dolar olarak belirledi. Tahsin Bey'in planına göre eski depo düzenlendikten sonra, oldukça modern, birinci sınıf bir arşiv oluşturulacaktı. Şirket yönetim kurulu, Tahsin Bey'in planını onaylayarak bir an evvel faaliyetlere başlanması yönünde talimat verdi.

Tahsin Bey'in hazırladığı plan, yedi temel düzenleme faaliyetini kapsıyordu. Bunlar:

- a) Önemli dokümanların muhafaza edilebileceği güvenli bir kasa inşa edilmesi,
- b) İyi bir ışıklandırma sisteminin kurulması,
- c) Aşınmış ve pürüzlü zeminin düzeltilerek fayanslarla kaplanması,
- d) Duvarların iç yüzey bakımının yapılarak yeniden boyanması,
- e) Depo içine yeni duvarlar yapılarak kullanışlı bölümlerin/odaların oluşturulması,
- f) Eski yangın söndürme sisteminin sökülmesi ve yerine yeni bir su püskürtmeli yangın söndürme sisteminin monte edilmesi,
- g) Depo girişine yeni merdivenlerin yapılması ve giriş kapısının değiştirilmesi.

Temmuz ayının 17'sinde, H2O Şirketi sözleşme departmanı yukarıdaki belirtilen işleri yaptırmak için ihale ilanı düzenledi ve birçok firmadan fiyat teklifi topladı. Sözleşmeye ilgi duyan firmalar 17 Eylül saat 12.00'a kadar kapalı zarf usulü tekliflerini verdiler. Teklif zarfları açıldığında aşağıdaki dört firmanın teklifleri kabul edildi.

Birlik İnşaat	\$ 711.000
Hisar İnşaat	\$1.003.500
Sürat İnşaat	\$1.026.999
Sağlam İnşaat	\$1.045.987

Sözleşme şartlarına göre katılımcı firmanın hangi işi hangi firmaya yaptıracığını belirtmesi gerekmekteydi, Birlik İnşaat ise bu firmaların ismini belirmemişti. Bu yüzden Birlik İnşaat en düşük fiyat teklifini vermiş olmasına rağmen teklifi reddedildi ve eski deponun yeniden düzenlenme işi için Hisar İnşaat firmasıyla sözleşme yapıldı. Sözleşmeye göre, sözleşme yapılan firma bu işle ilgili maliyet azaltım çalışmaları yapabilecek (standart sözleşme şartlarına uygun olarak) ve maliyetle ilgili her tasarruf kaleminin %50'sine sahip olacaktı.

Hisar İnşaat, sözleşme yapıldıktan kısa bir süre sonra çalışmalarına başladı. Üç hafta sonra, işlerin sözleşmedeki mutabık kılınan zamandan önce bitirilebileceğini H2O Şirketi yönetim kuruluna bir rapor halinde sundu. Ekim ayının 19'unda, Hisar İnşaat yapılacak işlerle ilgili sözleşmede yer almayan bazı hatalar ve gözden kaçan unsurların

olduğunu belirtti ve aşağıda yer alan beş maddelik bir sözleşme değişikliğini yönetim kuruluna sundu:

- a) Sözleşmede belirtilen yangın söndürme ekipmanı bir arşiv için yetersizdir, daha büyük kapasiteli bir yangın söndürme sistemi gerekmektedir. Bu değişikliğin yapılması halinde sözleşme fiyatı \$7.350 daha artacaktır.
- b) Arşiv girişine monte edilecek iki giriş kapısının yerleri dardır. Bu kapıların monte edilebilmesi için gerekli genişletme faaliyetleri (duvarların kırılması, yeniden kaplanıp, boyanması v.b.) ve maliyetleri sözleşmede yer almamaktadır. Bu kapıların girişe monte edilebilmesi için her birinin maliyeti \$10.000'dır (Toplam maliyeti: \$20.000).
- c) Ayrıca, sözleşmede belirtilen havalandırma ve nem önleyici sistemler, bilgisayar verilerinin saklanacağı ortama uygun değildir. Bu ortama uygun sistemler oldukça pahalıdır ve Hisar İnşaat bunun yaklaşık maliyetini \$125.000 olarak belirlemiştir.
- d) Sözleşmede arşivin ışıklandırılması için ikişer adet 48cm'lik uzunluğunda tüp flüorsan lamba kullanılacağı belirtilmiştir. Fakat bir çok örnek arşivde de görüleceği üzere 96cm'lik tek tüp flüorsan, aydınlatma için daha elverişlidir. İki tüp 48cm'lik flüorsan lambanın maliyeti \$35.000, tek tüp 96cm'lik flüorsan lambanın maliyeti ise \$17.500'dır. Buradaki sağlanan tasarrufun yarısı ($35.000 - 17.500 = 17.500 \times \%50 = \8.750) sözleşme şartlarına göre Hisar İnşaat'a verilecek ve sözleşme tutarı \$17.500 azaltılacaktır.
- e) Sözleşmeye göre arşivin zemini fayanslarla kaplanacaktır. Fakat fayans yerine tahta kaplanması daha uygun olacaktır. Ayrıca fayansla kaplamanın maliyeti \$100.000 iken tahta kaplamanın maliyeti \$60.000'dır. Yine sözleşme şartlarına göre buradaki \$40.000'lık maliyet azaltımının yarısı olan \$20.000 Hisar İnşaat'a verilecektir. Tahsin Bey bütün bu değişiklikleri kabul ederek onayladı.

Mart'ın 3'ünde arşiv düzenleme işlemleri tamamlandı ve daha sonra H2O Şirketi arşiv içine rafları monte etmeye başladı. Hisar İnşaat'ın yaptığı işler 5 Mart'ta Tahsin Bey tarafından kontrol edildi ve her şeyin sözleşme şartlarına uygun olarak, eksiksiz bir şekilde yapıldığını onayladı. Hisar İnşaat'ın aşağıda düzenlediği ayrıntılı fatura dikkate alınarak, işletmeye hizmetlerinin karşılığı olarak bir çek verildi.

HİSAR İNŞAAT ŞİRKETİ	
15 Mart	
Temel Sözleşme Tutarı	\$1.003.500
<i>1. No'lu Değişiklik</i>	
Daha geniş kapasiteli bir yangın söndürme sisteminin kurulması	+ 7.350
<i>2. No'lu Değişiklik</i>	
Eski giriş kapısının sökülmesi	+ 1.850
Montaj alanının genişletilmesi	+ 5.600
Montaj alının yeniden kaplanması	+ 2.700
Yeni kapıların montajı	+ 20.000
<i>3. No'lu Değişiklik</i>	
Havalandırma ve Nem kontrol sisteminin kurulması	+ 125.000
<i>4. No'lu Değişiklik</i>	
48cm'lik iki tüp flüoresanın 96cm'lik tek tüp flüorsan ile değiştirilmesi	
Sözleşmedeki 48cm flüorsan maliyeti	\$35.000
96cm flüoresanın maliyeti	- 17.500
Tasarruf tutarı	\$17.500
Maliyet azaltımından Hisar İnşaat'a düşen pay (\$17.500 X %50)	+ 8.750
<i>5. No'lu Değişiklik</i>	
Fayans zemin yerine, tahta zemin yapılması	
Maliyet azaltımından Hisar İnşaat'a düşen pay (\$40.000 X %50)	+ 20.000
Düzeltilmiş Toplam Sözleşme Tutarı	<u>\$1.194.750</u>

Arşive monte edilen rafların metal ayaklarının zemin üzerinde ezilmelere sebep olduğu görüldü. Fakat zeminin fayansla değil de tahta ile kaplamasını H2O Şirketi kabul ettiği için her hangi bir hak iddia edemedi.

4. VAK'A ANALİZLERİNİN ÇÖZÜMLERİ

Bu bölümde yukarıda bahsedilen hile ile ilgili vak'a analizlerinin çözümleri üzerinde durulacaktır. Çözümlerde, okuyucunun hile ile ilgili temel kavramlar ve belli başlı hile türleri hakkında bilgisi olduğu varsayılmıştır.

4.1. Bir No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Su Deposu

Hile tespiti konusunda eğitim kurslarına katılmış ortalama bir denetçi veya muhasebeci bu vak'ada Can ve Özgür gibi düşünebilir. Can ve Özgür'ün en önemli hatalarından

birisi, bu vak’adaki hileyi ortaya çıkarabilecek denetim tekniklerini kullanmamalarıdır. Onların burada yaptıkları tek şey, satın alma işleminin usulüne uygun bir şekilde onaylanıp onaylanmadığıdır. Bu sözleşmenin uygun şekilde Aztec Şirketi’ne verilip verilmediği, yapılan ihalenin kurallara uygun olup olmadığı ve Aztec’in gerçekten en düşük fiyatı veren şirket olup olmadığı konuları incelenmiştir. Can ve Özgür müteahhit firmanın düzenlediği faturayı incelemişler ve bu faturanın usulüne uygun bir şekilde düzenlendiği sonucuna varmışlardır. Ayrıca, yapılan işin sözleşme şartlarına göre uygun bir şekilde yapılıp yapılmadığını tespit etmek için, teslim alma raporunu da incelemişlerdir.

Can ve Özgür’ün hatalarından birisi de, bütün belgelerin gerçek durumu gösterdiğine inanmalarıdır. Onlar, teslim raporunu incelediler ve raporun Bülent Bey tarafından onaylandığını tespit ettiler ve bunun bütün işlerin usulüne uygun bir şekilde yapıldığına delil teşkil ettiği kararına vardılar. Belki de Bülent Bey’de hileli işlemin bir parçasıdır ve bütün belgeleri şüphe çekmeyecek şekilde düzenlemiş olabilir.

Bu vak’ada, Can ve Özgür kusurlu (defective) teslimat hilesini yeteri kadar araştırmamışlardır. Aslında teslimat raporunu incelediklerinde bu hileyi tespit etmeye çok yaklaşmışlardı fakat, Bülent Bey’in onayına güvenmeleri onları yanıltmıştır. Öyleyse, Aztec tarafından bu işlerin gerçekten yapılıp yapılmadığını tespit etmeleri için Can ve Özgür ne yapmalıydılar? Her denetçi ve muhasebecinin hile tespiti konusunda başarılı olabilmesi için biraz paranoid/şüpheli olması gerekmektedir. Başarılı hile denetçileri, kendilerine bir hizmetin ya da malın teslim edildiğine dair bir rapor veya onay gösterildiği zaman, teslimatın gerçekten yapıldığından emin olmak için “o halde bana yapılanları göster!” şeklinde bir tutum sergilerler.

Bu vak’anın alındığı asıl olayda ise, denetçiler yeterince şüpheliydiler. Çünkü onlar deneyimliydiler ve bir olayın doğruluğunun kanıtlanması için sadece yetkili kişilerin imzaları, onayları yeterli değildi. Onlar, bizim vak’amızdaki 8 no’lu işleme benzer bir işlem seçtikten sonra, o işlemle ilgili su deposuna gidip yerinde incelediler. Denetçiler inşaat alanına giderken, yapılması gereken işlerin gerçekten yapılıp yapılmadığını, yapıldıysa anlaşmaya uygun olup olmadığını tespit etmek için yanlarında bağımsız bir inşaat teknisyeni de götürdüler. Bülent Bey’in tavır ve davranışları da denetçilere bazı ipuçları verdi. Denetçilerin su deposu ile ilgili tamir-bakım işlerini yerinde görmeyi ve

incelemelerde bulunmak istemesi üzerine, Bülent Bey gülümseyerek su deposunun 100 fit yükseklikte olduğunu ve tamamen su dolu olduğunu söyledi.

Bunun üzerine denetçiler ve onlara eşlik eden teknisyen, tamir-bakım faaliyetinin yapıldığı iddia edilen su deposuna gittiler. Teknisyen binaya girerek, su deposunun iç yüzeyini eli ile kontrol etti. Teknisyen eline pas ve boya kırıntıları bulaştığını gördü. Yapılan incelemeler sonucunda, su deposunda yakın zamanda her hangi bir tamir-bakım faaliyeti yapılmadığı anlaşıldı.

Denetçiler, teknisyenin de yardımıyla burada kusurlu (defective) teslimat hilesi olabileceği sonucuna vardılar. Eğer su deposunun yüzeyi gerçekten onarılmış olsaydı, teknisyen bunu kolaylıkla anlayabilirdi. Teknisyenin, eline bulaşan pas ve boya kırıntıları hilenin kanıtıdır ve acaba Bülent Bey'in burada teslim raporunu onaylaması bir ihmal midir, yoksa Bülent Bey bu hilenin bir işbirlikçisi midir? Eğer bir işbirlikçi ise, tabii ki Aztec Şirketi ile işbirliği yapmıştır. Onlar tamir-bakım hizmetlerinin yerine getirildiğini gösteren hayali bir fatura düzenleyerek, hile yapmışlardır.

4.2. İki No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Başka Bir Su Deposu

Burada öncelikle, Can ve Özgür'ün 17 no'lu binanın su deposunda gerekli tamir-bakım işlerinin yapılıp yapılmadığını fiziksel olarak denetlemelerinden sonra, bu işlem üzerindeki incelemelerini tamamlamaları doğru bir davranış mıydı sorusunun sorulması gerekmektedir. Hile tespit incelemelerini gerçekleştiren birisi, mevcut ortamda hile olsa bile her zaman o hileyi tespit edemeyebilir. Elbetteki, 17 no'lu binanın su deposunda, bir no'lu vak'adaki su deposundakine benzer bir durumla karşılaşılsaydı, muhasebeciler hile tespit edebilirlerdi. Sonuçta, bir no'lu vak'adaki gibi bir durumla karşılaşılmadı ve denetçiler bu vak'adaki mevcut hileyi tespit edemediler. Burada Can ve Özgür hatalı değildir, çünkü onlar mevcut şartlara uygun olan denetim tekniğini içtenlikle uygulamışlardır. Onların tek hatası, bu vak'ada incelemeleri gereken hile türünü yanlış tahmin etmiş olmalarıdır.

Bu vak'ada eğer denetçiler, incelemelerini aynı mal/hizmet için birden fazla ödeme hilesi (multiple payee fraud) üzerinde yoğunlaştırsalardı, hileyi tespit edebilirlerdi. Su deposu ile ilgili tamir-bakım işleri iyi bir şekilde yapılmıştır, fakat bu işler Alkor İnşaat Şirketi'nce yapılmamıştır. Bütün bu işleri Yıldız Şirket'i yapmıştır. Can ve Özgür 9

no'lu işlemle ilgili belgeleri ayrıntılı bir şekilde incelemiş olsalardı bile, bu vak'adaki incelemeleri sonucunda düzenleyecekleri denetim raporunun sonucu değişmezdi. Bu işlerin Alkor Şirketi'nce yapıldığını kanıtlayan bütün belgeler sahteydi. Buradaki anahtar isim bina müdürü Bülent Bey olup, Alkor Şirketi'nin işbirlikçisiydi.

İşletmelerin sahip olduğu her bir varlıkla ilgili ayrıntılı kayıtların tutulması, hayali ödemeler hilesinin (shell fraud) tespit edilmesi için iyi bir iç kontrol aracıdır. Bu tür kayıtlar yönetim bilgi sisteminin (YBS) bir görevi olarak görülür. Varlıklarla ilgili bütün tamir-bakım işlemleri kaydedilir. Örneğin, 16 no'lu bina duvarlarının en son ne zaman boyandığı, A deposu çatısının ne zaman değiştirildiği ve hatta 17 no'lu binanın su deposunun en son ne zaman revize edildiği gibi bilgiler YBS tarafından kaydedilir. Eğer Can ve Özgür bu kayıtlara ulaşıp, incelemiş olsalardı 17 no'lu binanın su deposunun çok kısa bir zaman aralığı içinde iki kez revize edildiğini tespit edebilirlerdi. Fakat burada bu kayıtların bağımsız bir muhasebe departmanı tarafından tutulması gerekmektedir. Ayrıca böyle bir YBS bir no'lu vak'adaki hilenin tespit edilmesi için yararlı olabilir miydi sorusu akıllara gelmektedir. Bu sorunu cevabı hayır olacaktır, çünkü bir no'lu vak'ada YBS, sadece su deposunun ne zaman ve nasıl tamir edildiği bilgilerini sunmaktadır.

4.3. Üç No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Park Alanı

Her şeyden önce Özgür'ün bu olay karşısında defektli/kusurlu teslimat hilesine yönelik incelemelerde bulunması oldukça yerinde bir karardı. Diğer yandan, müteahhit firmaların ihaleyi kazanmak için düşük fiyat teklifi vermeleri oldukça olağan bir davranıştır.

Özgür öncelikle, park alanı işinin Güneş İnşaat Şirketi'nce sözleşme şartlarına uygun bir şekilde gerçekleştirildiği gösteren ve Ali Ak'ın onayını taşıyan teslimat raporunu inceledi. Ali Ak kendisinin onayını taşıyan bu teslimat raporunun, Özgür tarafından incelendiğini öğrenince pek mutlu olmadı. Özgür incelemelerine devam ederken beklenmedik bir adım atarak, sözleşmeyi protesto eden Elmas İnşaat Şirketi'nin idarecileriyle görüştü ve onların iddialarını değerlendirmek amacıyla park alanını birlikte incelemeyi önerdi. Elmas İnşaat Şirketi, bu öneriyi kabul etti ve kendilerini temsil etmek üzere Okan Bey'i bu iş için görevlendirdiler. Daha sonra Okan Bey, Özgür ve Ali Ak park alanındaki yapılan işi incelemeye gittiler. Diğer yandan Ali Ak bu işe

Okan Bey'in karıştırılmasına şiddetle karşı çıktı, fakat bu konudaki düşünceleri kabul edilmedi. Okan Bey'in ilk eleştirisi, park alanının sözleşme şartlarına uygun bir şekilde kaplanmadığı yönündeydi. Okan Bey'in belirttiği ikinci husus ise, park alanının her hangi bir yerinden kaplama malzemesi numunesi alarak bunun test edilmesi idi. Yapılan test sonucunda park alanının kaplamasında kullanılan kaplama malzemesinin kalitesi ve kalınlığı hakkında bilgi edinilebilirdi. Yapılan incelemeler neticesinde, sözleşmeye göre 10 cm olması gereken kaplama malzemesi kalınlığının, 5 cm olduğu tespit edildi.

Daha sonra, Özgür kaplama malzemesinin maliyetini dikkate alarak, 10 cm kalınlıkta olması gereken kaplama malzemesinin, 5 cm kalınlıkta uygulanarak Güneş İnşaat'ın yaklaşık \$30.000 haksız kazanç sağladığını belirledi. H2O Şirketi yöneticileri müteahhit firmayı yaptığı hile nedeniyle dava etmeyi düşünüyorlardı ki, Güneş İnşaat aldığı paranın \$60.000'ını işletmeye geri ödedi. Bu işten sorumlu Ali Ak ise ihmalcı tutumu nedeniyle oldukça sert bir şekilde uyarıldı.

4.4. Dört No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Depo İnşaatları

İlk ve son yükleme hilesi açısından, Delta İnşaat'ın üç depoya farklı fiyatlar vermesi Can'ı şüphelendirmişti, fakat bu hile varlığını ispatlamak için tek başına yeterli değildi. Mantıklı düşünülürse, müteahhit firma aynı yerde üç depo inşa edeceği zaman, bütün inşaatlardan elde edeceği kâr ilk inşaatın maliyetlerini şişirerek elde etmeye çalışacaktı. Örneğin, bütün inşaatları ilgilendiren ve asıl iş başlamadan yapılması gereken bazı hazırlıklar olabilir ve bu hazırlık maliyetleri ilk inşaatla yüklenebilir. Dolayısıyla, müteahhit firmanın bir hile işleme maksadında olduğunu açık bir şekilde ortaya koymak için, ilk inşaatın fiyatını diğerlerine göre daha yüksek açıklamasının dışında delillere ihtiyaç vardı. Burada yapılması gereken tek şey, H2O Şirketi'nin çıkarlarını korumak için sözleşmedeki belirtilen inşaatların tamamlanmasını sağlayacak hususları sözleşmeye eklemesiydi.

Birçok müteahhit firma böyle bir durumda, sözleşme yapılan işletmenin herhangi bir sebepten ötürü sözleşmeyi feshetmesi riskine karşı, bu işten elde edeceği kârı garanti altına almak için vereceği fiyat teklifleri birbirinden farklı olacaktır. Böyle bir uygulamanın hile içerip içermediği bazı kanıtlar ileri sürülerek savunulabilir. Teknik olarak bu işlem, müteahhit firmanın henüz hak etmediği bir ödemeyi alması nedeniyle hile olarak değerlendirilebilir.

Burada öncelikle iç kontrol açısından bir hata yapılmış ve aynı yere yapılacak üç depo için tek bir ihale yapılmıştır. H2O Şirketi'nin, üç depo inşaatı işini tek bir sözleşmeye bağlaması oldukça yanlış bir davranış olup, Delta Şirketi'ne hile yapması için bir fırsat vermiştir. Can ise her hile denetçisinin sahip olması gereken *zeki ve sabırlı* bir şekilde davranmamıştı. Burada sabırlı olmaktan kasıt; denetçi bir hile araştırırken ya da hilekârı açıklarken oldukça temkinli davranmalı ve sabırlı olmalıdır, çünkü tespit ettiği hileyi açıklamadan önce yeteri kadar delilin olması gerekmektedir. Bu vak'a analizinde, Bekir Bey'in hileye karıştığı açık bir şekilde gözükmemektedir. Fakat, Can bu tespitini hemen açıklamamalı, Bekir Bey'in tutum ve davranışlarını belli bir süre takip etmeliydi. Ekim ayının 20'sinde B ve C depolarının yapımından vazgeçilmesinden sonra, Can Bekir Bey ile Delta Şirketi arasındaki gizli ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla deliller toplamalıydı. Can kesinlikle Bekir Bey ile Delta Şirketi arasında hile işlemek amacıyla bir işbirliği olduğunu bilmekteydi, şimdi ise bu komployu ispatlayacak kanıtlara ihtiyacı vardı.

Aslında, bu vak'anın çözümü açıktır; Delta Şirketi ile Bekir Bey buradaki işlenen hilenin işbirlikçileridir. Bunun sebebi ise, yönetim kurulunda Bekir Bey'in bir değil üç depoya ihtiyaç olduğunu şiddetli bir şekilde savunmasıdır. Bekir Bey, işin en başından beri B ve C depolarının yapılmayacağını biliyordu. Delta Şirketi bu hile sonucunda en az \$100.000 ekstra kâr elde etmiş ve bunu da Bekir Bey'le paylaşmıştır.

4.5. Beş No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Değişken Kira Maliyetleri

Özgür, Bay İnşaat Şirketi'nce hazırlanan H2O Şirketi'nin üçüncü kira yılına ait maliyet tablosunu dikkatli bir şekilde inceledi. İlk dikkatini çeken husus, ofis alanının bir m²'sinin maliyetinin yaklaşık \$40 olmasıydı ve bu tutar ona göre oldukça yüksekti. Ofisin sahili gören bir manzarasının olması, Antalya havaalanına ulaşımın oldukça kolay olması gibi hususlar göz önünde bulundurulduğu zaman, kira bedelinin yüksek olması biraz daha kabullenilebilirdi.

Özgür üçüncü yıla ait kira maliyetleri hesaplama tablosunu incelerken, hesaplama tablosunun H2O Şirketi Antalya bölgesi müdürü Uğur Bey tarafından "uygundur" yazılarak onaylandığını tespit etti. Bay İnşaat bina yöneticisi, birim değişken maliyeti bulmak için, toplam değişken maliyeti toplam kiralanabilir ofis alanına bölüyordu. H2O Şirketi'nin toplam değişken maliyetini bulmak için ise 33.000 m²'yi \$15 ile çarpıyordu

ve bu 33.000 m² alana 8.000 m²'lik park alanı da dahildi. Halbuki, \$15'lık birim maliyeti sadece 25.000 m²'lik ofis alanına uygulamalıydı. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; Bay İnşaat Şirketi'nin birim değişken maliyetlerini hesaplarken toplam değişken maliyetlerini toplam ofis alanına bölerek bulmasıdır. Toplam ofis alanına ise park alanı gibi yerler dahil değildir. Eğer bu bir hile ise, H2O Şirketi'nin üçüncü yıl kira tutarında ($\$15 \times 8.000 \text{ m}^2$) \$120.000'lık bir hile yapılmıştır. Özgür'ün bu başarılı tespitinden sonra, Bay Şirketi bunun olağan bir hata olduğunu savundu. Fakat Özgür bunun önceden tasarlanmış bir hile olduğunu ve Uğur Bey'in de Bay Şirketi'nin işbirlikçisi olduğunu savundu.

Özgür iddialarını güçlendirmek amacıyla, birinci ve ikinci yılın kira maliyetleri hesaplamalarını da inceledi ve her iki yılda da aynı hilenin yapıldığını ve hesaplama tablolarının Uğur Bey tarafından onaylandığını tespit etti. Birinci yılda ki hile tutarı \$98.000 iken ikinci yıl hile tutarı \$115.000'di.

Özgür, bu vak'a ile ilgili raporunu hazırlayarak yönetim kuruluna sundu ve yönetim kurulu Özgür'ü haklı buldu, fakat dava açılması istenilmedi. Dava açmak yerine H2O Şirketi problemi, Bay Şirketi'nin yönetimiyle tartıştı ve sonuç olarak Bay Şirketi fazla tahsil ettiği paraları faiziyle birlikte ödemeyi kabul etti ve kira sözleşmesinin sonunda sözleşmeyi H2O Şirketi'nin istekleri doğrultusunda yenilemeyi taahhüt etti. H2O Şirketi yönetimi ise Bay Şirketi'nin önerilerini kabul etti.

4.6. Altı No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Jaluzi

Serap Hanım, Pak Temizlik Şirketi'nin düzenlediği faturalarda kullanılan oranların yapılan sözleşmeye uygun olup olmadığını inceledi. Pak Temizlik Şirketi'nin faturaları \$1/m² oranıyla düzenlediğini tespit etti. Aslında bu açıdan her hangi bir problem yoktu, fakat, Serap Hanım bir de H2O Şirketi ile Pak Temizlik Şirketi arasında yapılan ve şu an geçerli olan sözleşmeyi incelemeye karar verdi.

Serap, Salı günü sabah H2O Şirketi ihale departmanına gitti ve Pak Temizlik Şirketi ile yapılan sözleşmeyi temin etti. Sözleşmeyi incelediğinde, sözleşme oranının Pak Şirketi faturalarındaki gibi \$1/m² olduğunu gördü. Ayrıca, Pak Temizlik Şirketi faturalarının sözleşmede yer alan "en son belirlenen sözleşme fiyatı üzerinden H2O Şirketi'ne %35 iskonto yapılacaktır" hususuna göre düzenlenmediğini de fark etti. Bu oran \$7.200'lık

toplam fatura tutarına uygulandığı zaman \$2.520'lık bir indirim, bir başka ifadeyle fazla ödeme söz konusuydu. Serap, bu durum karşısında birçok muhasebeci ve denetçinin yaptığı gibi buradaki fazla ödemeyi yönetimle tartışıp, geri alınmasını önermek gibi bir tutum içerisine girmedir. Daha önce de belirtildiği gibi tecrübeli ve iyi bir hile denetçisi biraz şüpheli/paranoidtir. Serap da bu durumdan şüphelenerek, burada bir hile olabileceğini düşündü. O bu durumun, satıcının bunu *istemeyerek* yaptığını ve daha sonra bu durum ortaya çıktığı zaman özür dileyerek fazla ödemeleri hemen geri ödeyeceği türden bir hile girişimi olduğunu belirledi. Serap hiç zaman kaybetmeden bu iddiasını ispatlayacak ya da çürütecek bir denetim programı planladı.

Serap, denetim programı kapsamında öncelikli olarak, Pak Temizlik Şirketi ve Mehmet Selvi hakkındaki şüphelerini belirledi. Fatura, Mehmet Selvi tarafından imzalanmış fakat Mehmet Bey yapılması gereken indirimlerin yapılmadığı konusunda hiç bir beyanda bulunmamıştı. Bu yüzden, Serap Hanım Mehmet Bey'in ya ihmalkâr davrandığı ya da bu hilenin suç ortağı olduğu kararına vardı. Bu tür hilelerde her zaman, hileyi işleyenlerin, bu hileyi bilmeyerek, hatayla yaptıklarını iddia etmeleri riski vardır. Bu tür bir hata eğer bir kere yapılmışsa kabul edilebilir fakat bu vak'ada bu hata Pak Temizlik yetkilisi ve Mehmet Bey tarafından defalarca yapılmıştı.

Serap Hanım'ın temel varsayımı; eğer Pak Temizlik Şirketi gerçekten bir hilekâr ise bu hileyi daha önce de yapmış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bu yüzden Serap, Pak Temizlik Şirketi'nden son iki yıl içerisinde gelen bütün faturaları incelemeye başladı. İncelediği ilk sekiz faturanın hiç birisine %35'lik bir indirim yapılmadığını tespit etti ve bütün bu faturaların Mehmet Bey'in imzasını taşıması onu şaşırtmadı. Artık Pak Temizlik Şirketi'nin H2O Şirketi'ne kestiği faturalarda yanlışlıkla hata yapmadığı konusunda şüpheleri kalmamıştı. Yapılan hizmetler H2O Şirketi'ne toplam \$25.416 fazla fatura edilmişti. Serap daha sonra, bu vak'adaki hile ile ilgili bulgularını ve iddialarını bir rapor hazırlayarak şirket yönetimine sundu.

Eğer, Serap Hanım incelediği ilk faturada hata tespit edemeseydi veya şüpheli davranmasaydı, yönetim kuruluna sadece \$2.520'lık bir fazla ödeme tespit ettiğini ve bunun geri ödenmesi gerektiğini raporlayacaktı. Diğer bir önemli husus ise, Serap Hanım Pak Temizlik Şirketi'nin önceki faturalarında bir hata bulamasaydı, tespitlerini kendine saklamalı ve Pak Temizlikten gelecek yeni faturaları takip altına almalıydı.

Bu vak'a çalışması gerçek bir denetim vak'asından alınmıştır. Birçok iç denetim elemanı bu tür fazla ödemeleri tespit ettiği zaman hemen yönetime bildirir ve ödemenin geri alınmasını sağlar ve bunu büyük bir başarı olarak değerlendirir. Diğer bir deyişle birçok iç denetçinin bunun bir hile olabileceğinden şüphelenerek, önceki faturaları da incelemek aklına gelmez.

4.7. Yedi No'lu Vak'a Analizinin Çözümü: Boyama İşi Sözleşmesi

Bu vak'adaki verileri incelemeyen, vadeli sözleşmenin Flaş Şirketi'ne verilmesinin yanlış olduğunu düşünmek hatalı olacaktır. Aslında, Flaş Şirketi'nin fiyat teklifi formunda en düşük teklifi vermesi nedeniyle, H2O Şirketi'nin başka bir firmayı seçme şansı bulunmamaktadır. Bir işletmenin bir işi yaptırmak için fiyat teklifi toplaması oldukça önemli bir süreçtir. Bu yüzden işletmeler, sözleşme yapacakları firmayı seçerken düşük fiyat teklifi veren firmaların yanında diğer firmaları da seçebilmelerini olanaklı kılacak düzenlemelerde bulunmalıdırlar. Eğer işletmeler bu türlü düzenlemeler yapmazlarsa, çeşitli sebeplerden ötürü en düşük fiyat teklifini veren işletmelerle sözleşme yapmadıkları takdirde, keyfi davranmakla suçlanarak dava edilebilirler.

Bu vak'ada, vadeli sözleşmenin Flaş Şirketi'ne verilmiş olmasının yanlış olduğunu düşünüyorsanız, teorik açıdan haklı olabilirsiniz. Aslında, Flaş Şirketi'nin vermiş olduğu fiyat teklifi incelenecek olursa, şirketin haksız bir kazanç elde etme niyetinde olduğu açıkça ortadadır. Bu vak'a analizindeki ayırt edici unsurların anlaşılması, diğer vak'alara göre nispeten daha kolaydır. Bu hususlar ayrıca, okuyucunun vak'a analizinin esasını daha kolay anlamasını ve görmesini de sağlamaktadır. Fakat bu tür sözleşmelerde hileye yol açabilecek unsurların gerçek dünyada kolaylıkla fark edilemeyeceği unutulmamalıdır.

Bu vak'a, daha öncede belirtilen dengesiz fiyat teklifi (unbalanced contract bidding) hilesinin farklı bir versiyonudur. Burada Flaş Şirketi en düşük fiyatı vererek sözleşme yapmaya hak kazanmıştır. Flaş Şirketi, fiyat teklifi formunda belirtilen A'dan F'ye kadarki boyama işi sınıflamasındaki boya miktarı ve kalitesine sadık kalırsa, bu sözleşme için seçilebilecek en uygun firmadır. Fakat, Flaş Şirketi'nin fiyat teklifinde sunduğu fiyatlarla sözleşmedeki belirtilen boyama işlerini kâr elde ederek yapması oldukça güçtür.

Flaş Şirketi düşük fiyat teklifi vererek, sözleşmede belirtilen işi iyi bir şekilde yapmayı değil, sadece ihaleyi kazanmayı amaçlamaktadır. Flaş Şirketi'nin bu şartlar altında kâr elde etmesi mümkün değildir ama bir çözüm vardır. Bu çözüm; Flaş Şirketi kendisine sipariş edilen boya işlerinde kullanacağı boya miktarında biraz azaltmaya giderek, sözleşme fiyatını kendisi için kârlı hale dönüştürebilmesidir. Flaş Şirketi dengesiz bir fiyat teklifi sunarak B, D ve F sınıfı boyama işlerinde A, C ve E sınıfı boyama işlerine göre daha fazla kâr elde edecekti. Ayrıca burada B, D ve F sınıfı boyama işlerinde iki kat boya uygulanacağı gözden kaçırılmamalıdır. Flaş Şirketi'nin dengesiz fiyat teklifi, aşağıda diğer firmalarla birim fiyatlarının karşılaştırılması ile daha da açık bir şekilde görülmektedir.

Boyama Kategorileri:	A	B	C	D	E	F
Picasso Boya Şirketi	0,08	0,14	0,10	0,16	0,12	0,18
Sahil Boya Şirketi	0,085	0,15	0,095	0,14	0,11	0,185
Flaş Boya Şirketi	0,05	0,30	0,05	0,25	0,05	0,25
Renk Boya Şirketi	0,075	0,145	0,10	0,15	0,13	0,18

Yukarıdaki tablo incelendiği zaman, Flaş Boya Şirketi'nin iki kat boya uygulanması gereken (B, D ve F) boya işlerine, diğerlerine göre daha yüksek fiyat teklifi verdiği görülmektedir. H2O Şirketi'nin boya yapılacak alanların çoğunun tek katlı olacağını öngördüğü dikkate alındığı zaman, burada şüpheli bir durum olduğu görülmektedir.

Bu noktadan sonra hile denetçisi, Flaş Şirketi'nin fiyat teklifini kesinlikle bir hile kanıtı olarak değerlendirmeli ve bu durumu şirket içerisindeki denetim komitesi ile paylaşmalıdır. Hile denetçisi bu aşamadan sonra, hilenin birinci aşamasının gerçekleştiğini varsayarak, şüphe duyduğu unsurların bir listesini hazırlamalıdır. Hile denetçisi bu işi yaparken, hilenin oluşumuna katkıda bulunabilecek bir H2O Şirketi çalışanı olabileceğini de göz önünde bulundurmalıdır. İşbirlikçi H2O Şirketi çalışanı ya şirketin genel olarak iki kat boya uygulayacağını Flaş Şirketi'ne bildirmiştir, ya da H2O Şirketi'ni bütün alanlarda iki kat boya uygulanması yönünde yeterince etkileyebilecek birisidir.

Hile denetçisi bu vak'adaki şüphelerini belirlerken, H2O Şirketi'nin fiyat teklif formunda tahmini olarak belirlediği boyanacak alanlarının büyük bir bölümünde tek kat boya uygulanacağına dikkat etmelidir. Mantıklı düşünen herkes, lacivert boyalı bir

duvarın hafif grimsi beyaza boyanması için çift katlı boya uygulanması gerektiğini bilir. Buradaki amaç, sözleşmede tek kat boyanacak alanların daha sonra çift kat boyanması gerektiği şeklinde değiştirilmesidir. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, bu tahmini alanları ve uygulanacak boya katını belirleyen kişi, bütün şüpheleri üzerinde toplamaktadır. Hilekarların sadece bir kereye mahsus hile işlemesi olasılığı oldukça düşüktür. Bu yüzden hile denetçisi, bu vak’ada standart hile tespit tekniklerini kullanarak, bu şirkette benzer olayların daha önce de yaşanıp yaşanmadığını tespit etmelidir. Bu tür olaylar benzer kişilerce daha önce de yapılmışsa, bütün bunlar hilenin kanıtlarını oluşturmaya yetecektir.

Eğer hile denetçisi, H2O Şirketi’nde benzer olayların daha önce hiç yapılmadığını tespit ederse, o zaman şirketin iç kontrol sistemini (özellikle sözleşmeler açısından) güçlendirici bazı tavsiyelerde bulunmalıdır. Örneğin, bu vak’adaki sözleşmede boyanacak tahmini alanlar belirlenirken daha profesyonelce davranılmalı ve hatta bu hesaplamayı yapan kişi bundan ötürü sorumlu tutulmalıdır.

4.8. Sekiz No’lu Vak’a Analizinin Çözümü: Arşiv

Eğer bu vak’a gerçek bir olay olsaydı, bir tek kesin cevabı olabilirdi. Fakat, bu vak’a muhasebe hileleri konusunda eğitim amacıyla yazılmış bir örnek olaydır. Dolayısıyla, bu vak’ada kesin bir doğru çözüm/cevap bulunmamaktadır. Burada sadece bir hile denetçisinin ulaşabileceği olası hile senaryoları oluşturulabilir. Bu yüzden bu vak’anın cevabı olası hile senaryoları oluşturularak verilmeye çalışılacaktır.

● Senaryo Bir

Sözleşmedeki ilk değişiklik, arşivin yangın söndürme sisteminin daha büyük kapasiteli bir yangın söndürme sistemi ile değiştirilmesi hakkındadır. Gerçek vak’ada, aslında eski depoda şu anki ihtiyacı karşılayacak büyük kapasiteli bir yangın söndürme sistemi kurulmuştu ve bu sistem henüz ekonomik ömrünü tamamlamamıştı. Buna rağmen, sözleşmede yangın söndürme sisteminin değiştirilmesi konusuna da yer verilmişti. Fakat, müteahhit firma sözleşmede belirtilen yangın söndürme sisteminin arşiv için uygun olmadığını, daha büyük kapasiteli bir yangın söndürme sisteminin gerektiğini belirtti ve sözleşme de bu şekilde değişikliğe uğradı.

Bu noktada, hile denetçisi şu soru üzerinde düşünmelidir: İnşaat firması eski ek depodaki mevcut yangın söndürme sisteminin çalışır durumda olduğunu ve arşiv için yeterli olduğunu niçin belirtmedi? Bu sorunun cevabı; inşaat firması bu durum karşısında hiçbir şey yapmayacak ve sözleşmenin nasıl olsa değişikliğe uğrayacağını ve değişikliğe uğrayan sözleşmeyi kabul edecek olmasıdır. Ayrıca, bu durumla ilgili olarak inşaat firması şu hususların farkındadır, bunlar:

- İnşaat firması eski yangın söndürme sisteminin değiştirilmesine gerek olmadığını, ancak bu sistemin değiştirilmesi sonucunda kâr elde edebileceğini,
- Esas sözleşmedeki yangın söndürme sisteminin küçük kapasiteli olduğunu ve bunu sözleşme değişiklik yaparak ekstra maliyetleri ve kârını alacağını,
- Eski ek depodaki yangın söndürme sisteminin büyük kapasiteli olduğunu ve bunu kendisinin yaptığını iddia ederek H2O Şirketi'nden tahsilatta bulunabileceğini.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, inşaat şirketi mevcut sözleşmeyi değiştirerek, hiç bir şey yapmadan bu değişiklikle ilgili işlerin tutarını tahsil edebilecekti. Bu hile senaryosunda inşaat şirketi kesinlikle H2O Şirketi çalışanlarından biriyle işbirliği yapmıştı. Bu kişinin Tahsin Bey olma olasılığı oldukça yüksekti. Çünkü, Tahsin Bey arşiv düzenlemesi ile ilgili planlarda yangın söndürme sistemi ile ilgili yanlış raporlar hazırlayarak, inşaat şirketinin bu hileyi işlemesi için fırsatlar oluşturabilecek yetkiye sahipti.

• Senaryo İki

Sözleşmedeki ikinci değişiklik, arşiv kapılarının monte edileceği yerlerin dar olması hakkındaydı. Bu tür vak'alarda üzerinde durulması gereken husus, bu durumun kasıtsız bir hata veya gözden kaçma mı yoksa, kasıtlı bir şekilde mi yapıldığıdır. Çünkü ilk durumda ihmal söz konusu iken, ikinci durumda hile söz konusudur. Hile denetçisinin böylesi bir konu ile ilgili şüpheleri varsa, konuyla ilgili kanıtlar toplamaya yönelik denetim tekniklerini kullanmalıdır. İncelemeler sonucunda hile denetçisi elde ettiği kanıtlara göre, bu hile senaryosunu ya ispatlayacaktır ya da bu senaryodan vazgeçecektir. Bu vak'ada, incelemelere ilk olarak Tahsin Bey'le yapılacak görüşmeyle başlanması mantıklı olacaktır. Çünkü kapı genişliğini Tahsin Bey belirlemiştir ve bunu nasıl tespit ettiğini, ölçümleri hangi kriterlere göre yaptığını açıklayabilir. Tahsin Bey'le

yapılan görüşme neticesinde, bu ölçüm işinin gerçekten gereken özenin gösterilerek yapıldığı sonucuna varılabileceği gibi, Tahsin Bey'in bu olayda hile işlenmesi için kasıtlı olarak yanlış ölçümde bulunduğu sonucuna da varılabilir. Hile denetçisi iddialarını kuvvetlendirmek ya da çürütmek için, daha sonra bu işle ilgisi olan diğer kişilerle görüşmelidir.

Bu hile senaryosu sonucunda *iç kontrol* ile ilgili şu hususlar önem kazanmaktadır.

- Sözleşme yapılmadan önce sözleşme teklifnamesi dikkatli bir şekilde oluşturulmalı ve gözden geçirilmelidir.
- Çok fazla gerekmedikçe sözleşme şartları kesinlikle değiştirilmemelidir.
- Eğer sözleşmede değişiklik yapılması gerekiyorsa, değişiklik yapılan iş dikkatli bir şekilde denetlenmeli ve değişikliğin sorumluları araştırılmalıdır.

• *Senaryo Üç*

Sözleşme ile ilgili üçüncü değişiklik, arşiv havalandırma ve nem kontrol sistemi ile ilgiliydi. Bu hususla ilgili olarak, H2O Şirketi'nin orijinal sözleşmede dikkatsiz davrandığı söylenebilir. Ancak burada, suç işlemeye yönelik herhangi bir kasıt olmadığı görülmektedir. Daha geniş kapsamlı inşaat işi sözleşmelerinin çoğunda bu tür hataların kasıtlı olarak yapıldığı ve bu hataların inşaat alanının genelini değil her bir m²'sini ilgilendiren nitelikte olduğu görülmektedir. Böylece, fiyat teklifi veren firmalar ilk başta düşük fiyat teklifi vermekte ve sözleşme yaptıktan sonra, sözleşmedeki eksik/kusurlu noktaları ileri sürerek sözleşmede değişiklikler yapılmasını sağlayıp kârlarını artırmaktadırlar. Genellikle inşaat firmaları değişiklik neticesinde ortaya çıkan işlerin fiyatlarını belirlerken dürüst davranmamaktadırlar.

• *Senaryo Dört*

Sözleşmede yapılan dördüncü değişiklik, inşaat firmasının maliyet azaltıcı bir önerisi ile ilgiliydi. Buna göre, arşiv inşaatında orijinal sözleşmede belirtildiği gibi 48cm'lik iki tüp flüorsan yerine, 96cm'lik tek tüp flüorsan kullanılması daha az maliyetli olacaktı. Dolayısıyla bu maliyet azaltım çalışması neticesinde inşaat şirketi \$17.500'lık tasarrufun yarısına sahip olacaktı. İnşaat şirketinin bu kazancı elde etmesinde, sözleşme kurallarındaki yanlışlık doğrudan etkili midir? Yoksa burada bir hile ihtimali mi vardır?

Soruların yanıtları oldukça kesin olmamakla birlikte, bu vak’ada hile denetçisi basit bir hatadan ziyade daha çok hile olasılıkları üzerine senaryolar oluşturmaktadır.

● *Senaryo Beş*

Sözleşmedeki beşinci değişiklik yine bir maliyet azaltıcı öneri ile ilgiliydi. Buna göre, inşaat firması H2O Şirketi’ne arşivin zeminini daha ucuz bir kaplama malzemesi ile kaplamayı önermiş ve kabul edilmişti. İnşaat firması bu değişiklik sonucunda \$20.000’lık bir prim almaya hak kazanmıştı. Genellikle böyle bir değişiklik hile denetçilerinin dikkatini çekmez. Fakat buradaki durum oldukça farklıydı. Çünkü, diğer sözleşme değişikliklerine nazaran bu değişiklik talebi iyi bir fikir değildi. Bunun en büyük nedeni, yapılan değişikliğin tatmin edici sonuçlar vermediğinin, rafların yerleştirildikten hemen sonra ortaya çıkmasıdır. Bu vak’ada, zeminin yeniden kaplanması kaçınılmaz olduğu ve bu değişikliği Tahsin Bey’in onayladığı dikkate alınarak çeşitli hile senaryoları ortaya atılabilir.

● *Senaryo Altı*

Altıncı hile senaryosu Hisar İnşaat Şirketi’nin düzenlediği fatura ile ilgilidir. Dördüncü sözleşme değişikliği dikkatli bir şekilde incelenecek olursa, Hisar İnşaat’ın maliyet azaltımına yönelik olarak isteği değişiklikte, kendisine ait primi \$17.500 olarak faturaya ilave ettiği görülmektedir. Halbuki Hisar İnşaat’ın bu işle ilgili fiyatını H2O Şirketi’nin tasarruf payı kadar düşürmesi gerekmektedir. Ayrıca, beşinci sözleşme değişikliğinde de buna benzer bir hata bulunmaktadır. Hisar İnşaat bu işin fiyatına \$20.000 eklemek yerine, fiyattan bu tasarruf sebebiyle H2O Şirketi’nin payına düşen \$20.000’ı düşmeliydi. Bu hatalardan dolayı, Hisar İnşaat Şirketi faturayı olması gerekenden en az \$75.000 daha fazla tutarda düzenlemiştir. Yine buradaki faturayı Tahsin Bey’in onayladığını ve fazla tutarlar hakkında bir düzeltme talep etmediğini dikkate alarak hile senaryosu geliştirilebilir.

5. VAK’A ANALİZLERİ İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRME

Bu bölümde yukarıda incelenen H2O Şirketi ile ilgili sekiz vak’a analizi ve bunların çözümlerinden hareketle, genel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu kapsamda vak’a analizleri ile ilgili önemli bulgular aşağıda maddeler halinde verilmeye çalışılmıştır. Bunlar;

- a) Hile araştıran denetçiler, seçtikleri olaylara uygun nitelikteki denetim tekniklerini kullanmaladırlar.
- b) Denetçilerin hile tespiti konusunda başarılı olabilmesi için biraz paranoid/şüpheli olması gerekmektedir. Başarılı hile denetçileri, kendilerine bir hizmetin ya da malın teslim edildiğine dair bir rapor veya belge gösterildiği zaman, teslimatın gerçekten yapıldığından emin olmak için yapılanları fiziksel olarak incelerler.
- c) Denetçiler, hile denetim faaliyetleri sırasında kendi uzmanlık alanları dışından (mühendisler, bilgisayar uzmanları v.b.) da yardım almaladırlar.
- d) İşletme çalışanlarınca yapılan hilelerde, genellikle hilekara yardım eden işletme iinden veya dışından bir işbirlikçi bulunmaktadır.
- e) Hile tespit incelemelerini gerçekleştiren bir denetçi, mevcut ortamda hile olsa bile her zaman o hileyi tespit edemeyebilir.
- f) İşletmelerin sahip olduğu her bir varlıkla ilgili ayrıntılı kayıtların tutulması, hayali demeler hilesinin (shell fraud) tespit edilmesi için iyi bir iç kontrol aracıdır. Bu tür kayıtlar yönetim bilgi sisteminin (YBS) bir görevi olarak görülür.
- g) Denetçiler hile incelemelerini sadece incelemeye konu olan işletmede yapmamalıdır. Aynı zamanda incelemeye konu olan işletmenin ilişkide bulunduğu diğer işletme ve müşterileri üzerinde de incelemelerde bulunmaladırlar.
- h) Hile denetçisi *zeki ve sabırlı* bir şeklide davranmalıdır. Sabırlı olmaktan kasıt; denetçi bir hile araştırırken ya da hilekârı açıklarken oldukça temkinli davranmalı ve sabırlı olmalıdır, çünkü tespit ettiği hileyi açıklamadan önce yeteri kadar delilin olması gerekmektedir.
- i) Bazı hilelerde, hileyi işleyenlerin bu hileyi bilmeyerek, hatayla yaptıklarını iddia etmeleri riski vardır. Hata eğer bir kere yapılmışsa kabul edilebilir fakat bu hata defalarca yapılmışsa hile olarak değerlendirilmelidir.

- j) Bir işletmenin bir işi yaptırmak için fiyat teklifi toplaması oldukça önemli bir süreçtir. Bu yüzden işletmeler, sözleşme yapacakları firmayı seçerken düşük fiyat teklifi veren firmaların yanında diğer firmaları da seçebilmelerini olanaklı kılacak düzenlemelerde bulunmalıdırlar.
- k) Hilekarların sadece bir kereye mahsus hile işlemesi olasılığı oldukça düşüktür. Bu yüzden, hile denetçileri benzer olayların daha önce de yaşanıp yaşanmadığını tespit etmelidirler. Bu tür olaylar benzer kişilerce daha önce de yapılmışsa, bunlar hilenin kanıtlarını oluşturmaya yetecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hata kavramının yanlışlıkla hile kavramının yerine kullanılmasıyla birlikte, her iki kavram birbirinden tamamen farklı anlamlara sahiptir. Muhasebe hatalarının en büyük özelliği, bunların kanunlara, yasal mevzuata ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırı olmakla birlikte, meydana gelmelerinde kasıt unsurunun bulunmamasıdır. Muhasebe hilesi ise, haksız ve kanunsuz bir şekilde kazanç elde etmek amacıyla, kasıtlı olarak gerçekleştirilen, aldatmaya yönelik fiillerdir. Hata ve hilenin teorik açıdan tanımını yapmak kolay olmakla beraber, gerçek hayatta bazen her ikisini birbirinden ayırmak oldukça zordur. Ancak, herhangi bir hatanın tekrarlanma sıklığı, değer olarak yüksekliği veya işletmenin toplam işlem hacmi içindeki oransal büyüklüğü, genellikle o işlemlerin kasten yapıldığını gösterir

Hile, çalışanlar tarafından yapılan hile olarak adlandırılan; *varlıkların haksız olarak alınması* ve yönetim hilesi olarak adlandırılan; *hileli finansal raporlama* şeklinde iki gruba ayrılarak incelenmiştir. Hileli finansal raporlama, kasıtlı yanlış beyanlar veya finansal tablo kullanıcılarını aldatmak için finansal tablolardaki tutarların veya açıklamaların gerçeği yansıtmamasıdır. Varlıkların zimmete geçirilmesi ise, işletme varlıklarının çalınmasıdır. İşletmelerde meydana gelen hile veya yolsuzluklara bakıldığında tepe yöneticilerin veya işletme sahiplerinin yaptıkları hilelerin, işletme çalışanlarının yaptıkları hilelerden çok daha fazla olduğu bilinmektedir.

İşletmelerdeki hilelerin önlenmesi için öncelikle hileyi doğuran unsurların, ortaya konması gerekmektedir. Hilenin meydana gelebilmesi için bilinen veya bilinmeyen çok çeşitli unsurlar olabilir. Bu unsurlar hile üçgeninde dürtü/baskı, fırsat, makul kılma

şeklinde adlandırılmıştır. Olumsuz ekonomik koşulların müşteri taleplerinde azalmalara yol açması veya işletmelerin içinde bulundukları ekonomi/sektörle ilgili yanlış kararlar vermesi ya da işletmenin alacaklıları karşısında iyi bir görünüm çizmeye çalışması hilenin nedenleri arasından gösterilebilir. Ayrıca, bir zararın raporlanmasını engelleme isteği, işletme hakkındaki kâr tahminlerinin olumlu yönde etkilenmesi, işletmenin vergi yükünün azaltılması gibi nedenlerle de hileye başvurulabilmektedir.

Bu tür hileler karşısında işletmelerin iç kontrol sistemlerinin etkin bir koruma sağlaması beklenemez, çünkü bu tür hilelerin birçoğu iç kontrolden sorumlu işletme yönetimleri tarafından yapılmaktadır. Bu yüzden, yönetim hilelerini tespit etmeye yönelik etkin denetim teknikleri geliştirilmesi gerekmektedir. Geliştirilecek olan denetim teknikleri, yönetim tarafından işlenen hileleri ve dürüst olmayan davranışları erken uyarı sinyalleri ile ortaya çıkarabilmelidir.

Çalışanlar tarafından işletme varlıklarının ele geçirilmesine yönelik yapılan eylemler uzun yıllardan beri önemli bir sorun olmuştur ve boyutları giderek artmaktadır. İşletmeler tahmin edemeyecekleri kadar büyük tutarlarda varlıklarını çeşitli hile yöntemleri ile çalışanlarına kaptırmaktadırlar. Çalışanlar tarafından yapılan hileli işlemler, mağdur işletme içerisindeki birkaç kişi arasında ve hatta bazen işletmenin ilişkide bulunduğu diğer işletmeden birilerinin de katıldığı hile yapmaya yönelik gizli bir anlaşmayı (*komplo*) da kapsayabilir. Mağdur işletmenin iç kontrol sistemine ve hile ile ilgili ortamın (fırsatların) niteliğine göre işbirliği gerekli olmayabilir.

Çalışanları işletmelerde yolsuzluk yapmaya iten sebeplerin başında, gelir düzeylerinin düşüklüğü nedeniyle fakirlik çekmeleri ve iyi koşullarda yaşama istekleri gelmektedir. Hileyi doğuran diğer nedenler ise; çalışanın işinden memnun olmaması, haksızlığa uğradığını düşünmesi, beklediği terfiyi alamaması, düşük ücretle çalıştırılması, üstlerince gereken takdiri görememesi ve zayıf etik politikalar şeklinde sıralanabilir. Hile üçgenin üç ayağı içinde işletmenin üzerinde fazlasıyla etkili olabileceği unsur, fırsat ayağıdır. İşletmelerin çalışanlarına hile yapabilecekleri fırsatlar sunmaması gerekmektedir. İşletmede iyi bir kontrol sistemi bulunduğunu bilen, hile yaparsa yakalanma olasılığının yüksek olduğunu düşünen bir çalışan kolay kolay hile yapmaya kalkışmayacaktır. Ayrıca, her hile yapanın kendini haklı gösterme çabası ve buna göre

geliştirdiği gerekçeleri vardır. İşletmelerin, hile yapan çalışanların makul kılma gerekçelerini hiçbir şekilde hoş görmemesi gerekmektedir.

Bir işletmede hileyi önlemeye ve ortaya çıkarmaya yönelik unsurların içinde, çok sağlam bir iç kontrol yapısının oluşturulması yatmaktadır. Yapılan araştırmalarda ortaya çıkarılan hile eylemlerinin büyük bir çoğunluğunun etkin iç kontrol yapısının olmaması nedeniyle gerçekleştiği tespit edilmiştir. İşletme bünyesinde oluşturulacak iç kontrol sistemleri hileleri önlemeye yönelik olarak düzenlenmelidir. İşletme çalışanlarının yaptıkları hilelerin önlenmesinin başlangıç noktası, çalışanları hile yapmaya iten nedenler üzerinde durmak ve bunların ortaya koyduğu uyarı niteliğindeki işaretleri dikkate almaktır.

Çalışanların yaptıkları hilelerin tespit edilmesinde görüşme/sorgulama tekniğinin kullanılması oldukça etkilidir. İşletme çalışanları veya yönetimi ile yapılan görüşmeler ve soruşturmalar, denetçiye ışık tutmakta ve bu soruşturmalar, denetçi için önemli bir kanıt kaynağı olmaktadır.

Hile türlerinin nitelikleri itibarıyla gruplandırılması, hilenin proaktif bir şekilde tespit edilip, değerlendirilmesinde oldukça etkilidir. Proaktif (gelecek yönelimli) hile tespiti; işletme içerisindeki iç kontrol eksikliklerinin giderilerek, hileler henüz gerçekleşmeden tedbirler alınmasıdır. Bir başka ifadeyle, hile yapma fırsatı sunan işletme içerisindeki riskli alanlarda, hileyi önleyici iç kontrol önlemlerinin uygulamaya konulmasıdır.

Hilelerin tespit edilmesinde bilgisayar destekli kontrollerde oldukça yararlıdır. Örneğin, aynı mal/hizmet için birden fazla ödeme hilesinde bilgisayar destekli kontrol, aynı miktardaki bütün yeni ödemeleri sürekli olarak gözden geçirecek ve ödeme işlem sistemine dahil edecek bir otomatik iç kontrol özelliği sağlayacaktır. Denetçilerin kullanabileceği bir diğer hile tespit tekniği de, *fiziki inceleme*'dir. Fiziki inceleme tekniği, fiziki kanıtları elde edebilmek için sürdürülen faaliyetlerden oluşan bir tekniktir. Bu teknik işletmede fiziki olarak bulunan varlıklara uygulanabilmektedir.

Bir denetçinin her şeyi kontrol etmesi, onun işini çok iyi yaptığı anlamına gelmemektedir. Proaktif hile denetçisi birçok denetim prosedüründe sadece *kendi yargılarını* kullanabilmelidir. Denetçilerin denetim faaliyetleri sırasında kendi uzmanlık alanları dışından da yardım almaları gerekebilir. Örneğin defektli teslimat hilesi

araştıran bir denetçinin, hile yapan işletmeye karşı hak iddia edebilmesi için malzemeleri laboratuarda test ettirmeli ve uzman raporu almalıdır.

İşletmelerin ihale usulüyle yaptıracağı işlerde sözleşmeye hile karıştırılması için sözleşmenin değiştirilmesi önemli bir faktördür. Bu nedenle, hileli sözleşmelerden kaçınmak isteyen işletmeler sözleşmelerini kesinlikle değiştirmemelidirler. Sözleşmelerde hiçbir değişiklik yapmama politikasını sıkı bir şekilde izlemeye çalışan işletmeler, fiyat teklifi almak için hazırlayacakları şartnameyi doğru ve eksiksiz olarak düzenlemek zorundadırlar.

Denetçilerin hileleri tespit ederken kullanacağı kanıtların zaman ve bulunduğu yer açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Denetçi bir hile olayını incelerken, suçlamalarını desteklemek için geçmiş yıllardaki verilerden ilave kanıt toplamak istemezse, geçmiş yıllardaki hilelerin ortaya çıkarılması zordur. Tespit edilmesi açısından, bir hilenin işletmenin defter kayıtlarında kayıtlı olup olmadığının da bilinmesi oldukça yararlıdır.

İşletme kayıtlarında yer alan ve yasal bir işlemle gizlenen hilelerin tespit edilmesi oldukça zordur, ayrıca denetçinin hilenin nasıl meydana geldiğini ve miktarını ortaya çıkarabilmesi için hilenin gerçekleştiği işletmenin dışında da incelemeler yapması gerekmektedir. Denetçi, üçüncü kişilere yazacağı mektuplarla gereksindiği bilgileri *doğrulama* yoluna gitmelidir. İşletme kayıtlarında yer almayan hilelerin tespit edilmesi içinse, denetçi öncelikle, hilenin konusunu oluşturabilecek işletme içindeki kayıtlı olmayan varlıkların neler olabileceği konusunda tahminler yürütmelidir. Daha sonra, eğer hile gerçekten meydana gelmiş ise, bu hilenin ortaya çıkarılması için uygun denetim prosedürleri başlatılmalıdır.

Günümüzdeki teknolojik gelişmeler muhasebe hilelerine yeni boyutlar kazandırmıştır. Bilgisayar kullanımının ve bilgisayar ağlarının her geçen gün yaygınlaşmasıyla birlikte, bunlara karşı yöneltilen tehditler de artmıştır. Bilgisayar hilelerinin yol açtığı zararların boyutları tam olarak bilinmemektedir. Çünkü bu hileler adli makamlara rapor edilmemektedir. Bilgisayar hilelerinin raporlanmamasının en büyük nedeni; bilgisayar hilelerinin raporlanması sonucunda oluşacak kötü reklamın işletmelere bu hilelerin kendisinden daha çok zarar vereceğini düşünmeleridir. Ayrıca, bu yöndeki haberler üçüncü kişilere, işletmenin iç kontrol sisteminde zayıflıkların olduğu imajını verecektir.

Bilgisayarlar aracılığıyla hile işleyen hilekarlar ortada çok az ya da hiç bir kanıt bırakmazlar. Bu nedenlerden dolayı, bilgisayar hilelerinin tespit edilmesi diğer hile türlerine oranla daha zor olmaktadır. İnsanların birçoğunun bilgisayar konusunda daha bilgili hale gelmesi, bilgisayar okur yazarlığının (computer-literate) sürekli artış göstermesi, işletmelerdeki bilgi işlem görevlileri ve diğer bilgisayar kullanıcılarının güvenlik önlemlerinin alınabilmesi için gerekli olan iç kontrol bilgisine sahip olmaması bilgisayar hilelerinin nedenleri arasında gösterilebilir. Ayrıca, işletmelerdeki sistem yöneticileri ve departman şefleri de başlıca hile risklerinden sayılabilir. Çünkü çoğu zaman bu kişilerin, görevlerini yerine getirmeleri için gerek duydukları bilgiden daha fazlasına ihtiyaç duydukları farz edilerek, gereğinden fazla yetkilerle donatılır.

Bilgisayar hilelerinin önlenmesi için, öncelikle muhasebecilerin bilgisayar teknolojilerine daha çok ilgi duymaları gerekmektedir. Birçok muhasebe otoritesi, muhasebecileri, otomasyon sistemlerinin kurulmasında ve kontrol edilmesinde mühendislerin ve denetçilerin yardımcısı olarak görmektedir. Halbuki muhasebeciler otomasyon sistemlerinin dizayn edilmesinde ve sistemin eksik noktalarının tespit edilmesinde etkin bir rol üstlenmelidirler. Otomasyon sistemlerinin birçok açıdan en iyi yöntem olduğunun savunulmasının yanısıra, muhasebeciler hileden korunma ve hile tespit yöntemleri konusundaki en nitelikli kişilerdir.

Bir çok işletmede bilgisayar kullanımının artması nedeniyle, bilgisayar hilelerinin tespit probleminin üzerinde daha çok durulmaya başlanmıştır. Otomasyon sistemlerinin çok hızlı olması, yüksek işlem hacmi ile çalışabilmesi ve kişisel yargılara dayanmayan bir yapıya sahip olması genellikle hilekarların yararına olmaktadır.

Bilgisayar hilelerini önlemeye yönelik olarak, işletme içerisinde hile işleme olasılığını azaltan bir ortam hazırlanması, hile işlemenin zorlaştırılması, hile meydana geldiği zaman yol açacağı zararların minimuma indirilmesi, hile işleyenlerin dava edilmesi ve hile işlemenin cezasının artırılması gerekmektedir. İşletmeler, bilgisayar hilelerine karşı etkin bir iç kontrol sistemi oluşturmalıdır. Ayrıca, bilgisayar sistemi danışmanlarının birçoğu, işletmelerin yeterli bir sistem güvenliği sağlayabilmeleri için en etkili yolun, her şeyden önce güvenilir personel çalıştırılması olduğunu da belirtmişlerdir.

Günümüz iş dünyasında, sermaye piyasası işletmeler ve yatırımcılar açısından vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Sermaye piyasalarının önem kazanmasına

paralel hileli finansal raporlama konusunda da yeni kavramlar ortaya atılmıştır. Bu kavramlardan birisi de yaratıcı muhasebedir. Yaratıcı muhasebe, gerçek muhasebe verilerini, yürürlükte olan kurallardan istenilen biçimde yararlanarak, bu kurallardan bazılarını veya tamamını göz ardı ederek, muhasebecilerin kendi istedikleri şekle dönüştürme sürecidir.

Genellikle, işletmeler gelir rakamlarındaki yıldan yıla aşırı dalgalanmaları önlemek amacıyla yaratıcı muhasebe uygulamalarına başvurmaktadırlar. Yaratıcı muhasebe uygulamaları kimi zaman da, yönetimden gelen baskılar sonucu ortaya çıkmaktadır. İç denetim eksikliğinin de yaratıcı muhasebe uygulamalarına sebebiyet verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca işletmelerin vergi yükünün mali tablolarından elde edilen bilgilere göre tespit edilmesi ve bu doğrultuda daha düşük vergi ödemek amacıyla da yaratıcı muhasebe uygulamalarına başvurulmaktadır. Etkin bir sermaye piyasası için analizcilerin, makyaj malzemesi olarak kullanılan muhasebe uygulamalarına karşın oldukça dikkatli olmaları gerekmektedir.

Vak'a analizleri, iş yaşamında faaliyette bulunan işletmelerin, belirli bir zaman diliminde karşılaştıkları bir sorunu veya yaşadıkları bir olayı anlatan gerçek birer öyküdür. İşletmecilik eğitiminde gittikçe önem kazanan ve modern bir eğitim aracı olan vak'a analizleri, genellikle gerçek hayattan alınmış ve işletmelerin faaliyetleri esnasında karşılaştıkları çeşitli sorunları kapsayan olaylardır. Bu olaylar, genellikle ayrıntılı ve düzenli bir şekilde kaleme alınır. Örnek olaylarda, genellikle birtakım problemler, sıkıntı veya rahatsızlık belirtileri açık ya da kapalı bir şekilde ortaya konur.

Hile ile ilgili vak'a analizi çalışmaları yapılırken, okuyucunun hileli vak'ayı bilinçaltında zihinsel olarak canlandırması, uzmanlar tarafından etkin bir öğrenme yöntemi olarak kabul edilmektedir. Bu yöntem başarılı bir şekilde uygulanabilirse, gelecekte her hangi bir hileli olayla karşılaşıldığı zaman, kişi bu işlemin hileli bir muhasebe işlemi olup olmadığını ve hilenin oluşum sürecini kolaylıkla kavrayabilmektedir. Hile ile ilgili vak'a çalışmalarında, çeşitli nedenlerden ötürü gerçek hilelerin olduğu gibi verilmesi mümkün değildir. Bu nedenle vak'a analizlerinde, genellikle hile ile ilgili esas özneyi vermek yerine ana tema üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Muhasebe hileleri ve yolsuzluklar diğer ülkelerde olduğu kadar Ülkemizde de yaşanan önemli bir sorundur. Gelişmiş ülkeler muhasebe hileleri konusunda önemli yol katetmişlerdir. Fakat Ülkemizde muhasebe hileleri ve verdikleri zararlara karşı gereken mücadele yapılmamaktadır. Muhasebe hileleri alanında yapılan bu tez çalışmasından hareketle işletmelerin, devletin, kreditorlerin ve yatırımcıların muhasebe hilelerinden daha az etkilenmeleri için aşağıdaki öneriler dikkate alınmalıdır. Bunlar:

- ABD’de muhasebe hileleri ile mücadele etmek amacıyla “Sertifikalı Hile Denetçileri Enstitüsü” (Association of Certified Fraud Examiners-ACFE) bulunmaktadır. Ülkemizde ise bu tür oluşumlar henüz mevcut değildir. Bununla birlikte muhasebe hileleri ile etkin bir mücadele yapılması ve hile farkındalığının artırılması için bu tür kuruluşların Ülkemizde de oluşturulması gerekmektedir.
- Klasik denetçiler, hile denetimi konusunda çok iyi bir eğitim almamaları nedeniyle muhasebe hileleri karşısında yetersiz kalmaktadırlar. ABD’de hile denetimi konusunda uzman “Sertifikalı Hile Denetçileri” (Certified Fraud Examiner-CFE) bulunmaktadır. Ülkemizde de hile denetimi konusunda uzmanlık eğitimi verilmesi gerekmektedir.
- Hilelerin önlenmesi noktasında önemli bir unsur olan *iç kontrol* yapısı işletmelerimizde etkin bir şekilde oluşturulamamaktadır. İşletmelerdeki iç kontrol sistemleri henüz hile meydana gelmeden bir dizi tedbirin alınmasını sağlamaktadır. Buradan hareketle işletmelerin faaliyet alanlarına uygun bir *iç kontrol sistemi* oluşturmaları oldukça önemlidir.
- Gelişmiş ülkelerde iç denetim faaliyeti hilelerin tespit edilmesi konusunda önemli roller üstlenmektedir. Türkiye’de ise *iç denetçilerin* ve *iç denetim birimi* bulunan işletmelerin sayısı oldukça azdır. İşletmeler iç denetim faaliyetleri konusunda daha bilinçli olmalı ve bünyelerinde iç denetim birimi oluşturmalarıdır.
- ABD’de muhasebeciler otomasyon sistemlerinin dizayn edilmesi sürecinin başından sonuna kadar sorumluluk üstlenmeye başlamışlardır. Türkiye’de ise muhasebecilerin bu yöndeki çabaları henüz istenen seviyede değildir. Muhasebecilerin bilgisayar alanında da eğitim almaları gerekmektedir.
- Günümüzde işletme eğitimi veren fakültelerde muhasebede ahlâk kavramı muhasebe derslerinin kapsamında, dersin bir parçası olarak verilmektedir. *Muhasebe ahlâkı* kavramı çok daha geniş kapsamlı bir şekilde ayrı bir ders olarak verilmelidir.

KAYNAKÇA

Akat, Ömer; **Uygulamaya Yönelik İşletme Politikası ve Stratejik Pazarlama**, 2. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000.

Aktuğlu, M. Ali; **Denetleme ve Revizyon**, 3. Baskı, Barış Yayınları, İzmir, 1996.

Alptürk, Ercan; “Elektronik Ticarete Hukuki Sorunlar”, **Mükellefin Dergisi**, Lebib Yalkın Yayınları, Sayı: 102, Haziran 2001, s. 140-143.

Amat, Oriol; John Blake; Ester Oliveras; “The Ethics Of Creative Accounting: Some Spanish Evidence”, **Journal of Economic Literature**, 1999a.

Amat, Oriol; John Blake; Ester Oliveras; “The Struggle Against Creative Accounting: Is True And Fair View Part Of The Problem Or Part Of The Solution?”, **Journal of Economic Literature**, 1999b.

Amat, Oriol; John Blake; Jack Dowds; “The Ethics Of Creative Accounting”, **Journal of Economic Literature**, 1999.

Arens, Alvin A.; James K. Loebbecke; **Auditing An Integrated Approach**, Seventh Edition, Prentice Hall, New Jersey, 1997.

Association of Certified Fraud Examiners; “2002 Report To The Nation: Occupational Fraud and Abuse”, www.cfenet.com, E.T.: 22 April 2003.

Ataman, Ümit; Rüstem Hacırüstemoğlu; Nejat Bozkurt; **Muhasebe Denetimi Uygulamaları**, Alfa Basım Yayım, İstanbul, Ocak 2001.

Baker, C. Richard; “Crime, Fraud And Deceit On The Internet: Is There Hyperreality In Cyberspace”, **Critical Perspectives on Accounting**, Vol.:13, 2002, pp. 1-15.

Bayou, Mohamed E., Alan Reinstein; “A Systemic View of Fraud Explaining Its Strategies, Anatomy and Process”, **Critical Perspectives on Accounting**, Vol: 12, pp. 383-403.

Birgili, Erhan; Hakan Tunahan; “Hileli Finansal Raporlama ve Pandoranın Açılan Kutusu”, **1. Türkiye Uluslararası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi**, 17-19 Eylül 2003, Hacettepe Üniversitesi İşletmecilik Meslek Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s. 232-242.

Bodnar, George H.; William S. Hopwood; **Accounting Information Systems**, Seventh Edition, Prentice Hall, New Jersey, 1998.

Bozkurt, Nejat; “İşletme Çalışanları Tarafından Yapılan Hileleri Doğuran Nedenler”, **Yaklaşım**, Yıl: 8, Sayı: 92, Ağustos 2000a, s. 63-68.

Bozkurt, Nejat; “KOBİ’lerde Yapılan Hileler, Ortaya Çıkartılması ve Önlenmesi”, **Yaklaşım**, Yıl: 8, Sayı: 96, Aralık 2000b, s. 41-46.

Braiotta, Louis; Richard S. Hickok; John C. Biegler; **The Audit Committee Handbook**, Third Edition, John Wiley&Sons. Inc., New York, 1999.

Cosserat, G.; **Auditing and Investigations**, Longman Group UK Ltd., Chicago, 1989.

Cushing, Barry E.; Marshall B. Romney; **Accounting Information Systems**, Sixth Edition, Addison-Wesley Publishing Company, California, April 1994.

Davia, Howard R.; Patrick C. Coggins; John C. Wideman et Al; **Accountant’s Guide to Fraud Detection and Control**, Second Edition, John Wiley&Sons Inc., New York, 2000.

Dinçer, Ömer; **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, 5. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1998.

Ege, İlhan; Ahmet Tanç; Onur Gözbaşı ve Diğerleri; “Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebecilik Meslek Ahlakına İlişkin Tutumları”, **1. Türkiye Uluslararası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi**, 17-19 Eylül 2003, Hacettepe Üniversitesi İşletmecilik Meslek Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s. 17-29.

Erdoğan, Melih; **Denetim**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2001.

Erdoğan, Nurten; “Hileler Karşısında Denetçinin Sorumluluğu ve SAS No: 82”, **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Yıl: 2, Sayı: 6, Şubat 2002, s. 17-32.

Eren, Erol; **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, 6. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2002.

Gezoff Accounting&Consulting Corporation; “20 Ways to Detect Fraud”, <http://getzoff.com/20questions.htm>, E.T.: 12 Ocak 2003.

Glaser, K. M.; **Auditing Made Simple**, First Edition, Richard Clay Ltd., Bungay, 1990

Gökçen, Hadi; **Yönetim Bilgi Sistemleri: Analiz ve Tasarım Perspektifi**, Epi Yayıncılık, Ankara, 2002.

Haavind, Robert; “Creative Accounting”, **Solid State Technology**, April 2002, p. 1.

Hansen, James D.; Thomas A. Buckhoff; “To Catch A Thief”, **Journal of Accountancy**, March 2000, pp. 43-46.

Irmak, Ramazan; Gül Arslan; Bülent Çağlayan ve Diğerleri; **Muhasebenin Genel Esasları, Muhasebe Hata ve Hileleri ile Bunların Tespit Yöntemleri ve Hesapların Denetimi**, Vergi Denetmenleri Derneği Eğitim Yayınları Serisi: 7, Ankara, 2002.

Kaçtıoğlu, Sibkat; Üstün Özen; “Bilgisayar Sistem Güvenliğine Yönelik Tehditler ve Türkiye’deki Bilgisayar Merkezlerinde Sistem Güvenliği Üzerine Bir Araştırma”, **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:12, Mayıs 1998, s. 355-378.

Kepekçi, Celal; **Bağımsız Denetim**, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.

Korkusuz, Mehmet; “Sahte ve Muhteviyatı İtibarıyla Yanıltıcı Belge Düzenlenmesi ve Kullanılması Fiillerinin Önlenmesi”, **Yaklaşım**, Yıl: 8, Sayı: 90, Haziran 2000, s. 66-69

Meigs, Walter B.; O. Ray Whittington; Kurt Pany; Robert F. Meigs; **Principles of Auditing**, Ninth Edition, Irwin Inc., Homewood, 1989.

Milesi-Ferreti, Gian Maria; “Good, Bad or Ugly? On The Effects Of Fiscal Rules With Creative Accounting”, **IMF Working Paper**, WP/00/172, October 2000.

Muha, Dave; “Creative Accounting”, **Rutgers Focus**, November 2002.

Mulford, Charles W.; Eugene E. Comiskey; **The Financial Numbers Game: Detecting Creative Accounting Practices**, John Wiley&Sons Inc., New York, 2002.

Ömürgönülşen, Mine E.; “Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarının Ahlaki Yönü”, 1. **Türkiye Uluslararası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi**, 17-19 Eylül 2003, Hacettepe Üniversitesi İşletmecilik Meslek Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s. 344-355.

Önder, Türkan; “Finansal Tabloların Denetiminde Hilenin Araştırılması ve Denetçinin Sorumluluğu-82 No’lu Denetim Standardı ve SPK Standartları Arasındaki Farklar”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, 1999, s. 323-334.

Özgener, Şevki; **İş Ahlakının Temelleri: Yönetmel Bir Yaklaşım**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

Pany, Kurt; Ray Whittington; “Fraud In A Financial Statement Audit: What Every Auditing Student Should Know About SAS No. 99”, **American Institute of CPAs**, December 2002, pp. 1-25.

Ramos, Michael; “Auditor’s Responsibility For Fraud Detection”, **Journal of Accountancy**, January 2003, pp. 28-32.

Romney, Marshall B.; Paul John Steinbart; **Accounting Information Systems**, Ninth Edition, Prentice Hall, U.S.A. Mexico, 2003.

Saltoğlu, Müge; “Yaratıcı Muhasebede Özel Amaçlı Şirketlerin Rolü ve Enron Örneği”, **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Sayı: 10, Eylül 2003, s. 107-116.

Sarıkamış, Cevat; “İşletme Eğitiminde Vak’a Yöntemi ve Türkiye Deneyimi”, **Muhasebe Öğretim Üyeleri Bilim ve Dayanışma Vakfı Bülteni**, Sayı: 7, Temmuz 1997, s. 16-19.

Selek, Seha; “Bilgisayar Suçları ve İç Denetim Yöntemleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:10, Sayı:1, 1995, s. 141-165.

Seyidoğlu, Halil; **İngilizce-Türkçe Ekonomi ve İşletmecilik Terimleri Açıklamalı Sözlük**, 2. Baskı, Kurtiş Matbaası, İstanbul, 2001.

Söyler, Halil; İşletme Yönetimleri Tarafından Yapılan Hileler, s. 1-4, www.alomaliye.com, E.T.:29 Ağustos 2003.

Sözbilir, Naciye; **Türkiye’de Muhasebe Uygulamalarında Etiksel Boyutlar**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000.

Taylor, Donald H.; G. William Glezen; **Auditing: Integrated Concepts And Procedures**, Seventh Edition, John Wiley&Sons Inc., New York, 1997.

Toraman, Cengiz; “Enron Olayı ve Bu Olaydan Çıkarılması Gereken Dersler”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 15, Temmuz 2002, s. 84-90.

Türk Dil Kurumu; **Türkçe Sözlük**, Cilt 1, Dokuzuncu Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

United States General Accounting Office-GAO; “Case Study Evaluations”, November 1990, pp. 1-154, <http://www.gao.gov>, E.T.: 25 April 2003.

Unutkan, Özcan; “Muhasebe Kayıt Düzeninde Hata ve Hilelerin Nedenleri”, **Öneri Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, Ocak 1995, s. 65-67.

Uzay, Şaban; **İşletmelerde İç Kontrol Sistemini İncelemenin Bağımsız Dış Denetim Karar Sürecindeki Yeri ve Türkiye’deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma**, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 132, Ankara, 1999.

Ülgen, Hayri; S. Kadir Mirze; **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Wells, Joseph T.; “Protect Small Business”, **Journal of Accountancy**, March 2003, pp. 26-32.

Wilkinson, Joseph W.; Michael J. Cerullo; Vasant Raval; Bernard Wong; **Accounting Information Systems (Essential Concepts And Applications)**, Fort Edition, John Wiley&Sons. Inc., U.S.A, Hoboken, 2000.

ÖZGEÇMİŞ

1978 Kayseri doğumlu olan Ahmet TANÇ, Kayseri Merkez Ticaret Lisesi'nin muhasebe bölümünü bitirdikten sonra, 1996 yılında Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünde yüksek öğrenimine başlamıştır. Bir yıl İngilizce hazırlık ve dört yıllık lisans eğitiminden sonra, 2001 yılında lisans eğitimini tamamlayarak aynı yıl Erciyes Üniversitesi Nevşehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin araştırma görevlisi sınavını kazanıp, Muhasebe-Finansman Anabilim Dalında göreve başlamıştır. Yine aynı yıl, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme bilim dalında yüksek lisans eğitime başlamış olup, halen Nevşehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Adres: Erciyes Üniversitesi Nevşehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

P.K. 50300-NEVŞEHİR

Telefon: (+90 384) 215 20 16-17 (Dahili No: 147)

E-posta: atanc@eunev.edu.tr / tanc@erciyes.edu.tr